

T.C.
KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

TÜRKİYE'DE İSLAMCILIK TARTIŞMALARI:
BİRİKİM DERGİSİ ÖRNEĞİ

İSMAİL SEZER

HAZİRAN- 2021

T.C.
KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

TÜRKİYE'DE İSLAMCILIK TARTIŞMALARI:
BİRİKİM DERGİSİ ÖRNEĞİ

İSMAİL SEZER

TEZ DANIŞMANI:
Doç. Dr. Mustafa AKMAN

HAZİRAN- 2021

BEYAN SAYFASI

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde bizzat elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada özgün olmayan tüm kaynaklara eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ediyorum.

İsmail Sezer

01.06.2021

ÖZ

TÜRKİYE'DE İSLÂMÇILIK TARTIŞMALARI: BİRİKİM DERGİSİ ÖRNEĞİ

Sezer, İsmail

Yüksek Lisans, Temel İslâm Bilimleri

Tez yöneticisi: Doç. Dr. Mustafa Akman

Haziran 2021

Cumhuriyetin kurulmasıyla Türkiye’de başlayan toplumsal değişim, çoğu zaman din ve din eksenli konular etrafında gelişme göstermiştir. Sosyal ve kültürel yaşamın her alanında tartışılan bu konular, farklı biçim ve hareket noktaları edinerek gündem oluşturmaya devam etmektedir. Başlangıçta din, kültür ve sosyal yaşama dair konularda yoğunluk oluşturmuş bu tartışmalar; günümüzde de İslâmcılık, İslâmî Hareketler, İslâm ve kadın, İslâm ve modernite, laiklik, vb. birçok kavram etrafında tartışılmış ve tartışılmaya devam edilmektedir. Toplumun tüm kesimlerini bir şekilde ilgilendiren bu tartışmalar, farklı birçok çevre tarafından ele alınmış, incelenmiş ve değerlendirilmeye tabi tutulmuştur.

Birikim Dergisi, yukarıda zikredilen başlıklar etrafında farklı dünya görüşlerine sahip insanların fikir ve kanaatlerine yer vermektedir. Ayrıca geleneksel sol bloğun dine ve Müslümanlara yaklaşımı konusunda da farklı bir yaklaşım sergilemektedir. Türkiye’de sol çevrenin genel anlamda dinî konulara farklı yorumlar getiren ve dinî yaşantıyı anlamasına katkı sağlayan Birikim Dergisi, bu yönüyle birçok tartışmaya kaynaklık etmiştir.

Bu bağlamda tez çalışmasının konusunu, yukarıda sözü edilen kavram ve konulara ilişkin kendisini sosyalist kültür dergisi olarak tanımlayan Birikim Dergisi’nin yaklaşımı ve konuları ele alış şekli oluşturmaktadır.

Anahtar Kavramlar: Din, İslâmcılık, Birikim Dergisi, Laiklik, Modernizm

ABSTRACT

İSLÂMÎSM DISCUSSION IN TURKEY: THE CASE OF BİRİKİM JOURNAL

Sezer, İsmail

Master of Arts, Theology

Supervisor: Assistant Professor Mustafa Akman

June 2021

The social change that began in Turkey with the Republic's establishment has often developed around religious issues. These topics, which are discussed in all social and cultural life areas, continue to form an agenda by adopting different forms and points of movement. These discussions, which were initially concentrated on issues related to religion, culture, and social life, have been discussed and continue to be discussed around many concepts such as İslâmîsm, İslâmîc Movements, İslâm and women, İslâm and modernity, secularism, etc. These discussions, which concern all segments of society in some way, have been dealt with, studied, and evaluated by many different thoughts.

The Birikim Magazine gives opinions and opinions of people with various worldviews around the titles mentioned above. It also has a different approach to the approach of traditional left-wing thought to religion and Muslims. The Birikim Magazine, which contributes to the development of different interpretations of religious issues in general and understanding religious life in Turkey, has been the source of many discussions in this respect.

In this context, the thesis's subject is the approach of Birikim Magazine, which defines itself as a socialist culture magazine, regarding the concepts and issues mentioned above, and the way it deals with the issues.

Key Words: Religion, İslâmîsm, Birikim Dergisi, Secularism, Modernism

ÖNSÖZ

Türkiye'nin siyasal, sosyal ve entelektüel birikiminin oluşmasında dergilerin büyük rol oynadığını söylemek isabetli olacaktır. Dergiler, diğer süreli yayınlar gibi içerisinde buldukları toplumda çoğu kez entelektüel bir çaba üzerine inşa edilen düşünceler olmaktan öte, içinde buldukları toplumun problemlerini önceleyen ve onlara çözüm üretme çabası içerisinde olan dönemsel çalışmalardır. Bu noktadan hareketle, geliştirdiği eleştirel yaklaşımla Türkiye'nin siyasî, sosyal ve entelektüel birikimine farklı bir bakış açısı sağlayan Birikim Dergisi'nin İslâmcılık kavramı çevresinde meydana getirdiği tartışmaları ele almak çalışmamızda birinci hedef olacaktır.

Kendini sol düşünce platformu olarak tanımlayan Birikim Dergisi'nin İslâmcılık kavramını nasıl değerlendirdiği dikkatimizi çekmiş, bundan dolayı da çalışmamıza konu olmuştur. Başka bir ifadeyle Birikim Dergisi'ndeki İslâmcılık kavramı etrafında oluşan tartışmalar tezimizin konusunu oluşturmaktadır.

Giriş ve üç bölümden oluşan çalışmada birinci bölümde İslâmcılık kavramı ve tanımı üzerinde durularak Mezhepler Tarihi açısından genel bir çerçeve oluşturulmuş ve özellikle Türkiye'deki İslâmcılığın serüveni ele alınmıştır. İkinci bölümde ise Birikim Dergisi'nin amacı, misyonu, künyesi, türü, yayın politikası, öne çıkan konu başlıkları ve yazarların üzerinde durduğu makaleler değerlendirilmiştir.

Üçüncü ve son bölümde ise Birikim Dergisi'nde tartışılan İslâm ve kadın, İslâm ve değişim, İslâm ve modernite gibi başlıklar derginin perspektifi açısından incelenmiştir.

Akademik sahaya geçişin bir başlangıcı sayılan yüksek lisans tezinin konu seçimi dâhil, ders döneminde derslerinden istifade ettiğim, fikir ve düşünceleriyle; bilgi, birikim ve tecrübelerini aktaran danışman hocam Doç. Dr. Mustafa Akman'a şükranlarımı sunarım. Hayatım boyunca desteklerini esirgemeyen aileme ve özellikle de her daim desteğini gördüğüm eşim Zehra Betül Sezer'e teşekkürü bir borç bilirim.

İsmail SEZER

Haziran, 2021

Kırklareli

İÇİNDEKİLER

BEYAN SAYFASI	iii
ÖZ.....	iv
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR.....	ix
GİRİŞ	1

1.BÖLÜM

İSLÂMÇILIK VE TÜRKİYE’DE İSLÂMÇILIK DÜŞÜNÇESİ	7
1.1. İslâmcılık Kavramı	16
1.2.İslâmcılık Kavramının İsimlendirilmesi Meselesi	23
1.3. İslâmcılığın Nitelikleri.....	25
1.4. İslâmcılık Siyasetinin Özellikleri.....	30
1.5. Türkiye’de İslâmcılığın Ortaya Çıkışı.....	31
1.6. Türkiye’de İslâmcılığın Gelişim Evreleri.....	33
1.6.1. Osmanlı Döneminde İslâmcılık.....	35
1.6.2. Cumhuriyet Döneminde İslâmcılık	46
1.6.3. Birinci Kuşak İslâmcılar	51
1.6.4. İkinci Kuşak İslâmcılar	58
1.6.5. Üçüncü Kuşak İslâmcılar	64

2.BÖLÜM

BİRİKİM DERGİSİ VE ANA KONULARI.....	67
2.1. Birikim Dergisi	72
2.2. Birikim Dergisinin Türü ve Konu İçeriği	74
2.3. Birikim Dergisinin Temel Amacı, Misyonu	75
2.4. Birikim Dergisinin Yayım Süreci	82
2.5. 1990 Sonrası Birikim Dergisi.....	84
2.6. Birikim Dergisindeki Yazarların Makalelerindeki Konu ve Kavramlar.....	87
2.7. Birikim Dergisinde İslamcılık Tartışmaları Bağlamında İçerik Analizi.....	101

3.BÖLÜM

BİRİKİM DERGİSİ PERSPEKTİFİNDE TÜRKİYE’DE İSLÂMÇILIK TARTIŞMALARI	117
3.1. Birikim Dergisi’nde Dinî Söylem	117
3.2. Sol Eksenli Tartışmalar	120
3.3. Din ve Devlet İlişkileri	123
3.4. Genel Olarak İslâmcılık.....	129
3.5. İslâmcılık ve Modernite.....	132
3.6. İslâmcılık ve Değişim.....	143
3.7. İslâmcılık ve Kadın	152
3.8. İslâmcılık ve Gençlik.....	161
3.9. İslâmcılık ve Milli Görüş Hareketi.....	165
SONUÇ.....	169
KAYNAKÇA.....	175

KISALTMALAR

Bkz. :Bakınız

C. : Cilt

Çev. : Çeviren

Derl. : Derleyen

DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi

Ed. : Editör

Haz. : Hazırlayan

Hz. : Hazreti

Neşr. : Neşreden

MNP : Milli Nizam Partisi

MSP : Milli Selamet Partisi

S. : Sayı

s. : Sayfa

TDV :Türkiye Diyanet Vakfı

Yay. : Yayınları

Y.

GİRİŞ

Din bütün toplumlarda olduğu gibi, yaşadığımız toplumda da büyük önem arz etmektedir. Bu açıdan dinin etrafında şekillenen süreci ve tartışmaları toplumsal açıdan anlamak gerekmektedir. Türkiye’de, söz konusu kavramların referansında dinin sosyal yaşamın çizgilerini belirlemesi ve buna bağlı olarak inşa etmesi gibi yaklaşımlar, başta dinî alan olmak üzere birçok disiplin kapsamında disiplinlerarası tartışmaların konusu olmaktadır. Bu nedendir ki günümüze gelene kadar ülkemizde toplumun bütününe yakından ilgilendiren bu konular, farklı bakış açılarına sahip pekçok akademisyen, yazar ve düşünce adamları tarafından çeşitli yayın organlarında irdelenip değerlendirilmektedir.

Bu hususta, sosyal yaşamın merkezinde yer alan ve din dolayımında gelişen mevzuları tartışan araçlar olarak dergiler önem kazanmaktadır. Türkiye’nin siyasal, sosyal ve entelektüel birikiminde, dergilerin katkıları yadsınamaz. Dergiler, içerisinde buldukları toplumda çoğu kez entelektüel bir çaba üzerine bina edilen mahfiller olmaktan öte, içinde buldukları toplumun daha çok anlık problemlerini önceleyen ve onlara çözüm getirme çabası içerisinde olan süreli yayın organlarıdır. Burada geliştirdiği eleştirel yaklaşımla Türkiye’nin siyasî, sosyal ve entelektüel birikimine önemli katkılar sağlayan Birikim Dergisi’nin İslâmcılık çevresinde husule getirdiği tartışmaları irdeleyerek, yatay ve dikey bir okuma amaçlanmaktadır. Türkiye’de özellikle sol düşünce dünyasında farklı bir argüman sergileyen ve düşünsel birikimin olgunlaştığı bir merkez haline gelen Birikim Dergisi’nin ele alınması Türkiye’nin entelektüel izdüşümünün okunması anlamında önem arz etmektedir.

Birikim Dergisi örneğinde Türkiye’de İslâmcılık tartışmaları isimli tezimizdeki nihâî amacımız Birikim Dergisi’nin İslâmcılık Tarihindeki yerini ve katkısını tespit etmektir. Bunu yaparken de öncelikli hedefimiz,

İslâmcılığın ana akım içerisinde ve saha itibari ile mezhepler tarihindeki yerinin ne olduğunu tespit olacaktır. Bu nedenle de çalışmamızı, Mezhepler Tarihi açısından daha önemli olan ve bir tarihçinin konu ve olayları ele alıp yorumlarken dikkat etmesi gereken aşağıdaki prensipler¹ ışığında ortaya koymaya çalıştık.

Mezhepler Tarihinin vazgeçilmez prensiplerinden birisi “fikir-hadise-zaman-mekân irtibatı”dır. Nitekim biz de çalışmamızda dönemin ve bölgenin siyasî, kültürel ve ilmî yapısından hareketle bunların İslâmcılık üzerindeki etkilerini titizlikle incelemeye çalıştık.

Mezhepler Tarihi’nde bir yöntem ilkesi olan “şahıslar üzerinde derinleşme yöntemi”, tezimizde takip ettiğimiz başka bir prensip olmuştur. Birikim Dergisi yazıları çerçevesinde İslâmcılık konulu çalışmamızı bu yöntem ışığında şekillendirmeye çalışırken fikirler çerçevesinde dönemin özelliklerini dikkatli bir şekilde ele almaya gayret gösterdik. Bu prensipten hareketle İslâmcılıkla ilişkisini objektif olarak tespite çalıştık.

Fıkhî meselelerde teferruata ait farklılıkların önemli olmadığını düşünen ve mezhep mensupları arasındaki sürtüşmelerden oldukça rahatsız olan Ebu Hamid el-Gazzâlî (ö. 505/1111), bilinçsiz bir şekilde kabul edilen imanın şüphelerle dolu olacağını, oysaki bir Müslüman’ın sağlam ve bilinçli bir imana sahip olması gerektiğini vurgulamıştır. O, mezheplerin zayıf taraflarına işaretler, icthad ruhunun yeniden canlanması için uğraşmıştır.²

Öte yandan Yeni Osmanlılar ürettikleri fikirlerde İttihad-ı İslâm kavramından önemli ölçüde yararlanmışlardır. Mesela İttihad’ı İslâm’a kültürel bir olgu olarak bakan Namık Kemal (1840-1888) Osmanlı’yı Batı ile yakınlıklarından dolayı modernleşme yolunda tüm Müslümanların etrafında birleşecekleri bir güç olarak görmüştür. Ona göre İslâm birliğinin oluşabilmesi, mezhep kavgalarının önlenmesi ve bilimsel faaliyetlere ağırlık verilmesiyle mümkündür. Namık Kemal ve diğer yeni Osmanlılar II. Meşrutiyetin öncesinde gündeme getirdikleri bu ve benzeri düşüncelerle söz

¹ Bu prensipler için bkz. Mustafa Akman, *Mezhepler Tarihinin Klasik Kaynakları: İçerik ve Özellikleri*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019, s. 112-133.

² Hanifi Şahin, “İhya İslah Hareketleri ve Selefilik İrtibatı”, *E-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi*, C. IX, Sayı I, Bahar 2016, s. 3.

konusu fikrin belirli bir olgunluğa erişmesine katkıda bulunmuşlardır. Bu çerçevede İttihad'ı İslâm'la ilgili kaleme alınan ilk müstakil eser, Çorlulu Esad Efendinin (ö. 1317/1899) Osmanlı Devleti'nin öncülüğünde İslâm Birliğinin kurulmasını önermek amacıyla 1873'te yazdığı İttihad'ı İslâm risalesidir.³

Her biri yaşadıkları dönem ve coğrafyalara damga vuran ihyâ ve ıslâh öncüleri, Müslümanları bilinçlendirmek için, ellerinden gelen gayreti göstermişlerdir. Sahip oldukları İslâmî perspektif ve savundukları düşünceler, halka ışık tutmuş ve İslâmcılık alanında kendi bölgeleriyle sınırlı kalmayarak dünyada ve özellikle de Türkiye'de bu akımı destekleyenleri bir şekilde etkilemişlerdir. Söz konusu akım temsilcileri, tüm bunları yaparlarken günümüzdeki Müslümanların içinde bulunduğu durumun çözümünü İslâm'ın özüne dönmede görmüşlerdir. Ancak bunlardan bazıları bu süreçte geçmiş ulemanın (ihya önderlerinin) kanaat ve faaliyetlerinden ilham almak yerine sırf kendi ictihadlarını savunmuşlardır. Bunlardan kimisi de yaptıkları yorum ve tefsirlerle nasların sınırlarını aşarak kendi akıllarıyla birtakım hükümler ortaya koymuşlardır.

İslâmcılar Batı'ya karşı İslâm'ı savunurken ictihada ayrı bir önem vermiş; İslâm'ın, olaylar ve şartlar karşısındaki varlığını, canlılığını ve geçerliliğini ancak ictihadla koruyabileceklerini düşünmüşlerdir. İslâmcılara göre 12. yy'dan bu yana ictihad kapısı kapatılıp taklitle yol yüründüğü için İslâm dünyası Batı'ya (gelişmelere) ayak uyduramamıştır. Müslümanların gelişmesi ve ilerlemesi isteniyorsa ictihad kapısı mutlaka açılmalıdır. İslâmcılar için hayati çıkış özelliği taşıyan ictihad kapısının yeni meselelerle karşı karşıya kalan İslâm dünyasının zamanın şartlarına uygun çözümler getirmesi, İslâm âleminde birliği tesis etmek, mezhepler arasındaki ihtilafı asgariye indirmek ve nihayet Batılı medeniyetlerden yeterince faydalanıp bir ölçüde onların tenkitlerini karşılayabilmesi için sonuna kadar açık olması gerektiği fikrî, İslâmcı aydınlar tarafından her fırsatta dile getirilmiştir.⁴ Bu kavram bir kısım İslâmcıların savunmuş oldukları

³ Cemil Hakyemez, *Osmanlı-İran İlişkileri ve Sünnî-Şii İttifakı*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2014, s.148.

⁴ İsmail Kara, *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi I*, İstanbul: Dergâh Yay., 2014, s.51.

düşüncelerde etkin bir güç haline gelse de bu dönemde farklı fikirler savunan İslâmcılar da olmuştur. Buna göre aralarında birlik ve bütünlük bulunmayan İslâmcılar gerek ruh halleri ve gerekse savundukları fikirler itibariyle farklı düşüncelere sahiptirler.

Bu açıdan ele alındığında İslâmcılığın, mezheplerin topluma açılan yüzü ve günümüz için neredeyse zorunlu bir fikrî yürüyüş olduğu yorumunu yapmak mümkündür.⁵

Bu bağlamda hazırladığımız tezimizde Birikim Dergisi'nde yer alan İslâmcılık tartışmaları etrafında cereyan eden makalelerle bir makale havuzu oluşturduk. Tezimizin üçüncü bölümünde yer alan alt başlıklar çevresinde bu makalelerdeki tartışmalar irdelenip yazarların düşünce yapısı ile de genişletilerek çalışma sonuçlandırılacaktır.

Tezdeki İslâmcılık tartışmaları, Birikim Dergisi ile sınırlandırılmıştır. 90'lı yıllardan 2000'li yıllara kadarki dönem, İslâmcılık tartışmalarında ve sosyal ve siyasî değişim sürecinde ciddi dalgalanmaların yaşandığı yıllar olması dolayısıyla daha çok bu süreçte yer alan sayılar incelenmiştir. Bu açıdan dergide yer alan söz konusu makaleler ve bunların yazarları dışındaki çalışmalar, tezde sadece gözlem amacıyla irdelenecektir.

Ararştırmanın amacı ve yöntemi ise Müslümanların ilk dönemden itibaren ortaya koyduğu tarihi tecrübe ve birikim, aralarındaki sosyal/ dinî irtibat ve bu irtibatla beraber ortaya çıkan fırkalaşmaların arka planına inerek mahiyetini anlamaya mezhepler tarihinden başlanabileceğini söyleyebiliriz. Keza bunu doğru yapmanın yolunun şöyle veya böyle, şu veya bu nedenle yine sonuçta Müslümanlar tarafından başlatılan ve ilerleyen zamanda yer kaplamışsa kendine özel bir isimle de anılmaya başlayan, ister siyasî/itikâdî isterse fikhî denilsin bugünün ifadesiyle her hareket, yapı ve oluşuma projektör tutabilmek için objektif bir göz ile bakabilmek Kur'an'ı anlama ve anlamlandırma yolunda çaba olacaktır.⁶

Dışarıdan bir göz ile bakabilmenin ise İslâm'ın dışından değil; dinine (İslâm'a) samimi duygularla bağlanmış, halisane bir mümin olarak tarihsel

⁵ Kara, *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi I*, s.52.

⁶ <https://www.akademikakil.com/tasavvuf-sufilik-itikadi-bir-firkadir/mustafaakman/>

süreçte yerini almış, yine aynı bu özelliklere sahip başka Müslümanlar tarafından da problemlerine çözüm bulabilmek amacını merkeze alan bir göz ile bakabilmektir.⁷

Bilindiği gibi herhangi bir mezhep ya da bunların alt grupları eşittir İslâm demek değildir. İslâm'ı şemsiye olarak kabul etmek bundan dolayı da mezhep ve fırkaların tamamını ise bu şemsiyenin altındaki aktörlerin geliştirdiği anlama ve yorumlama biçimi olarak görmek isabetli olacaktır. Bundan dolayı İslâm ile güçlü duygusal ve düşünsel bağı koparmadan tarihi süreçte ortaya çıkıp bugüne kadar varlığını sürdürmeye devam eden mezheplerden hiçbirine takılmadan bu süreci anlamaya çalışmak ve temel kaynaklara başvurarak araştırmamızı sürdürmek birinci önceliğimiz olacaktır.⁸

İslâmcılık düşüncesi 19. yüzyıldan itibaren canlılığını koruyan ve sürdüren fikri hareketlerden birisi kabul edilmektedir. İslâmcılığı bu anlamda İslâm Mezhepleri Tarihi alanında değerlendirmek gerekir. İslâmcılık konusunun tartışıldığı alanlara baktığımızda onun genel olarak Sosyoloji, Tarih, Edebiyat gibi alanlarda çokça incelendiğini ancak kavramın İslâm'ın kaynakları ve İslâm'ın bir yorum farklılığı olması dolayısıyla İslâm Mezhepleri Tarihi alanında da tartışılması gerektiğini düşündük. Bundan dolayı konunun İslâm düşüncesine dair fikri temelleri olan kişiler ve dönemle ele alınmasının daha aydınlatıcı ve meselenin daha iyi anlaşılacağını düşünmekteyiz.

Çünkü İslâmcılık denilen oluşum ya da hareket fikri canlılığını sürdürmekte ve devam ettirmektedir. Bundan dolayı meselenin kavramsal çerçevesini oluştururken İslâmcılık adı altında fikir ve görüş beyan eden kimselerin içinde bulunduğu konjektürel durumun önemli olduğunu söyleyebiliriz. Şahıslar, yaşamış oldukları çevre ve dönemden bağımsız düşünemediği gibi dönemsel hakim olan paradigmanın da etkisinde kalabilmektedir.

⁷ <https://www.akademikakil.com/tasavvuf-sufilik-itikadi-bir-firkadir/mustafaakman/>

⁸ <https://www.akademikakil.com/tasavvuf-sufilik-itikadi-bir-firkadir/mustafaakman/>

İslâmcılığın İslâm düşüncesindeki yerini değerlendirirken Türkiye’de İslâmcılık düşüncesinin olup olmadığını hangi evrelerden ve dönemlerden geçtiğini anlamaya ve tespit etmeye çalışacağız. Yine İslamcılık meselesinin doğru zamanda ve zeminde yapılıp yapılmadığını araştıracağız. İslamcılık tartışmalarının yapıldığı dönemin temel kaynaklardan hareketle Mezhepler Tarihinde çokça kullanılan “zaman-mekan ilişkisinin, fikir ve hadise bağlantısı” açısından birbiriyle olan alakalarını betimleyici yöntem ve tarafsız gözle ele alıp değerlendirmeye gayret edileceğiz. Çalışmamızda kullandığımız kaynak seçimi ise konumuzla alakalı olduğunu düşündüğümüz kaynakları tarama şeklinde gerçekleştirilecektir.

Bu çalışmayı yapmadaki amacımız İslamcılığın, İslam anlayışı için bir çözüm sunup sunmadığını tespit ederek, özellikle de çalışmamızın mekezinde yer alan Birikim Dergisinde husule gelen İslamcılık ile alakalı tartışmaların nasıl anlaşılıp değerlendirildiği ve İslam düşüncesi içindeki yerine değinerek Türkiye’de özellikle 1990 ve 2000’li yıllar arasında yaygınlık kazanan çeşitli İslamcılık düşüncesi ile aralarındaki ilişkiyi ortaya koyarak şahısların İslamcılık tartışmalarını yaparken döneminin hakim düşüncesinin ne kadar dışında kalıp kalmadığını ortaya koymaya çalışacağız. Çünkü dergiler gibi süreli yayın organlarının çok sesli yapıya sahip olması ve dönemleri anlama noktasında faydalı olacağını düşündüğümüzden Birikim Dergisindeki İslamcılık tartışmalarının Mezhepler Tarihi açısından ilişkisini kurarak şahısların üzerinde etkin olan paradigmayı tarafsız bir şekilde tasvir ederek ele almak olacaktır.

1.BÖLÜM

İSLÂMÇILIK VE TÜRKİYE'DE İSLÂMÇILIK DÜŞÜNCEİ

İslâmçılık tartışmalarının Cumhuriyet öncesinden günümüze kadarki tarihi serüveni; Müslümanların modernizmle karşılaşması ile başlayan tartışmalar ve karşılaşılan sorunlar ile dinin ve dindarın vereceği cevapların yeniden ele alınması gibi hususlar, İslâmçılık meselesinin merkezinde yer almaktadır. Bu tartışmaların odağında, Müslümanların özellikle 19. yüzyılda içinde buldukları durum yer almaktadır. İslâm'a inananlara verilen isim olarak Müslüman kelimesinin bile tartışıldığı bu ortamda Müslüman kimliğinin de yeni bir anlam kazandığı açıktır. Esasen tarih boyunca da İslâm ve Müslümanlar daima bu minvalde değerlendirmelere konu olmuştur.

Müslümanların yaşadığı zorluklar, 19. yüzyılda artarak devam etmiştir. Bu dönemde sanayi devriminden sonra sömürge savaşlarına başlayan Batı dünyası, dini; toplum hayatından tecrit ederek önceliği rasyonalizm ve materyalizme vererek kişisel ve toplumsal hayatı dinî ve manevî unsurlardan soyutlamış ve böylece sömürüye tabi tuttıkları bölgelerde de sekülerleşmenin kapısı aralanmıştır.

Hal böyle olunca Müslümanlar da Batı'nın yeni yaşam şeklinden etkilenmiş ve etkilenmenin yoğun olarak meydana geldiği 19. yüzyıl ortalarından itibaren İslâm dünyasının muhtelif bölgelerinde oluşan fiili duruma karşı verilecek İslâmî tepkiler dile getirilmeye başlanmıştır. Bu bağlamda gerek Hindistan gerek Mısır ve gerekse İstanbul merkezli Osmanlı İmparatorluğundaki tepkileri, Batı dünyasına karşı reaksiyon

olarak da değerlendirmek mümkündür. İşte bu tepkilerden birinin de İslâmcılık olduğunu belirtmek izahtan varestedir.⁹

Söz konusu İslâmcılar'ın fikirleri, II. Meşrutiyet'ten sonra Yeni Osmanlılar'ın ortaya koyduğu birikimin yanı sıra Cemâleddîn Efgânî (1838-1897) Muhammed Abduh (1849-1905), M. Ferîd Vecdî (1878-1954) ve M. Reşîd Rızâ (1865-1935) gibi Mısırlı mütefekkirlerin temel düşüncelerinden de etkilenmiştir. 20. yüzyıla girerken Osmalîdaki İslâmcılar'ın fikir dünyasında da bir Batı ve Batılılaşma meselesi öne çıkmaktadır. Dönemin ilk kuşak aydınlarından Şehbenderzâde Ahmed Hilmi (1865-1914), Müslümanların Avrupa'nın maddî medeniyetiyle bir meselesi olmadığını, ancak Avrupa'nın mânevî medeniyetinin yokluk içinde olduğunu zikrederek Osmanlı ve İslâm ülkelerini tesiri altına alan Batı menşeli unsurların Avrupa'yı ilerleten değil; istikbaldeki yıkılışını hazırlayan ahlakî derekeler olduğu ikazında bulunmuştur.¹⁰

Ahmed Hilmi, bir anlamda Efgânî-Abduh ekolünün yenilikçi çizgisini takip ederek İslâm ümmetinin modern asrın ihtiyaçlarına cevap veremeyen mevcut şartlardaki din anlayışını ve ilim geleneğini tenkit ediyor, hem din anlayışında hem de ilim geleneğinde ıslahata gidilmesi gerektiğini söylüyordu.¹¹ İslâmcılar'ın genel anlayışına göre İslâm, nüvesi itibarıyla gerçek medeniyete vasıl olmanın teminatı olan değerleri içermektedir. Nitekim “Medeniyet-i Sahîha ve Diyânet-i Hâkka” ile “İslâm ve Terakkî” başlıklı makalelerinde medeniyet kavramını dinle irtibatlı ele alan Şeyhülislâm Mûsâ Kâzım (1858-1920), Batı medeniyetini özellikle sosyal adalet anlayışı bakımından tenkit ederken İslâm dininin bir milletin tekâmülü için gerekli bütün prensipleri barındırdığını savunmuştur.¹²

Bu dönemden itibaren Kur'an'ın bilimle uyuşması ve bilimsel yorumu mevzusu da İslâmcı müelliflerin ilgi alanına girmiştir. İsmail Fenni Ertuğrul

⁹ Mücahit Şahin, *Türkiye’de İslâmcılık Tartışmaları Ve Siyasal İslâm*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale 2016, s. 1-3.

¹⁰ Şehbenderzâde Ahmed Hilmi, *Yirminci Asırda Âlem-i İslâm ve Avrupa*, (Haz. Bedri Ermutlu), İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 2014, s. 66.

¹¹ İlhan Kutluer, “İslâmcılık” *DİA*, C. 23, İstanbul: TDV Yayınları, 2001, s. 65-67

¹² Kutluer, “İslâmcılık” s. 65-67; Şeyhülislâm Mûsâ Kâzım, *Dinî İctimâî Makaleler*, İstanbul 1336, s. 278-285.

(1885-1946) Kur'an'ın bir hidayet rehberi olduğunu, teorik bir bilim kitabı olmadığını, konuyla alakalı âyetleri bu minvalde değerlendirmek gerektiğini söylemişse de modernleşme serüveninin bilim ve teknolojinin değerini öne çıkarması, geleneksel kozmolojik doktrinlerle modern bilimsel izahatlar arasındaki uyumsuzluğun giderek daha çok görülmesi, Kur'an'ın bilimsel ve teknolojik kavramlar aydınlığında yorumlanmasını gerekli kılmıştır.¹³

Günümüzde, İslâm ile devlet'in birbiriyle bağlantısı hakkında çokça fikirler üretildiği bilinen hususlardandır. Bilhassa siyasal ülkeler etrafında toplanan grupların taraflı biçimde yorumladığı bu husus, ancak nesnel bir bakışla irdelendiğinde ulaşılan neticelerin doğruluğu veya yanlışlığı su yüzüne çıkacaktır. Din ve laiklik kavramlarını, ideolojik bir perspektifle irdileyen bilim insanları, mensubu oldukları ideolojilerin çıkarlarını gözeterek aktarmaktadırlar. İslâmcı çevrelerin laiklik kavramını dinsizlik olarak algılaması ve laiklik taraftarlarının ise dini ve İslâmiyet'i gerici bir tutum şeklinde tanımlaması, bunun en belirgin örneklerinden biridir.

İslâmcı kesimin politikaya zıt bir tutum içerisinde bulunmasının iki temel sebebi bulunmaktadır. Bunlardan ilki İslâmcılığın¹⁴ var olan problemleri ve çözüm yollarını bireysel biçimde algılaması ve kendine saymasıdır.¹⁵ Nitekim İslâmcılığın yöntemini dine dayandırarak yürütmesi; siyasetini, Kur'an kaynaklı bir çizgide sürdürmesinden değil; dinle bağıntılı üsluptan, dine göre düzenlenmiş yöneticilikten ve erdemle dindarlığı bir araya getirmesinden kaynaklanır. Diğer sebep ise, politik İslâmcılığın toplumu tek tip/ homojen bir yapıda değerlendirmesi ve nispeten daha alt kesimleri ve hususen bireyi göz ardı etmesiyle alakalıdır.¹⁶ Dolayısıyla İslâmcılık, sosyal yapının çatışmalarını ve siyasetin sosyolojik boyutunu, yani birbirinden bağımsız hususlar arasında ortaya çıkan problemleri göz ardı ederek yol yürümüştür. İslâmcılığa göre, *ortak doğru* problemi, geçmişte büyük ölçüde çözüme kavuşturulmuştur. Geriye kalan esas mesele ise bu hedefe ulaşmak için çaba sarf edecek yöntem problemidir. Bu

¹³ Kutluer, "İslâmcılık", s. 67-70; İsmail Fennî Ertuğrul, *Maddiyûn Mezhebinin İzmihlâli*, İstanbul: Orhaniye Matbaası, 1928, s. 677-691.

¹⁴ Bkz. <https://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0slamc%C4%B1%C4%B1k>. (10.03.2021)

¹⁵ Alparslan Işıklı, *Sosyalizm, Kemalizm ve Din*, Ankara: İmge Kitabevi, 2006, s. 37.

¹⁶ Ahmet İnsel, *Solu Yeniden Tanımlamak*, Ankara: İletişim Yayınları, 2014, s. 11-12.

meyanda İslâmcılık, sosyolojik amaçların tanımını ve korunmasını tekelleştirip mevcut sosyal yapının, *ortak iyinin* gerekli vasıflarını kapsayan bir kavram şeklinde yorumladığı siyaseti ise reddetmektedir.¹⁷

Esasen İslâmcılık yanlısı kesimin de kendi sınırları içerisinde iki farklı görüşte kutuplaştığı görülmektedir. Bu görüşlerden ilki İslâm'ın Asr-ı Saadet devrine geri dönülmesini, ikincisi ise sürekli gelişen asra uygun biçimde yaşanması gerektiğini ifade etmektedir. Söz konusu görüşlerin çatışması, İslâm'da reformun mümkün olup olmadığı tartışmasını doğurmuştur.¹⁸ Esasında bu kavramların mahiyeti hakkında yanılıya düşmemek için dikkatli olmak gerekmektedir. Çünkü burada “Asr-ı Saadet'e dönmek” talebi, ibadetin arttırılması değil; dinî uygulamaların nispeten daha görünür kılınması demektir. Hususen de dindarlığın sosyal hayatla birleşen uygulamalarının meydana gelmesini ifade etmektedir. Yani burada dindar kişi, dini, bireysel biçimde yaşamakla yetinmemekte; onu, toplumdaki yaşamsal tezahürleri de görülen bir boyuta taşımak istemektedir. Dolayısıyla dini, bireysel ve toplumsal tutumları belirleyen somut bir gerçeklik olarak yorumlamış olmaktadır.¹⁹

İslâm'ın esas kuralları ile müntesiplerine hükmeden siyasal rejimler ve bunların asırlardır hayata geçirdiği politikaları arasında kayda değer bir ilişkinin olmaması, bu konunun ehemmiyetini ortaya koymaktadır. Şu da var ki İslâm'ın ilkeleriyle doğrudan ilişkili olmayan konuların ona entegre edilmesi onlara İslâm'ın gerektirdiği durumlar vasfını kazandırmaz. Bu bağlamda sözgelimi halifelik ve saltanat tipi yönetim modelleri, farklı bilinse de İslâm'ın gerekli uygulamaları arasında değildirler. Dolayısıyla bütün tarihsel süreçte Müslüman kesimlerin hemen tamamının tercih ettiği bir yönetim şekli olması onu İslâmîleştirmemektedir. Aksine bu fiilî durum, söz konusu uygulamaların sadece İslâmî bir görüntü oluşturmasını sağlamaktadır. Zira İslâm'ın devlet yönetimi hakkındaki perspektifini tespitinin ilk kaynağı Kur'an, ikincisi Hz. Peygamber'in uygulaması, üçüncüsü ise İslâm hakkında ilim tahsil eden zevatın fikir ve önerileridir. Bu

¹⁷ Menderes Çınar, *Siyasal Bir Sorun Olarak İslâmcılık*, Ankara: Dipnot Yayınları, 2005, s.39.

¹⁸ İnsel, *Solu Yeniden Tanımlamak*, s.12.

¹⁹ Olivier Roy, *İslâm'a Karşı Laiklik*, İstanbul: Agora Kitaplığı, 2010, s.102.

hususların yanı sıra ihtiyat ve teyakkuz açısından geçmişten günümüze İslâm adına gerçekleştirilen uygulamalar da oldukça önem taşımaktadır.²⁰

Nur suresi, 42. ayette; “Hâkimiyetin Allah’a ait olması”, Bakara Suresi 30. ayette; “Yeryüzünde bir halife yaratılacağı”, Maide Suresi 44. ayette ise “Allah’ın indirdiği ile hükmetmeyenlerin inkârcılar olduğu” buyrukları, mutlak hâkimiyetin yalnızca Allah’a ait olduğunu, Allah’ın insanoğluna halifelik vasfını bahsettiğini ve Allah’ın buyruklarından geri dönenlerin inkârcı diye nitelendirileceğini ifade etmektedir.²¹ Dolayısıyla Allah’ın söz konusu buyrukları, yaşamın her alanında olması gereken ve hayata geçirilmesi şart olan hükümlerdir.

İslâm dini, Hıristiyanlık’ta olduğu gibi yükselme devrindeki bir devlet içerisinde doğmamıştır. Aksine içinde doğduğu Arap topluluğu kabile hayatı sürdürmekteydi ki onlar, siyaset yönetimiyle en mesafeli topluluk şeklinde tanımlanmıştır.²² Haram dört ay dışında kendi aralarında genelde çatışan ve biraz da sahra bölgesinin şartları sebebiyle yarı beledî, yarı bedevî biçimde yaşayan Arap topluluğunun karşısına, bir araya gelmelerini gerektirecek harici bir tehdit hemen hiç çıkmamıştır.²³ Arap coğrafyasını belirli bir zaman diliminde bünyesinde tutan Bizans, İran ve Sasani İmparatorlarının, sahranın iç kesimleriyle çok ilgilenmemeleri nedeniyle kabilelerin hür bir şekilde yaşadıkları bilinmektedir.²⁴

Aslında kabilelerin o dönem coğrafyasının “milli ve yerli” devletleri olduğu, bunların da çeşitli uluslar/ kabileler arası antlaşmalar ve kültürel ilişkilerde buldukları da bir vakıdır. İslâm elbette yücedir ve fakat tarihçilerimizin, İslâm’ın yüceliğini onların kötülüğüne, bazen de abartılı olumsuzluklarına bina ettikleri için tabii olarak onları, gerçekten nasıl olduklarına bakmadan adeta karalayarak tanımladıklarını da belirtmek lazımdır. Buradan hareketle konuyu değerlendiren tarihî veya onlardan

²⁰ Oliver Roy, *Siyasal İslam’ın İflası*, Cüneyt Akalın, (Çev.), İstanbul: Metis Yayınları, 2020, s. 198.

²¹ Andrew Heywood, *Siyasetin Temel Kavramları*, Ahmet Kemal Bayram (Çev.), Ankara: Adres Yayınları, 2012, s.58.

²² Hüseyin Cevizoğlu, *Neden Laiklik*, Ankara: Çığır Stratejik Araştırmalar Vakfı, 1999, s.77.

²³ İnsel, *Solu Yeniden Tanımlamak*, s.10.

²⁴ Cevizoğlu, *Neden Laiklik*, s.77.

etkilenen güncel kaynakların da bu anlatımdan etkilendikleri anlaşılmaktadır.²⁵

Hız. Muhammed'in Peygamber olmasının ardından, kabileler hâlinde yaşamını sürdüren ve bir çatışma içerisinde olan bu bedevî kabileler, risalet çağrısıyla zamanla birleşmeye (ümme olmaya)²⁶ başlamışlardır. Nicel olarak oldukça az destekçiyle ortaya çıkan bu hareket, Medine'ye yapılan göç ile daha da hızlanmış ve Hız. Peygamber'in vefatının ardından sürekliliğini de korumuştur.

Mekkeli müşriklerin liderlik ettiği putperest birliklere karşı yürütülen nitelikli mücadele ile İslâm, Medine'de etki alanını genişletmek için elzem olan bağlamı bulmuş oldu. Böylece mensuplarının sayısı git gide artarken bu kez hükmettiği toplumun refah içerisinde yaşam sürmesine yol açacak oluşumlara gereksinim duymuştur. Burada "Medine Kent Devleti" şeklinde isimlendirilebilecek bu oluşum esnasında Hız. Peygamber'in, vahiyleri insanlara bildirmenin haricindeki sosyolojik görevleri önem taşımaktadır. Bunun önemini kavrayabilmek adına ilkin Kur'an'ın Hız. Peygamber'e yüklediği görevleri sıralamak gerekmektedir.

Kur'an'da Hız. Muhammed, Allah'ın kulu ve elçisi şeklinde tanımlanmaktadır. Bunun dışında Hız. Peygamber'in devlet yöneticiliğini veya hükümdarlığını açıklayan bir sıfatı mevcut değildir.²⁷ Fakat baktığın zaman bir peygamberde bu şekilde bir niteliğin olmasının gerekliliği de sorgulanabilecek bir konudur. Nitekim Hız. Peygamber, inen vahiyle doğrudan muhatap hâlindeki tek kişi olduğu için İslâm topluluğunun da tabii öncüsü olmaktadır. Güç, resul hüviyetinden dolayı bütünüyle onundur. Mehmet Ali Kılıçbay, bu bağlamda İslâm'ın bir devlet niteliğinde teşkilatlandığını, antik Yunan kent devletleriyle benzerlik taşıyan bu oluşumun İslâm'ı devamlı biçimde dünya edimleriyle ilgilenmek

---

²⁵ Detaylar için bkz. İzzet Derveze, *Asru'n-Nebi-Kur'an'a Göre Hız. Muhammed'in Hayatı*, (Trc. Mehmet Yolcu), İstanbul: Yöneliş Yay., 1989, s. 224-227; Mustafa Akman, *Kur'an'da Cehalet Kavramı*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015, s. 37-46.

²⁶ Bkz. Toshihiko Izutsu, *Kur'an'da Allah-İnsan*, (Çev.) Süleyman Ateş, İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 2011, s. 71-75.

²⁷ Andrew Heywood, *Siyasi İdeolojiler*, (Çev.) K. Bayram, Ö. Tüfekçi, Ankara: Liberte Yayınları, 2013, s.117-120.

durumunda bıraktığını belirtmektedir.²⁸ Dolayısıyla kendisine biat ve itaat edilen Hz. Peygamber'in yaşamını sürdürdüğü devirde, şimdiki manada bir demokratik idareden bahsetmek ve Hz. Peygamber'in devlet yöneticisi olması durumunu tartışmak bir anlam taşımamaktadır.²⁹ Bu sebeple İslâm ve devlet idaresi polemiklerinin ortaya çıktığı zaman diliminin Hz. Ebubekir'den (ö. 13/634) itibaren halifeler devri olması güçlü bir ihtimaldir.

Halifelik ve Hilafet makamı hakkında yapılan bu tespitler, İslâm'da halifeliğin bulunmadığını değil bu hususun geçmişten bu yana doğru yorumlanmadığını göstermektedir. Nitekim Emeviler dönemiyle (661-750) birlikte halifeliğin saltanata evrilmesi ve devlete kutsallık vasfı atfetme gayretlerinin neticesi, hilafet makamında bulunan kişiye ilâhî bir karakter, ebedî haklılık, Allah'ın dünyadaki yansıması (zıllullah) gibi birtakım olağanüstü nitelikler yüklenmiştir. Bundan da öte Şîa'ya göre imam (halife) konumunda olan kişi, Hıristiyanlık'taki Papa'nın konumuna benzer biçimde hatasız, kutsal ve Allah'ın vekilidir. Bu durumda İmam'ın söylem ve talepleri Allah'ın buyrukları ile eş değer kabul görmüş olacağından herhangi bir konuda ona zıt düşmek, imkansız hale gelmiş olmaktadır.³⁰

Sünnî veya Şîî paradigmayı savunan çevrelerin mezhebî farklılıkları olmaksızın Halife'yi veya İmam'ı Allah'ın (c.c) ve Peygamber'in (s.a.v) temsilcisi şeklinde kabul ettikleri ve ona biat ile itaat etmenin zorunluluğu hususunda benzer düşünceler savundukları bilinmektedir.³¹ Halbuki bu yaklaşım, baskıcı hükümdarlara tabi olunmasını yasaklayan Kur'an ayetlerine ters düşmektedir. Bu tutumla, Hz. Ömer'i (ö. 23/644), hilafet makamına geçtiği (634-644) esnada orada bulunan birinin: "Adil yönet, yoksa seni eğri kılıçlarımızla düzeltmesini biliriz" sözleriyle ikazı dikkate

---

²⁸ Mehmet Ali Kılıçbay, *İslâm'da Din Ve Devlet İlişkileri*, Din Devlet İlişkileri Ve Türkiye'de Din Hizmetlerinin Yeniden Yapılanması Uluslararası Sempozyumu, Cem Vakfı, 1998, s.88.

²⁹ Heywood, *Siyasi İdeolojiler*, s.59.

³⁰ Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925)*, İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1978, s.31-36.

³¹ Özkan Ağtaş, *Ortanın Solu:İsmet İnönü'den Bülent Ecevit'e*, Murat Gültekingil (Ed.), Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Sol, Cilt 8 içinde (194 – 201), s.196.

alındığında sonraki dönem hilafet düzenindeki başkalaşımın ne düzeye geldiği de fark edilecektir.³²

Emevilerle başlayan süreçte İslâm toplumlarının alamet-i farikası niteliği kazanan saltanat rejimi, yaşadığımız çağda da çok sayıda İslâm devletinin idare şekli olmaya devam etmektedir.³³ Saltanatın vasıflarından en önemlisi, ülkenin mülk vs. aidiyetinin belirli bir soy veya şahsın üzerinde olması ve bu aidiyetin de veraset yoluyla bir sonraki kuşağa devredilmesidir. Burada tebaanın hükümdarı seçme ve mevcut durumu tenkit olanağı bulunmamaktadır. Hükümdarın gerçekleştirdiği herhangi bir tasarrufun sebebini hiç kimseye açıklama zorunluluğu da yoktur. Bunların yanı sıra muhalefet cephesi oluşturulmadığı gibi söz konusu ahvale dair çözüm teorisi ve bunu üstlenecek bir erk de bulunmamaktadır. Keza kuvvetler ayrılığı kavram ve zihniyetinin aksine bütün yetki ve kurumların hükümdar ailesine mensup tek erkekte toplandığı bir yapı bulunmaktadır.

Halife denilen şahıs, İslâm'ın “emaneti sahibine teslim etme” temel ilkesine karşıt bir konumdadır. Zaten veraset düzeninde devlet yönetiminin başına gelmek için o konuma layık olmak veya devlet yönetimi konusunda yetkin olmak (ehliyet, liyakat) zorunluluğu da bulunmamaktadır. Zira burada yalnızca kan bağı ilişkisi gözetilmektedir. Bu duruma, veraset düzeninin dezavantajlarının fazlasıyla yaşandığı yakın tarihsel tipik örnek, Osmanlı İmparatorluğudur. Bu İmparatorlukta bilhassa duraklama ve gerileme zamanlarında akıl sağlığı yerinde olmayan kişiler dahi sırf kan bağı gerekçesiyle tahta çıkarılmıştır.³⁴ Tahta çıkan şahsın, entrikaları tükenmeyen saraydaki güç odaklarının desteklemesiyle kendisine karşı oluşabilecek muhalefeti önlemek adına muhalifi/ alternatifini durumundaki kardeşlerini boğdurtması prensibi de yine bu yönetim ve yapı biçiminin eseridir. Elbette bütün bunlar sırf Osmanlı İmparatorluğuna özgü durumlar değildir. Zira İslâm siyaset teorisini (ahkamu's-sultaniyeleri) yazarların genelinin de

---

³² Ahmet Çiğdem, *İslâmcılık ve Türkiye Üzerine Bazı Notlar*, Tanıl Bora, Murat Gültekin (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce İslâmcılık* (C.6, s. 26-33), İstanbul: İletişim Yayınları, 2005, s. 26.

³³ Cem Eroğul, *Siyasal Düzenlerin Sınıflandırılmasına İlişkin Birkaç Tarihsel Örnek ve Tartışma*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1981, s. 121-122.

³⁴ Eroğul, *Siyasal Düzenlerin Sınıflandırılmasına İlişkin Birkaç Tarihsel Örnek ve Tartışma* s.121.

bunları kanıksadığı ve uygulanagelen yöntemden (pratikten) uzak, sanal tespitler yaptıkları da bilinmektedir.

İslâm'ı temsil durumunda olan Müslümanların tarihsel süreçteki devlet ve politika konularına ilişkin teori ve tespitlerini anlayıp tanımlayabilmek ancak politikayla ilintili söylem ve faaliyeti olan mezhepleri ve ayrıca Müslüman devlet ve yönetimlerin tecrübelerini öğrenip incelemek ile mümkündür. Her ne kadar bu teori, tespit ve tecrübeler, İslâm'ın kendisine nispet edilemez ise de yine de sonuçta Müslümanların ortaya koyduğu pratik üzerinden hareket edilmek durumu söz konusudur. Buradan bakınca Müslüman devletler tarihinin hemen tamamında din ve politikanın belirgin şekilde ilişkili ve siyasetin ise dominant olduğu bir etkileşim içerisinde olduğunu görmekteyiz. Şüphesiz bu durum, bilhassa saltanat yönetimler marifetiyle, dinin sırf bireysel yaşam alanına indirgenmesinin bir sonucudur.³⁵

İslâmcıların büyük bir kısmı, düşünce hayatındaki geri kalmışlığın öncelikli çaresini, Selefî akaide sarılmakta ve dolayısıyla Kur'an ve Sünnet'e başvurmada görüyorlardı. Bu başvurmanın en önemli hedefi ise kendi dönemlerinin gereklerine göre geliştirdikleri din-dünya, tabiat ve siyaset görüşlerine Kur'an ve hadisten dayanak bulmaktı. Bu sürecin doğal sonucu da ilim-din ve akıl-nakil arasında bir çatışma ve çelişki olmadığını ispatlamak üzere İslâmî nasların, zamanın anlayışına uygun olarak belli ölçüde tabiatçı ve determinist denebilecek yorumlarla tefsir ve te'vil edilmesiydi. Bu sonuca götürmeyen tarihî miras ise ya reddedilmiş ya da cehaletle veya yanlış anlama ile suçlanmıştır.³⁶

Bütün bunlardan anlaşılın o ki İslâm, tarih boyunca karakteristik özelliklerini bir bütün olarak Müslümanların kurduğu herhangi bir Devlet'e aktaramamış, aksine, Müslümanlar kurmuş olsa da Devlet erkine sahip olanlar, kendi bekaları adına gerekli tedbir ve unsurları tarih boyunca İslâm kültürüne eklemişlerdir. Özetle geçmişten beridir devletler, kendi meşruiyet ve güvenliklerini sağlayabilmek adına İslâm'ı kendilerine

³⁵ Maurice Duverger, *Siyasal Rejimler*, Teoman Tunçdoğan (Çev.), İstanbul: İletişim Yayınları, 1995, s.10.

³⁶ Azmi Özcan, "İslâmcılık" *DİA*, C. 23, İstanbul: TDV Yayınları, 2001, s. 62-65.

payanda kılmıştır. Ancak bir iman yayılımı ve birikimi niteliği taşıyan İslâm'ın sahip olduğu bu biçim ve özelliklerden dolayı tarihten bugüne herhangi bir “İslâm Devleti”, İslâm'ı sırf kendi amaçları doğrultusunda kullanmak niyetiyle tekelleştirememiştir.³⁷

1.1. İslâmcılık Kavramı

İkinci Meşrutiyet dönemi (1908-1922), muhtelif fikirlerin dile getirildiği, çözüm olarak sunulduğu ve “kurtarıcı” kabul edildiği bir süreç olarak düşünce tarihindeki yerini almıştır. Bu dönemde yaşamış hemen her mütefekkir veya aydın, bu asrın üç önemli fikir hareketi olarak Osmanlıcılık, İslâmcılık ve Batıcılık'tan birisine tabi olmuştur. Tanzimat'tan (1839) beri, hatta gerilemenin başladığı yıllardan itibaren Osmanlı Devleti'nde yönetimin, ulemanın ve aydın çevresinin cevabını bulmaya çalıştığı bazı sorular/ sorunlar söz konusu olmuştur.³⁸

Modern zamanın siyasî ve fikrî akımı olarak 19. yüzyılın kendine has şartlarında doğan İslâmcılık; “İslâm dünyası niçin geri kalmıştır?”, “Müslümanlar nasıl kalkınabilir?”, “Müslümanların birliği nasıl sağlanabilir?”, “Batının kalkınmasına neden olan özgürlük, eşitlik, medeniyet, bilim, düşünce, kadın hakları gibi değerlere İslâm sahip midir? değilse bunları yeniden mi kazanacaktır?”, “İslâm ilerlemeye engel midir?”, “Din-devlet ilişkileri nasıl düzenlenmelidir?”, “Bilim ve akılla İslâm arasında bir çatışma var mıdır?”, “İslâm'ın korunması gereken, değişmeyecek yönleri nelerdir?”, “Batıdan neler alınmalıdır?” vb. sorularla,³⁹ Müslümanlar nasıl bir musibetle karşı karşıyalar ve bu musibet nasıl def edilebilir, eski şan ve şereflerini tekrar nasıl kazanabilirler? Ne olmuştu da geçmişte zaferden zafere koşan Müslüman orduları, küffar karşısında art arda yüz kızartıcı yenilgiler almaya

³⁷ Eyüp Koklaş, “Modern Zamanlarda İslâm Ve Siyasal Meşrutiyet Sorunu,” *Bilgi Ve Hikmet Dergisi*, 4, 12, 1995, s.41.

³⁸ Ali Bulaç, “İslâm'ın Üç Siyaset Tarzı veya İslâmcıların Üç Nesli”, (Edt. Tamlı Bora ve Murat Gültekin), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, İslâmcılık (içinde)*, Cilt: 6, 2004, s. 53; İsmail Kara, *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi Metinler/Kişiler 1*, İstanbul: Dergah Yayınları, 2014, s. 22.

³⁹ Mehmet Suat Mertoğlu, "Kaynaklara Dönüş Hareketi: Selefî Bir Hareket Mi, Modern Bir Yöneliş Mi?", (der. İsmail Kara ve Asım Öz) *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi ve Hareketi Sempozyum Tebliğleri*, 2013, s. 146; ayrıca Ekrem Demirli, "İslâmcılık ve Tasavvuf: Modern Dünyadaki Durumu Hakkında Bazı Değerlendirmeler", (der. İsmail Kara ve Asım Öz) *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi ve Hareketi Sempozyum Tebliğleri*, 2013, s. 184.

başlamış, tarihte bilimden sanat ve mimariye, askerlik, ticaret ve zanaattan idari ve sosyal müesseselere kadar parlak bir medeniyetin örneklerini sergileyen toplumlar cehalet, miskinlik ve tembelliğin, acz ve korkunun pençesine düşmüşlerdi? Bütün bu maddi ve manevî/ ahlakî hastalıkların çaresi, bu onulmaz yaraların ilacı neydi?⁴⁰ sorularına cevaplar arayan Meşrutiyet dönemi Müslüman münevverlerin ve İslâm dünyası yöneticilerinin ideolojisi, hayat felsefesi ve yorumudur.

İslâmcılık akımı ile beraber sonraki yıllarda İslâm'ın temsilciliğini kimin yaptığı veya hangi İslâm'ın daha doğru olduğu sorusu sorulmuştur. Tüm bunların sonucunda İslâmcılığın görünümleri son derece çeşitli olmuş, zamana ve ulusal ortamlara bağlı olarak değişmiştir.⁴¹

İslâmcılık hareketi, modern Avrupa düşüncesinin İslâm dünyası karşısında oluşturduğu tehditlere etkili bir karşı koymanın ancak modernleşmenin gereklerine uygun bir zihin dünyası inşa etmek ve dinin rehberliğinde gerçekleşecek bir modernleşme ile mümkün olacağı fikrine dayanır; bu modernizm anlayışı, İslâmcılığı, İslâm dünyasında husule gelen birçok benzer akımdan farklı kılıp ayıraç görevi görmektedir.⁴²

Yusuf Kaplan'a göre İslâmcılık, gerek Batı dünyası ile ilişkileri noktasında gerekse kendisine mensup şahısların farklı milletlerden olmaları noktasında olsun, Müslümanların İslâm ile ideal olanı arama ve Batı dünyasının despotluğu karşısında varoluş yolculuğunu devam ettirme, İslâm'ı Batı'ya muadil bir medeniyet projesi olarak sunma gayretidir.⁴³

Ayrıca İslâmcılık, 19. ve 20. asırlarda Müslümanları rasyonalist bir teknikle Batı'nın eziyetinden, despot ve zorba yöneticilerden, sömürden, batı taklitçiliğinden, taraflı düşüncelerden ayırmak ve İslâm'ı bir bütün hâlinde dünyada tekrar en güçlü konuma ulaştırmak amacıyla çaba sarf edilen edimsel, modernist ve seçici tarafıyla tesir gösteren politik, düşünsel

⁴⁰ Ahmet Özalp, "İslâmcılık", *Şamil İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 4, İstanbul: Şamil Yayıncılık, 2018, s. 45-47.

⁴¹ Nilüfer Göle, *Melez Desenler*, İstanbul: Metis Yayınları, 2011, s. 20.

⁴² İlhan Kutluer, "İslâmcılık" *DİA*, C. 23, İstanbul: TDV Yayınları, 2001, s. 65-67.

⁴³ Yusuf Kaplan, İslâmcılık: Ruh, Ayna, Varoluş Kaynağı. <<http://www.yenisafak.com/yazarlar/yusufkaplan/islamcilik-ruh-ayna-varolus-kaynagi-33479>> (19.03.2021).

ve ilimden güç alan araştırmaların, fikirlerin bunların çerçevesinde üretilen çözüm yollarının kapsamını içinde barındıran bir mücadele biçimi şeklinde ifade edilmiştir.⁴⁴

90'lı yıllarda Birikim Dergisi'ndeki yazıları ve tezimizin konusu hakkındaki çalışmalarıyla dikkat çeken Ali Bulaç'ın İslâmcılık hakkındaki tanımlaması şöyledir:

“İslâmcılık, İslâm'ın ana referans kaynaklarından hareketle “yeni” bir insan, toplum, siyaset/devlet ve dünya tasavvurunu, buna bağlı yeni bir sosyal örgütlenme modelini ve evrensel anlamda İslâm Birliği'ni hedefleyen entelektüel, ahlaki, toplumsal, ekonomik, politik ve devletlerarası harekettir. Başka bir deyişle İslâm'ın hayat bulması, hükümlerinin uygulanması, dünyanın her tarihsel ve toplumsal durumunda İslâm'a göre yeniden kurulması ideali ve çabasıdır.”⁴⁵

Siyasal İslâm⁴⁶ kavramının, 18. yüzyılın yarısından itibaren Osmanlı Devleti'nin Batılılaşma hareketleriyle ortaya çıktığı ifade edilmektedir. Bu, sosyal yapının kendi içinde oluşumunu gerçekleştirdiği İslâm'ın ve bu vesileyle onunla denk tutulan ve hatta öncelenen “devleti kurtarma” düşüncesinin ortak mahsulüdür.⁴⁷ Başka bir ifadeyle Siyasal İslâm belirli bir zaman dilimi boyunca yönetim stratejisi şeklinde de ortaya çıkan modernite kavramını reddeden fakat onun tüm araçlarını kullanan ve oluşumunda moderniteyle benzer tutumlar sergileyen sosyolojik bir reaksiyona verilen isimdir.⁴⁸

Siyasal İslâm'ı tanımlamak ya da çerçevesini çizmek, zor gibi görünmekle beraber önem de arz etmektedir. Çünkü günümüzde herhangi bir dindarlık türünü “Siyasal İslâm”, “İslâmîizm”, İslâmcılık” olarak tanımlamak yaygınlık kazanmıştır. Siyasal İslâm kavramının farklı hareketlerden, fikirlerden ve partilerden oluşan geniş bir yelpazeyi kapsadığı

⁴⁴ İsmail Kara, *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi*, İstanbul: Risale Yayınları, 1986, s.15.

⁴⁵ Ali Bulaç, *“İslâmcılık Nedir?” İslâmcılık Öldü Mü?* İstanbul: Ufuk Yayınları, 2012, s. 16.

⁴⁶ Bkz. Azmi Özcan, “İttihâd-ı İslâm” *DİA*, C. 23, İstanbul: TDV Yayınları, 2001, s. 470-475.

⁴⁷ Eroğul, *Siyasal Düzenlerin Sınıflandırılmasına İlişkin Birkaç Tarihsel Örnek ve Tartışma*, s. 83.

⁴⁸ Michael G. Roskin ve diğ., *Siyaset Bilimi: Bir Giriş*, Atilla Yayla (Çev.), Ankara : Adres Yayınları, 2013, s.81.

görülmektedir. Fakat durumun bu şekilde olması onu tanımlayamamak, dindarlık anlayışlarının hemen hepsine bu ismin verilmesi gibi bir problemi ortaya çıkarmaktadır. Böylece “Siyasal İslâm” kavramının ifade ettiği gerilim, İslâm’ı ve Müslümanları bir bütün olarak kuşatmaktadır. Bu arada “Siyasal İslâm” denilmesi gereken düşünce ve hareket biçimi de “buharlaşmaktadır”.⁴⁹

Siyasal İslâm’da İslâm, özü itibariyle her şeyi açıklayan, toplumsal ve siyasal varoluşun bütün boyutlarını içeren ve hakikati yalnızca kendisinin temsil ettiği, kapalı, tekelci, tasarımcı ve kapsayıcı siyasî bir kurgudur; dini, devleti, insanları ve yaşama biçimlerini belirlemek isteyen, ideolojik bir yapıdır.⁵⁰

Siyasal İslâm düşüncesinin tarihteki izini sürmek, sadece yönetim üzerinden olmamalıdır. Siyasal İslâm’ın en önemli tezi olan ‘İslâm her şeyi kuşatır’ anlayışının, İslâm’ın sosyal sahayı tayin edişinin mutlak olduğu görüşünün geçmişteki referanslarına da bakmak gerekmektedir.⁵¹

Siyasal İslâm kavramı İslâm dünyasının tamamında olduğu gibi Türkiye’de de problemleri bir şekilde kullanılır olmuştur. Genelde İslamcılık söyleminin derinlikli bir anlayış ile iç içe geçen yeni anlamları, Müslüman siyasetinin aktüel yönlerini tanımlayan ve meydana getiren kavramsallaştırma olarak kullanılmaktadır.⁵²

Siyasal İslâm, İslâm’ı, bir akide ve inanç olmanın ötesinde sosyal, siyasal ve ekonomik bir nizam olarak algılayan düşünce biçimine karşılık gelmektedir. Bu düşüncede hakikat tektir. Bu açıdan İslâm’dan başka bir aidiyet söz konusu değildir. Buna göre Siyasal İslâm’ın, kimliği tek bir aidiyete indirgeyen; hayatı, çapraz ve katlı kimliklere göre kategorilere ayırmayan monist bir beşeri oluşum olduğu söylenebilir.⁵³

⁴⁹ Mehmet Zeki İşcan, “Siyasal İslâm’ın Tarihçesi Üzerine”, (Ed. Muhammed Savaş Kafkasyalı), *Orta Asya’da İslam Temsilden Fobiye*, C. 1, Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, 2012, s. 337-340.

⁵⁰ İşcan, “Siyasal İslâm’ın Tarihçesi Üzerine”, s. 337-340.

⁵¹ İşcan, “Siyasal İslâm’ın Tarihçesi Üzerine”, s. 337-340.

⁵² Detaylı bilgi için bkz. Necdet Şubaşı, “Akp’nin Muğlak Söylemi Takviye ve Tahliye Sarkacında Siyasal İslâm”, *Tezkire*, S. 41, (2005), s. 80-96.

⁵³ Siyasal İslâm tarifleri için bkz. Mehmet Zeki İşcan, *Siyasal İslâm, Dini ve Fikri Temelleri*, Erzurum: Ekev Yay., 2002, s. 90-95.

Siyasal İslâm, bütün boyutlarıyla beşerî bir sistem ve fenomen olarak karşımıza çıkmaktadır. Belli çevrelerin şu veya bu sosyolojik süreçlerin sonucunda, kendi siyasî katılımlarını İslamî bir çerçevede tutma çabası ve gayretinin sonucunda ortaya çıkan bir hareketliliktir. Buna karşılık İslamcılarının belli dönemlerde ve zamanlarda belli aktörler aracılığıyla dile getirilen fikirler arasındaki çeşitliliğe bakarak, temelde İslâmcılıkla ilgili her türlü senaryo ve hikâyenin yazılabilecek olması mümkünken bunların sadece eskatolojik olarak değerlendirilmesi ise dikkate alınması gereken diğer bir husus olmaktadır.⁵⁴

İslâmcılık kavramının doktriner bütünlük oluşturan bir tanımı olmasa da gazete, dergi ve bazı risâlelerde ortaya çıkan İslâmcı düşüncenin genel çerçevesini inanç, ibadet, ahlâk, felsefe, idare, siyaset, iktisat, hukuk, eğitim sahalarında İslâm'ı bütün bir hayat düzeni olarak yeniden hâkim kılma çabası ya da Müslümanları medenîleştirme; İslâm dünyasını geri kalmışlıktan, Batı hâkimiyetinden, zalim ve despot yönetimlerden kurtarma; dinî düşüncüyü taklit, hurafe ve bid'atlardan arındırma gibi XIX. yüzyıl İslâm dünyasının başka coğrafyalarında da görülen ıslah, tecdid, ihya vb. kavramlarla ifade edilen dinî, siyasî, ilmî çözüm arayışları veya bu arayışları kapsayan bir fikir oluşumu şeklinde özetlemek mümkün gibi gözükmektedir.⁵⁵

Şerif Mardin'e (1927-2017) göre ise İslâmcılık; 19. asrın niteliklerini özümseyen, Hindistan'da ve Osmanlı Devleti'nin merkezden uzak bölgelerinde teşekkül eden, 1870'li yılların ardından merkezi devlet çatısı altında varlığını sürdüren bir düşünsel harekettir.⁵⁶

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu esnasında, Fransız türü laiklik ve rasyonelliği özümseyen, İttihat ve Terakki fırkasından transfer edilmiş modernist tavır, 1923-1950 yılları arasında tek partili yönetim sistemiyle bütün devleti laiklik ilkesi çizgisinde düzenlemeye çalışmıştır. Dinî açıdan ise devletin dini kontrol ve teftiş edebilmesi amacıyla Diyanet İşleri

⁵⁴ Yasin Aktay, "Siyasal İslam Anlatısının Sonu", *Tezkire*, S.17, (2000). s. 101-110

⁵⁵ Said Halim Paşa, *Buhranlarımız ve Son Eserleri* (haz. M. Ertuğrul Düzdağ), İstanbul: İz Yayıncılık, 1998, s.184.

⁵⁶ Şerif Mardin, *Türkiye'de Din Ve Siyaset*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2011, s.47.

Başkanlığı oluşturulmuş fakat dinin kendisi, eğitim sisteminin haricinde bırakılmıştır.⁵⁷

Cumhuriyeti yürürlüğe koyan yeni muktadir kadrolar, laik bir devlet ideali ile Türk milletine geçmişten bu yana en keskin kırılma noktalarından birini yaşatmış, İlhami Güler'in deyimiyle⁵⁸ adeta "kısa-devre" yaptırmıştır. Söz konusu ekip, laikliğin, sosyal yaşamın tüm aşamalarında aktif durumda bulunmasını hedeflemiş ve buna yönelik uygulamalara girişmiştir. Ancak topluma katı ve sert görünen ve bir çok açıdan muharref olsa da geleneğe dönüşmüş İslâmî yaşam çizgisine zıt düşen bu uygulamalar, halkın yeni durumu, sıcak ve pozitif duygularla algılamamasına yol açmış ve esasen kendilerinden şikayet ettiği Cumhuriyet öncesi yönetime, onların da kendilerine çektiğini bir kenara bırakarak adeta meftun olmuştur.⁵⁹

Toplumun tepkisine sebebiyet veren yeni dönem uygulamaları neticesinde birtakım cemaatler ve topluluklar ortaya çıkmaya başlamıştır. Kendi öznel dindarlıklarını bugünün moda deyimiyle Siyasal İslâm'ı çeşitli teknik ve metotlarla koruyan bu cemaat ve toplulukların aynı dine bağlı olmalarına rağmen söylem ve izlenen yöntemler açısından kendi aralarında yaşadıkları derin çelişkiler, bunlardan hangisinin yaşam ve yapılanma biçimi ile sunduğu teorinin gerçek İslâm olduğu hususunda soru işaretleri ortaya koymaktadır. İslâm, Hz. Muhammed aracılığıyla insanlığa gönderilen ilâhî iletilerin tamamıdır. İslâmîyet ise, paylaşılan bu iletilerin Müslümanlar tarafından pratiğe dökülmesi sonucu teşekkül eden yaşam biçimi demeye gelir. Bu bakımdan İslâm tek ve semavî din olma özelliğini taşıyan Müslümanlık hem insanî nitelikler hem de birtakım çeşitlilikler göstermektedir. Nitekim edimlerini İslâm ekseninde gerçekleştiren dinî topluluklar, Müslümanca siyasetler şeklinde adlandırılmaktadır.⁶⁰

Kimi çevrelerde Siyasal İslâm olarak tanımlanan bu algı/anlayış, çoğu zaman en alttan en üste kadar devlet ve makamın tamamına meydan okuyan

⁵⁷ Abdullah Manaz, *Siyasal İslâmcılık II: Türkiye'de Siyasal İslâmcılık*, İstanbul: Kültür Sanat Yay., 2017, s.43.

⁵⁸ <https://www.karar.com/kultur-yaratamamanin-faturasi-her-sey-politika-1608347> (09.03.2021)

⁵⁹ Bkz. Manaz, *Siyasal İslâmcılık II: Türkiye'de Siyasal İslâmcılık*, s.47.

⁶⁰ Şenol Durgun, *Modernleşme Ve Siyaset*, Ankara: A Kitap Yayınları, 2010, s.127.

bir yapı şeklinde varlığını sürdürmektedir. Fakat onun devleti yasal bir hüviyet biçimine getirmesi de tamamen zıt bir misyon yüklemesi de olasıdır.⁶¹ Bu haliyle Siyasal İslâm kendini yenileyebilen ve devrin koşullarına göre biçimlenebilen bir yaklaşım olmaktadır. Bu niteliği onun, tümüyle modernist bir yapıya sahip olduğunun kanıtıdır. Modernist bir görüş olmasına rağmen İslâm'a dayanan ve İslâm'ın dünya edimleri hakkındaki her hususta egemen olmasını amaçlayan siyasal İslâm, içinde yer aldığı sosyal yapıya göre güncel programlar oluşturan ve siyasal fiiler meydana getiren bir ideolojiye evrildiği için bir hüviyet kazanma ve bunun etkili olduğu alanı genişletme zorunluluğu taşımaktadır.⁶²

Bireysel ve toplumsal İslâmî hüviyet; sosyal yapı içerisindeki entelektüeller, sûfi cemaatler, siyasal partiler vd. çeşitli topluluklar arasındaki yarış ve mücadele neticesinde, milli hüviyetlerin çeşitli yapı ve unsurlarıyla siyasallaştırılır ve belirginleştirilirler. Bu topluluklar kitle iletişiminin çağdaş şekillerini kullanarak edindikleri siyasal hüviyetlerini ifade eder ve yaygınlaştırırlar. İslâmî topluluklar ve entelektüeller, varlığını sürdüren siyasal ve sosyal ortama göre bir hüviyet kesimini diğerine nazaran daha çok önemseye de bilirler. Bu hüviyetler dine, cinsiyete, statü ya da sınıfa, etnik ya da bölgesel kökene, mülkiyete, anadile ve aşiret bağlarına dayalı kategoriler şeklinde sınıflandırılabilirler.⁶³

Modern dönemlerde İslâm dini üzerinden hareket edilerek ortaya konulan ve siyasî bir hareket olarak tanımlanan Siyasal İslâm,⁶⁴ kendine bir hüviyet oluşturmada ve bunu mevcut sosyal yapıda yaygınlaştırmada etkin olabilmek için modernizmin tesir ettiği düşünsel aşamalara ehemmiyet vermektedir. Modernleşme düşüncesi, İslâmî bir hüviyet ile Siyasal İslâm'ın içerisinde kendine yeni fırsatlar oluşturmuştur.⁶⁵ Ayrıca Siyasal İslâm ile alakalı birçok tanım yapılmış ve bununla ilgili tartışmalarda gündeme

⁶¹ Graham E. Fuller, *Siyasal İslâm'ın Geleceği*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2004, s.92.

⁶² Mehmet Kaan Çalen, *Osmanlılık ve İslâmcılık Karşısında Türkçülük*, İstanbul: Ötüken Yay., 2017, s.28.

⁶³ Hakan Yavuz, *Modernleşen Müslümanlar: Nurcular, Nakşiler, Milli Görüş Ve Ak Parti*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005, s.38.

⁶⁴ Bkz. <https://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0slamc%C4%B1%C4%B1k>. (10.03.2021)

⁶⁵ Çalen, *Osmanlılık ve İslâmcılık Karşısında Türkçülük*, s.37.

gelmiştir.⁶⁶ Müslümanlık, sosyal yapıdaki esas unsurlardan biri olarak gelenekle bir bütün teşkil etmektedir. Bu hüviyetteki sosyal yapıda bulunan fert, iman ettiği dinin muhtevasını tam anlamıyla kavramasa ve kendi yaşamından o dinin kültürüne bir şeyler katsa da esasında kabul ettiği bu dinin gereklerini yaşamının her tarafına yayacak ve söz konusu din, onun siyasal anlamdaki görüşüne de rehber olacaktır.⁶⁷ Bu perspektifle bakıldığında İslâmiyet'in, siyasal konulardaki tüm gelişim aşamalarını meşru kabul etmesi olağandır. Bu itibarla içinde bulunulan sürece yönelik problemleri kendi tarihî uygulamasından yararlanarak çözüme ulaştırması, bunları kapsamlı bir tefekkür sistemine alması açısından gereklidir. Filhakika böylesi derin bir hüviyet çerçevesinde teşekkül eden siyasal bir oluşumun, bulunduğu döneme ait düşünsel ve siyasal hareketlerle bağıntılı bir durumda varlığını sürdürmesi de olağandır.⁶⁸

1.2. İslâmcılık Kavramının İsimlendirilmesi Meselesi

İslâmcılık tartışmalarında karşılaşılan problemlerden biri de İslâm'ı savunan şahısların nasıl nitelendirileceği durumudur. Bu noktada dikkati çeken en önemli iki kavram ise İslâmcı kavramı ile Müslüman kavramıdır. Ancak İslâmcı ve Müslüman kavramları arasında akıllar karışıktır. Bu karışıklıkta önemli olan noktanın ise İslâmcılık kavramına yüklenen anlamlar olduğu anlaşılmaktadır.

Kavramların birbirinden farklı olduğunu söyleyenlerin başında II. Meşrutiyet'in önde gelen düşünce adamlarından Babanzâde Ahmed Naim (1872-1934) olduğu ifade edilebilir. O, "Türk, Arap olan kimse Türkçü, Arapçı olamaz. O kısaca Türk'tür, Arap'tır. İslâmcının da müslüman deme olmadığı Lügatı Türkiye ile edna mümaresesi olanlarca malumdur"⁶⁹ diyerek, iki kavramın açıkça birbirinden farklı anlamlara geldiğini ifade ettiği gibi kendisinin de Müslüman kelimesini kullanmayı

⁶⁶ Bkz. <https://www.yenisafak.com/yazarlar/hayrettinkaraman/siyasal-islâm-sorulari-27771>. (10.03.2021).

⁶⁷ Çalen, *Osmanlıcılık ve İslâmcılık Karşısında Türkçülük*, s.39.

⁶⁸ Haldun Gülalp, *Kimlikler Siyaseti Türkiye'de Siyasal İslâm'ın Temelleri*, İstanbul: Metis Yayınları, 2003, s.12.

⁶⁹ İsmail Kara, *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi Metinler/Kişiler 1*, İstanbul: Dergah Yayınları, 2014, s. 34.

tercih ettiğini söyler.

Kavramı, İslâm'ın günümüzde karşılaştığı problemler açısından ele alan Sönmez Kutlu'ya göre Müslüman, İslâm dinini benimseyen ve İslâmî kimliğe sahip olan kimseyi; İslâmcı kavramı ise toplumu İslâmî kaidelere göre şekillendirmeyi hedefleyen, İslâmî kaidelere göre yönetilen bir İslâm devleti kurmayı amaçlayan siyasî bir oluşuma mensup kimseyi⁷⁰ ifade eder.

İslâmcılık hakkında iki önemli isim olarak Hayrettin Karaman ve Ali Bulaç, İslâmcı ve Müslüman kavramları arasında fark olmadığını söyleyerek İslâmcı ile Müslümanı aynı kimlik olarak görmektedirler. Buna göre “İslâmcının Müslüman, Müslümanın da hayatının her noktasında fikrî, imanî ve amel alanlarında ve ayrıca bireysel hayatta, toplumsal hayatta, Allah'ın rızasını gözeterek, onun rızasına aykırı bir fiilde bulunmamayı hayatının amacı edinen kimse olduğu belirtilir.” Bu anlamda İslâmcılık, İslâm için, modern hayatın maddî ve sosyal durumlarında yeniden bir değerlendirmedir denilebilir.⁷¹

İsmail Kara'ya göre ise İslâmcılık ile Müslümanlık iki farklı kavramdır. Ancak Müslümanlık, İslâmcılık düşüncesini de içerisine alan daha geniş bir kavramdır. Bu sebeple ikisini bir görmememiz gerektiğini ifade eden kavramlardan biri olduğu için, “her müslüman tabii olarak İslâmcı olması hafif kalmakta ve teşvik edilmektedir.”⁷²

İslâmcılık ve İslâmcılar, İslâm'ı sadece zahirî dindarlık değil kendisini bu dinde ifade eden Müslümanların, bu dinin genel prensiplerinden hareketle ortaya koydukları düşüncelerinin merkezine İslâm'ın siyasî bakış açısını yerleştirmesi demektir. Müslümanlar için Hz. Peygamber dönemi “asrı saadet” olarak görülüp örneklendirilerek, o dünyanın bir benzerini çağlarında yaşamayı, İslâmî metinleri hayalî bir

⁷⁰ Sönmez Kutlu, *Çağdaş İslâmî Akımlar ve Sorunları*, Fecr Yayınları, Ankara 2011, s. 93.

⁷¹ Hayrettin Karaman, *Sorular-Cevaplar*.

<<http://www.hayrettinkaraman.net/yazi/hayat/0321.htm>> (19.03. 2021) Ali Bulaç, *İslâm'ın Üç Siyaset*, s.50.

⁷² İsmail Kara, *Her Müslüman İslâmcı değildir*.

<<http://t24.com.tr/haber/prof-kara-her-musluman-islamci-degildir,210796>>, (20.03..2021).

dille dillendirmeyi tasvir ederler.⁷³

İslâmcıların son dönem yazarlarından Alev Erkilet'te tanımı yaparken karşılaşılan zorluklara değinerek, İslâmcılık ile İslâm'ın farkını belirtirken yapılan işin İslâm'ı din olarak kabul ederken, İslâmcılığın ideolojiye indirgendiğini ifade eder. Modernleşme sürecinde ilerledikçe, İslâmcılık ile İslâmî hareketler arasında da İslâmcılık, Siyasal İslâm olarak tanımlanmakta İslâmî hareketin de giderek terör ve terör olayları ile özdeşleştirildiğini söyleyerek, tanımlamanın zorlaştığından yakınmaktadır.⁷⁴

Netice olarak İslâmcılık, bir yönü insanın bireysel yönünü ilgilendiren diğer yönü ise Müslümanlardan oluşan bir toplum oluşturmayı hedefleyen kolektif bir inanç, fikir ve davranış bütünlüğünü içeren iki yönlü bir harekettir denebilir.

Tüm bu tanımların sonucunda bir İslâmcılık tanımı yapmak gerekirse İslâmcılık, İslâm'ı, bulunduğu zamanın koşullarını da göz önünde bulundurarak vahyi ve Sünneti hayatın her alanında, siyasî, ekonomik, kültürel, sosyal gibi alanlarında gerçekleştirmeyi ve yaşamaya çalışmayı hedefleyen bir harekettir.

1.3. İslâmcılığın Nitelikleri

15. asrın ikinci çeyreğinden beri süregelen merkezi yönetimin planlı bir uygulaması şeklinde meydana gelen İslâmî algı ve yaşantı, hem devlet ögesine ilâhî bir demokratiklik kazandırmış hem de onun politik vasıtası biçiminde bir işlev görmüş ve böylece devletle iç içe geçmiştir.⁷⁵ Bu süreçte devlet erki daima egemen bir mevkide bulunmuştur. Bu yüzden devletin din üzerinde daima daha egemen bir konumda olduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla Osmanlı devlet sisteminde, içe kapanıklık ve dine kör inanç kendini göstermeye başlamıştır. Nitekim bilindiği üzere Osmanlı resmî söyleminde sahne bulmuş “din u devlet” formülü, devlet katından sâdır olan

⁷³ Ali Bulaç, *İslâm'ın Üç Siyaset*, s. 50.

⁷⁴ Alev Erkilet, "II. Dünya Savaşı Sonrası Şartlarda 'Arı-Duru Bir İslah Arayışı: Ercümen Özman, İktibas ve İslâm Partisi Deneyimi", (der. İsmail Kara ve Asım Öz) *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi ve Hareketi Sempozyum Tebliğleri*, 2013, s. 505.

⁷⁵ İsmail Kara, *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi: Metinler, Kişiler*, İstanbul: Pınar Yayınları, 1994, s.63.

ferman ve icraatları meşrulaştırmak için çokça başvurulan bir ifade biçimi idi. Devletin dinî ve eğitim kurumlarınca İslâmî diye öğretilen algı ise yönetimin nasıl oluştuğu ve idare tarzı ile iktidardakilerin kişiliği ve eğilimleri ne olursa olsun, Osmanlının söz konusu projesini yürütmeyi şiar edinmiş ve aynı felsefeyle hareket etmiştir. Bilindiği gibi kalabalığı yönetmek için mitoloji, hurafe, keramet ve menkıbeden daha etkili bir enstrüman henüz bulunabilmiş değildir.⁷⁶ Keza din ve dindarlık söylemi altında kitleleri zapturapt altına almak ve böylece idare tarzları ne olsa da yöneticilere teslimiyetlerini sağlamak adına dinin siyasî emellerle akıl, fikir ve eleştirel düşünceden büsbütün soyutlanarak, salt ibadetler ve ritüellerle donatıldığı ve bunun da “din u devlet” aforizmasıyla tebellür ettiği de izahıtan varestedir. Din, devlet ve siyasetin ortak yaşam (Simbiyoz) ilişkisinde görüldüğü bu formülde her ne kadar din ile devlet iki ayrı referans kaynağı gibi sunulmuş gözükse de aslında burada birbirine eşit iki değer değil, değerler hiyerarşisi söz konusudur. Bu hiyerarşide aslî değer din değil, devlet ve devletin bekâsıdır. Dolayısıyla din de devletin bekâsına ve ulvî çıkarlarına hizmet etmekle nispeten değer kazanmış olmaktadır. Bu noktada saltanat ve zıllullah sayılan sultan/yönetici her zaman “kazanan,” din ise sadece gönüllerde kalmaktadır. Halbuki İslâm siyaset düşüncesinin üsve-i hasene’si Resulullah (s.a.v.) örneğinde sergilenen, bunun tersi idi. Elbette burada belirtilen durumun Osmanlı İmratatorluğuna mahsus

---

⁷⁶ Osmanlılarda ilme teşvik ve ilim adamına itibar çok yüksek ve görünürde ilmî hürriyetleri var gibidir; ama bu, resmî dini söylemin içinde kalındığı, kültürde yerleşik ve alışılmış olanın dışına çıkılmadığı sürece vardır. Çünkü sadırlardan satırlara intikâl etmiş tefsir ve hadis tedvin edilmiş, kelâm ve fıkıh işini bitirmiş, geriye problem kalmamıştır. Bu bilgilerin dışında ortaya konan her bilgi ‘Bid’at’ idi. Bid’at ise yenilik demektir. Ulemânın her türlü hürriyeti vardı. Sadece ‘yeni’yi arama, bulma ve ileri sürme hürriyeti yoktu. Bid’at’e karşı kültürün korunması görevini hem devlet hem de halk üstlenmişti. Bu bir mukaddes vazife idi. Bu umûmî murakabe altında ilim, düşünce ve düşünür güdümlü idi. Bu nedenle toplumda hür düşünür yetişip barınamıyordu. Zira Osmanlı kültür dünyası, felsefeye olumlu yaklaşmayı engelleyen geleneksel birtakım faktörlerin te’siri altında şekillenmişti. Bu durum, felsefî düşünmenin yanı sıra, bütünü ile ilmî hayatın sürekliliği ve kesintisizliğini olumsuz yönde etkilemiş ve düşünce geleneğini büyük ölçüde zedelemişti. Osmanlının bu kültür dünyasına, artık varlığın nihaî tasvirini yapıp bitirmiş sayılan ilm-i kelâmın dünya görüşü hâkimdi. Bu nedenle, Osmanlı, tabiatı sistemli, bilinçli ve belli bir plâna göre soru sorup ondan bir karşılık beklemeyi başaramamıştır. Bu da bilimlerin dolayısıyla felsefenin kurulup gelişmesine müsait bir ortamın oluşamamasına yol açmıştır. Bkz. Hüseyin Aydın, “Osmanlılarda Felsefî Düşünce”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.4, (Bursa, 1992), s.1-8.

olmadığı, aynı veya benzer biçimlerinin yahut versiyonlarının ondan önceki dönemlerde de olduğu bilinmektedir.

Şerif Mardin'e göre İslâmcılık, düşünsel perspektifin ortaya koyduğu bir eylemler silsilesi halinde 1870'li yıllardan başlayarak Osmanlı fikriyatında varlığını sürdürmüştür.⁷⁷ Söz konusu devirde meydana gelen Siyasal İslâm'ın amacı devletin geleceğini düşünmek ve devlet stratejisi olarak İslâm beraberliğini sağlamak olduğundan politik açıdan kendini kanıtlamaya çabalayan önemli bir düşünce yapısı konumuna gelmiştir.⁷⁸

Devlet ile dinin mezc olmasının tabii neticesi olarak, devlete kutsallık imajını kazandıran, dinî kapsamdaki her çeşit varyantlaşma, devletin geleceği açısından tehdit şeklinde algılanmıştır. Çeşitli dinî yaklaşımların ortaya çıkmasına engel olunma çabası da bundan kaynaklanmaktadır. Buna karşın Tanzimat Dönemi (1839-1878) ile beraber, Osmanlı'nın gerileme sürecini tanımlama hususunda yapılan çalışmalarda, söz konusu vaziyetin dinden kaynaklandığı veya burada dinin bir problem olduğu değerlendirilmeleri yapılmıştır. Bilhassa Batı yanlısı fikir ve sahiplerinin, Osmanlı politika ve sosyal yapısında kendini belli ettirmesi ve bunların yaydığı oryantalizm ve pozitivist düşüncelerin empozesi sonucu devlet işleyişiyle iç içe geçen bu dini tutum, gerilemenin sebebi olarak addedilmiş ve fatura insafsızca dinin kendisine kesilmiştir. Böylece yerleşen gerilemeden sorumlu tutulan din algısı, henüz doğmuş Türkiye Cumhuriyeti devletinde de kabul görmeye devam etmiştir.⁷⁹ Bu ruh yapısıyla gerçekleştirilen ilke ve inkılaplarla dinin devlet ve toplum üzerinde gözükten tesiri azaltılmak istenmiştir.⁸⁰

Bu haliyle Siyasal İslâm, İslâm'ı politik düzlemde ideolojik biçimde maskeleyen ve onu bu haliyle dünya edimlerine yaklaştıran bir düşünce yapısı ve belki de istismardır. Bu düşünce yapısının özünde ise İsmail Kara'nın ifade ettiği gibi; yanlış sürdürülen bir İslâmî yaşam tarzı ve doğru

⁷⁷ Bkz. Binnaz Toprak, *Milli Selamet Partisi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, s.214.

⁷⁸ Kara, *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi: Metinler, Kişiler*, s.64.

⁷⁹ Vahdettin Işık, L. Sunar (Ed.). "Bir Başka Hayata Karşı" 1980 Sonrası İslâmcı Dergilerde Meseleler, Kavramlar ve İsimler için İstanbul: İlmi Etüdler Derneği, 2019, s.133.

⁸⁰ Mustafa Bakırcı, "Türkiye'de İslâmcılık Edebiyat İlişkisi Bağlamında Hüseyin Su," *Language And Literature*, 2019, Sayı 14, s.47.

kavranmayan bir İslâm bulunmaktadır. Başka bir ifadeyle yaşanan tüm mağlubiyetlerin ve çağa yetişememenin özünde İslâm değil doğru kavranamayan İslâm bulunmaktadır. Doğru kavranamayan İslâm, risalet çağından sonra müntesiplerince, ilkelerine muhalif biçimde yaşamsal boyutta yeniden düzenlenen İslâm demektir. Buna göre karşılaşılan bunca problemin nedeni İslâm'ın kendisi değil, onu sağlıklı biçimde temsil etmeyen Müslümanlardır.⁸¹ Nitekim bu nedenle tarihsel süreçte İslâm ile Müslümanı birbirinden ayrı tutmak ve “İslâm Tarihi” diye bilinen süreci “Müslümanların Tarihi” diye ifade etmek belki daha doğru olabilir.

Cumhuriyet idaresinde, dinin sosyal yapı ve politika üzerinde olan veya görünen Osmanlıdan kalma tesirinin azaltılması ve kişilerin yalnızca kendi içlerinde varlığını sürdüren bir duyuş şeklini alması, başka bir ifadeyle bireysel dindarlığa evrilmesi için sergilenen mücadele “laiklik şeması” biçiminde kendini göstermiştir.⁸² Burada temel argüman, Osmanlı devrinde politik ve sosyal yaşamın tüm cephelerini kapsayan ve onlar üzerinde teftiş ve egemenlik havası estiren din ögesinin izolasyonu ile dünyevileşmiş bir düşünce ve Batılı yaşam tarzı oluşturmak ve böylece çağı yakalamaktır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren oluşturulması hedeflenen devlet modelinde makablindeki dinî algı ve görüntü, “muasırlaşma” mottosuyla giderilmeye çalışılmıştır. Bu hedefle sergilenen uygulamalardan harf inkılabı ile toplumun okur-yazarlık oranı da düşürülmüş ve bu vesileyle halkın “laikçe” yenilikleri kavrama imkanı kısıtlanmıştır. Şehirleşmenin henüz tam olarak başlamamış olması dolayısıyla toplumun daha çok taşrada hayatını sürdürmesi, cemaat ve tarikatların ise mevcudiyetlerini gizli biçimde korusalar bile etkilerinin zayıflaması gibi sebeplerle halk, Cumhuriyet kadrolarının dönüştürmeye çabaladığı dinî algıya ve ona biçilen alana fiili anlamda tepkisiz kalmış görünse de çok sıcak duygularla karşılamadığı da anlaşılmaktadır. Zira halkın; asırlardır alıştırılageldiği statüko değişmekte, kafa konforu olarak da

⁸¹ İsmail Kara, *Din İle Modernleşme Arasında Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2003, s.199.

⁸² Bakırcı, “Türkiye’de İslâmcılık Edebiyat İlişkisi Bağlamında, s. 49.

algılanabilecek alışkın olduğu söylem ve aşına olduğu öncüleri taklit, sekteye uğramakta ve gelişmelere ayak uydurmakta zorlanmaktadır. Bu zorluk ise özellikle kentlerde yaşayan halk ve peşi sıra genel kitlenin zihninde büyük bir tahribata neden olmuş ve esasen mağduriyet yaşadığı geçmiş kadrolara bir özlem ve bunun da, razı olmadıkları bütün icraatlarına rağmen onları adeta kutsamaya dönüştüğü bilinmektedir.

Bundan olacak ki halk, ilerleyen zamanda siyasî ortam el verdiğinde tarikat ve cemaatlerin din odaklı politika algısına sahip bir partinin tarafını alenen tutmuş ve kendisini orada ifade etmeye çalışmıştır. Bu da Türk siyaset tarihinde ilk kez yaşanan bir vaziyet olmuştur.⁸³ Dinin politik alana bu tarz bir aleniyette aktarılması, laikliğe mesafeli kesimce sahiplenilen bir durum olmuş ve fakat bu gelişmeleri temsil makamındaki Milli Nizam Partisi'nin politikada geçirdiği zaman sınırlı kalmış ve mahkeme yoluyla kapatılmıştır. Bu partinin kapanmasının ardından kurulan Milli Selamet Partisi de haliyle selefi parti gibi benzer bir temele sahip olduğu söylenebilir. Partinin taraftarı olan bazı gruplar, zamanla bu partinin (MSP), artık yerleşik bir hal alan yeni konjonktür (sosyo-politik düzen) karşısındaki siyasî tutum ve hesaplarını yetersiz bulmaya başlamış ve bu yüzden ona dayanmaktan vazgeçmişlerdir.⁸⁴ Bu gruplar MSP'ni İslâmî kurallardan uzaklaşmak ve var olan yönetim biçimiyle kaynaşmakla suçlamışlardır. Nitekim MSP ve devamı oluşumlar, cumhuriyetin modernist tutumu ile en fazla mezc olmayı başarabilen bir parti olarak bilinmektedir.⁸⁵ Dahası MSP, Ortadoğu bölgesinde birçok Müslüman ülkede rastlanan İslâm'ın "Radikal" diye tesmiye edilen modelinin sınırlandırılmasında ve bunların mevcut sisteme entegre olmasında da etkili olmuştur. Zira bu partinin sergilediği rol modellik ile birtakım cemaat ve tarikatlar politikaya aktif biçimde katılmaya başlamıştır.⁸⁶

---

⁸³ Ali Haydar Beşer, Nazım Maviş, *İslâmcılığın Değişen Dili: 1990'lı Yıllar ve Siyaset*, İstanbul: Pınar Yayınları, 2018, s.304.

⁸⁴ Beşer, Maviş, *İslâmcılığın Değişen Dili*, s.304.

⁸⁵ Beşer, Maviş, *İslâmcılığın Değişen Dili*, s.312.

⁸⁶ Durgun, *Modernleşme ve Siyaset*, s.135.

1.4. İslâmcılık Siyasetinin Özellikleri

Siyasal İslâm ideolojisinin meydana geldiği ilk bölgeler, sömürülen devletlerdir, diyebiliriz. Çünkü İslâm topluluklarının çoğu koloni halinde varlıklarını sürdürmüştür. Zorba iktidar altında meydana gelen Siyasal İslâm, hem kurumsallaşmış hem de tefekkür sahibi bir toplum oluşturmak amacıyla taşkın bir üslup edinmiştir. Osmanlı Siyasal İslâm taraftarları ile aralarında olan uçurum daha çok bu üsluba dayanmaktadır. Osmanlı Siyasal İslâm taraftarlarının diğerlerinden ayırıcı özelliklere sahip olmasının nedeni ise mensup oldukları ve dinin özelliklerini taşıdığını düşündükleri bir devletin mevcudiyetidir. O devleti kurtararak İslâm'ı da kurtarabileceklerini düşünmektedirler.

İslâm'a dayanan bu fikir hareketinin, Cumhuriyet'e göre şekillenmesinde ve modernite kavramına bağlanmasında fikir ve üslup yönünden kendine özgü nitelikleri bulunmaktadır. Meydana geldiği zaman diliminde, modern öğelere ve fikirlere olan karşıtlığını tamamen dinî üslupla ilintili bir biçimde dile getirerek dine yegane çözüm yolu olma vasfını atfederler. Zerrin Kurtoğlu'na göre, modern İslâm fikir hareketinin, politik ve ahlakî standartlara zıt konumda yer almasının özünde İslâm'ın geçmiş zamana dönük olma niteliği bulunmaktadır.⁸⁷ Elbette Kurtoğlu'nun burada kullandığı "İslâm'ın" ifadesini "Müslümanların" diye anlamak gerektiği izahtan varestedir.

Zaman içinde dönüşen politik düzen ve dinden bağımsız bir devlet idaresi, Siyasal İslâmcıları moderniteye eklemlenmek ve içinde bulunulan duruma uyum sağlayan bir üslubu özümsemek zorunda bırakmıştır. Yaşanılan bu devir, çoğunlukla modern bir devlet tabanında, onun batılı üslubunu İslâmîleştirmek amacıyla sarf edilen eforla teşekkül etmiştir.⁸⁸ Moderniteye nispeten daha ileride konumlanan bir din olduğu kanıtlanmaya çalışılmıştır. İslâm'ın halihazırda çağdaş bir din hüviyeti taşıdığı ve modernitenin vasıtalarının İslâm'ın temelinde en başından beri mevcut olduğu görüşü ifade edilmeye çalışılmıştır. Menderes Çınar ise bu görüşü

⁸⁷ Zerrin Kurtoğlu, *İslâm Düşüncesinin Siyasal Ufku*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, s.14.

⁸⁸ Tuncer Namlı, "Özedönüş İddiasından Dünyevileşme Sorununa İslâmcılık", *Eskiye*, 7: s.59.

daha farklı bir perspektiften ele almaktadır. Çınar, İslâmcılığın tam anlamıyla çağdaş olmasının olanaksızlığını ifade eder. Dinin, hem modernitenin tüm cephelerini onaylayan bir akımı hem de aydınlanma çağının kazandırdığı ilkeleri reddetmesine işaret ederek⁸⁹ bu iddiasını ortaya koyar. Çınar'ın bu düşüncesinin ardından Gellner de bu konuda bir ekleme yapar ve İslâm'ın çağdaşlaşma aşamalarını katederek gerilemeyeceğini, tam tersine ilerleyeceğini ifade eder. Bu fikir ise İslâm'ın moderniteye karşı olmadığını göstergesidir.⁹⁰

Siyasal İslâm taraftarlarının moderniteyle iç içe bir hal alması, yaşam içerisinde sıklıkla yer verdikleri modern öğelerden kaynaklanmaktadır. Bu modern öğeler arasında Sekülerizm, Liberalizm, Demokrasi ve Milliyetçilik gibi kavramlar bulunmaktadır. Siyasal İslâm taraftarları ortaya çıktıkları dönemden beri, tepki gösterdikleri ve reddettikleri Batı'nın kavramları vasıtasıyla fikirlerini şekillendirmişlerdir.⁹¹ Hakkında fikir yürüttükleri hususlar, içinde buldukları devrin yayım araçları olan gazete ve dergilere, devletin idari ekiplerine, çeşitli yayın ve düşünce sahiplerine ileterek devleti ve dini, aydınlığa ulaştırmaya çalışmışlardır. Bu amaç uğruna sarf ettikleri efor, dinin koşullarıyla modernitenin öğeleri arasında bir ilişki meydana getirmelerini sağlamıştır. Bu ilişiklik, oluştuğu zamandan bu yana İslâmcılık siyasetinin niteliklerini değişikliğe uğratmış ve barizliğini ortaya koymuştur.⁹²

1.5. Türkiye'de İslâmcılığın Ortaya Çıkışı

Osmanlı'nın çöküş devrinde din ögesi diğer zamanlardan çok daha görünür durumdadır. İmparatorluğun son mücadelelerinde toplumun birbirine kenetlenmesinde din unsuru oldukça önem taşıdığından yeni kurulacak devletin de dinî bir temel üzerine inşa edilmesinin şart olduğu düşünülmüştür. Yeni kurulan devlette İslâmcılar, Batı kültürünün izlerini

---

⁸⁹ Çınar, *Siyasal Bir Sorun Olarak İslâmcılık*, s.21.

⁹⁰ Elizabeth Özdalga, *İslâmcılığın Türkiye Seyri Sosyolojik Bir Perspektif*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, s.163.

⁹¹ Işıl Arpacı, "İslâmcılığın Küreselleşme İle İmtihani," *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2018, S. 52, ss. 167.

⁹² Baskın Oran, "Kemalizm, İslâmcılık, Küreselleşme", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 54,2, ss.58.

taşıyan yasalar yerine İslâm'ı temel alan yasaların oluşturulması gerektiğini savunmuştur.⁹³

Osmanlı'nın, yıkılış döneminde Avrupa'nın yaşam tarzını benimsemeye gayret ettiği görüşünü savunan İslâmcılar, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin İslâm dinini geri getireceğine ve devletin yenileşme temelini İslâm olacağına inanmaktaydılar. Cumhuriyetin kurucularının düşünceleri ise oldukça zıt yönlüydü. Halifeliğin kaldırılmasından itibaren laik reformların icra edilmeye başlayan süreç çok partili devire kadar sıkı bir laiklik uygulamasıyla devam etmiştir.⁹⁴ Bilhassa hilafetin ortadan kaldırılması Siyasal İslâmcı perspektifte bir terk edilmişlik hissine sebebiyet vermiş ve tepkileri farklılık teşkil etmiştir.⁹⁵

Yeni rejim içerisinde otoritesini yitiren din adamlarının, tekke şeyhlerinin ve İslâmî nizam savunucularının toplanmasıyla Türkiye'de İslâmcılık ortaya çıkmıştır.⁹⁶ Bu toplanma hâli, hilafetin kaldırılmasıyla daha da gelişmiştir. Halifeliğin kaldırılmasıyla beraber Müslümanların, bir merkezden yönetilmesi durumu sona ermiş ve İslâmcılar için söz konusu durum oldukça travmatik etkiler doğurmuştur. Müslümanlar geçmişten beri süregelen düzenlerinde ilk kez resmi temsil vasfı olan bir makamdan, İslâm'ın yeryüzündeki ilkelerini ve şeriatını gerçekleştirmekten, mevcudiyeti İslâm'a addedilen politik bir konumdan mahrum bırakılmışlardır.⁹⁷

Tarık Zafer Tunaya (1916-1991), yeni kurulan devlette süregelen hareketten şöyle söz eder:

“İslâmcılık cereyanı meşrutiyetle başlayan ve son bulan bir fikir akımı değildir. Meşrutiyet İslâmcıları, teokratik bir saltanat formülü etrafında çevrelenmişlerdi. Bütün çabaları Osmanlı imparatorluğunun ihyası, yeniden

⁹³ Bora T. ve Gültekin M., *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce İslâmcılık*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005, s.131.

⁹⁴ Koyuncu, *İslâmcılık ve Demokrasi*, s.135.

⁹⁵ Mesut Aydın, *İslâmcılık Düşüncesi Bağlamında Musa Carullah Bigiyef Düşüncesinin Sosyolojik Temelleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon 2018, s.17.

⁹⁶ Aydın, *İslâmcılık Düşüncesi Bağlamında Musa Carullah Bigiyef Düşüncesinin Sosyolojik Temelleri*, s.19.

⁹⁷ Bora ve Gültekin, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce İslâmcılık*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005, s.69.

kurulurcasına kalkınması gayesinde toplanmıştı fakat cereyan saltanatın yıkılışından sonrada devam etmiştir. Türk devrim hareketinin içinde de karşısında da bu cereyan mensupları görülür. Aralarında meşrutiyetten devredilenler olduğu gibi, yeni yetişenleri de vardır. Bu bakımdan, İslâmcılık cereyanı, hayli değişik şartlar içinde, cumhuriyet rejimi içinde de devam edecek bir ortam bulmuştur ve bugünde aynı köprübaşılara sahip olduğu kanısındadır.”⁹⁸

Türkiye Cumhuriyeti’nde meydana gelen İslâmcılık hareketi gücünü Osmanlı’dan almış ve yeni devlete olan tepkisini de ziyadesiyle, fikirlerine işlemeye devam etmiştir. Dine mesafeli hatta karşı tutum sergileyen stratejiler ve laik reformlar devir içerisinde daima İslâmcılığın tepkisiyle karşı karşıya kalmıştır.⁹⁹

Modernleşme hareketinin en önemli vasıtası olan millileşme/ulusallaşma idealiyle kurulan Türkiye Cumhuriyeti, Müslüman halkta var olan tüm zafiyete rağmen, üst kimlik konumunda algıladığı Müslümanlığı ortadan kaldırmayı hedeflemiştir. Müslümanlar Türk ulusunun bir parçası olmak ve Türk milliyetçiliğine boyun eğmek zorunda bırakılmıştır. Resmi perspektif için Müslümanlığın mevcudiyeti yalnızca Türk hüviyetinin bir alt konumunda kabul edilebilirdi.¹⁰⁰

Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasının ardından resmi ideoloji sürekli biçimde din üzerinde hakimiyet sağlamaya çabalamıştır. Kuşkusuz bunun en önemli nedeni modernleşme yolunda dinin etkisinin azaltılması ve yalnızca insanların vicdanlarıyla sınırlı bir ortamda varlığını sürdürmesinin amaçlanmasıdır.

1.6. Türkiye’de İslâmcılığın Gelişim Evreleri

İslâmcılık çoğunlukla mevcut olduğu devir ve koşullara göre teşekkül etmiş bir düşünce olması hasebiyle Türkiye’de de tüm devir ve koşullarda çeşitli hüviyetlere bürünmüş bir fikir hareketidir. Mevcut olduğu koşullar

⁹⁸ Tarık Z.Tunaya, *İslâmcılık Cereyanı Meşrutiyetin Siyasi Hayatı Boyunca Gelişmesi Ve Bugüne Bıraktığı Meseleler*, İstanbul: Baha Matbaası, 1962, s.270.

⁹⁹ Aydın, *İslâmcılık Düşüncesi Bağlamında Musa Carullah Bigiyef Düşüncesinin Sosyolojik Temelleri*, s.28.

¹⁰⁰ Hamza Türkmen, *Türkiye’de İslâmcılık Ve Özeleştiri*, İstanbul: Ekin Yayınları, 2008, s.22.

incelendiğinde ise esas birleştirici ögesi din olan bir devletten, çağdaşlaşma çabası içindeki cumhuriyete doğru evrilen bir yapı söz konusudur. Bu yapının süreç içindeki aşamaları; Cumhuriyet’i kuran ve biçimlendiren kurucu grubun tek parti devriyle devleti idare etmesi, çok partili döneme geçilmesi, Cumhuriyet’in ve var olan idari görüşün sağlamalaştırılması adına askeri darbeler gerçekleştirilmesi şeklinde olacaktır.¹⁰¹ Bu aşamalar Siyasal İslâmcıların tekelinde olmaksızın devrin ve koşulların beraberinde getirdiği birtakım değişimlerdir. Siyasal İslâm’ın kendi içinde yaşadığı çatışma ve mücadeleler de bu değişimlerin ilerleme sürecini hızlandırmıştır. Siyasal İslâm’ın süreç içerisinde geçtiği evreler; modernite ve demokrasiyle birleşme isteği, mevcut sistemde varlığını sürdürmek için ona uyum sağlama çabaları, laiklik ile çatışma ve ardından onunla örtüşme durumu şeklinde sıralanabilir.¹⁰²

Nitekim 12 Eylül ihtilali, İran Devrimi, Afganistan cihadı, liberalizm kavramının Türkiye gündeminde yer edinmesi ve postmodernizm polemikleri gibi önem taşıyan olaylar çizgisini takiben 90’lı yıllar başlamıştır.¹⁰³ 90’lı yıllar, İslâm hareketleri için önem taşıyan süreçlerin katedildiği bir zaman dilimi olarak kabul görür. Bu devir içerisinde İslâmcıların güncel polemikleri arasında liberalizm, küreselleşme, postmodernizm, sivil toplum, insan hakları, devletin küçülmesi, kamusal alan, çoğulculuk, birlikte yaşama imkânı ve benzeri çeşitli kavramlar bulunmaktadır. Dlayısıyla 90’lı yılların, entelektüel anlamda İslâmcılar adına oldukça etkili bir zaman dilimi olduğu söylenebilir. Buna karşın söz konusu zaman dilimi; İslâmcılığın bunalım yaşadığı, yeni arayışlarda olduğu ve sona erdiği gibi düşünceler doğrultusunda tenkit edildiği dönem hâlini almıştır.¹⁰⁴

---

¹⁰¹ Fuat Uçar, *Üç Tarz-ı Siyaset’in Bir Unsuru Olarak İslâmcılık Ve Türk Siyasal Hayatına Etkileri*, History Studies (13094688), 2018, 10.4.s.48.

¹⁰² İshak Torun Ve Hakan Köni, Said-İ Nursi’nin Düşünce Ve Tutumunda İslâmcılık, Milliyetçilik Ve Muhafazakârlık, *Muhafazakar Düşünce Dergisi* 43. Sayı: *Doğu’nun Hikmeti*, (2018), S.215,s.137.

¹⁰³ Torun ve Köni, “Said-İ Nursi’nin Düşünce Ve Tutumunda İslâmcılık, Milliyetçilik Ve Muhafazakârlık”, s.138.

¹⁰⁴ A. A. Koyuncu, *Sonrası Türkiye’deki İslâmcıların Demokrasi Algısı*, s.246.

Kara'ya göre bu düşünceler; Osmanlı'da Cemâleddîn Efgânî (1838-1897), öğrencisi Muhammed Abduh (1849-1905), Seyyid Ahmed Han (1817-1898) ve Seyyid Emir Ali (1849-1928) adlı ilim insanlarının; Türkiye'de ise Sırat-ı müstakim-Sebilürreşad, Beyanu'l-hak, Volkan ve benzeri dergilerde toplanan insanların liderliğinde meydana gelmiş ve ilerlemiştir.¹⁰⁵ Yasin Aktay ise modernleşme ve batılılaşma hareketlerine sıkı bir biçimde karşı çıkışın yine bu grup tarafından gerçekleştirildiğini ve halihazırdaki Türkiye Siyasal İslâmcılığının bu grupların problemlerine çözüm yolu bulma gayretinden öteye gidemediğini ifade etmiştir.¹⁰⁶ Dolayısıyla Türkiye'deki Siyasal İslâm'ın ilerleme sürecini ele alırken Osmanlı İmparatorluğu'ndan itibaren başlanması gerekmektedir.

1.6.1. Osmanlı Döneminde İslâmcılık

1789 Fransız İhtilali'nin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki tesirleri malumdur. Osmanlı'nın iki önemli fermanı olan Tanzimat (1839) ve Islahat'ın (1856) Fransız İhtilali tesiriyle oluşturulduğu düşünülmektedir. Fransız İhtilali'nin en önemli özelliği ulusçuluk düşüncesini azınlıklar arasında yaygınlaştırmasıdır. Modernleşmenin neticesinde meydana gelmiş bir fikir akımı olan ulusçuluğun doğduğu yer Avrupa'dır.¹⁰⁷ Avrupa'da 19. Yüzyılın ilk çeyreğinde meydana gelen ulusçuluk akımı, endüstrileşmenin ardından henüz gelişmekte olan sanayi sosyolojisinin bir ürünüdür. Ulusçuluk düşüncesi, Fransız İhtilali ile sınıf mücadelelerinin dikkatini çeken ve hükûmete ortak olmayı amaçlayan burjuva sınıfının güç aldığı önemli bir ideoloji olma hüviyetini kazanmıştır. Yeni sınıf çatışmalarında burjuvazi, ulusçuluk taraftarı olmuştur. 19. asır süresince ulusçuluk, liberalizm ile beraber burjuva ihtilallerinin harekete geçirici ögesi konumuna gelmiştir.¹⁰⁸

Meydana çıkışından bugüne kadar belirgin bir tarihî/ kronolojik süreklilik oluşturan İslâmcılık akımının ilk başlarında Tunuslu Hayreddin

¹⁰⁵ Kara, *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi*, s.11.

¹⁰⁶ Aktay, *Türk Dininin Sosyolojik İmkânı*, s.29.

¹⁰⁷ Yalçın Akdoğan, "Erbakan ve İslâmcılık"

<https://www.milligazete.com.tr/haber/1025185/erbakan-ve-islamcilik>;

<https://www.star.com.tr/yazar/islamcilik-ve-ak-parti-yazi-757689/>,(10.04.2021).

¹⁰⁸ M. Ali Ağaoğulları, *Aşırı Milliyetçi Sağ*, İstanbul: Belge Yayınları, 2006, s.190.

Paşa (ö. 1308/1890), Yeni Osmanlılar'ın dikkatini çekmiş, hatta bilinen bazı durumlarda onlara kaynaklık etmiş görünmektedir. Bununla beraber İslâmcı fikir akımının tarihî seyrinde II. Meşrutiyet en önemli kırılma noktası olarak görülmüştür. Nitekim Yeni Osmanlılar oluşumu içinde hem İslâmcılık düşüncesi hem de onunla aynı dönemde gelişen diğer fikir akımları potansiyel olarak bulunuyordu.¹⁰⁹

19. asır süresince ve bilhassa Tanzimat dönemi çizgisinde çoğu devlet adamı, Osmanlı sosyal yapısının yaklaşık %40'ına tekabül eden gayrimüslimlerin ulusçuluk akımlarının etkisiyle parçalanmaması adına çeşitli çözüm yolları aramaya koyulmuşlardır. Bu arayışta ilk seçilen yol ise Osmanlılık ideolojisidir.¹¹⁰

Devrin sorunlarına çözüm yolu bulmaya çabalayan Siyasal İslâmcılar Osmanlılık düşüncesini bir iktidar projesi şeklinde tanımışlardır. Osmanlı toplumu farklı birçok etnik kökeni bünyesinde barındırdığı için ulusçuluk fikir hareketlerinden oldukça etkilenmiştir. Ulusçuluk hareketlerinin gündeme gelmesi, Müslüman olmayan grupların ayrılıkçı bir politika izleyerek Osmanlı iktidarını dağılma riski ile yüz yüze getirmesiyle gerçekleşmiştir. Buna karşın sürecin başında Türk aydın kesiminin büyük bir kısmı, Osmanlı bünyesinde varlığını sürdüren çoğu ulusun yaptığı gibi ulusçuluk ideolojisini ilerletmek veya bu ideolojiden yana olmak yerine kapsamı geniş bir hüviyet oluşturmak için Osmanlılık ideolojisini ilerletmeye çabalamıştır. Bu aydın kesimin, söz konusu asrın son zamanlarında ortaya çıkan Türkçülük akımını pek de dikkate almadığı bilinmektedir.¹¹¹

Fransız İhtilali'nin ardından Osmanlı sosyolojik yapısını meydana getiren çeşitli köken ve dinî grupların ulusçuluk ideolojisinden etkilenerek hürriyet adına girişimlerde bulunmaları ve Osmanlı'dan ayrılmaya çalışmalarına karşılık, "Tüm köken kimliklerinin üzerinde tek bir çatıda bir araya gelinen Osmanlılık düşüncesini oluşturarak halihazırdaki bölünmenin

¹⁰⁹ Bekir Karlığa, *Islahatçı Bir Düşünür Tunuslu Hayrettin Paşa ve Tanzimat*, İstanbul : Mahya Yayınları, 2013, s. 79-97.

¹¹⁰ Abdül Samet Çelikçi, "Hakk'ın Egemenliği ile Halkın Egemenliği Arasında İslâmcılık," *İçtimaiyat*, 2.2: s. 91.

¹¹¹ Ağaogulları, *Aşırı Milliyetçi Sağ*, s.190-191.

önüne geçmeye çalışan “düşünce hareketine” ve “Osmanlı milleti” oluşturmak için gösterilen gayretlere “Osmanlılık” denilmektedir.¹¹²

Osmanlılık ideolojisinin ve politikasının öne çıkan isimlerinden biri olan Namık Kemal, Hürriyet gazetesinde dile getirdiği düşüncelerinde “uygarlık düzeninin adaletle sağlanabileceğini, adaletin ise Osmanlı ümmetinin hukuku müsavata (hukuki eşitliği) ile gerçekleşebileceğini, bunun ise meşveretle (danışmayla) sağlanabileceğini” savunmuştur.¹¹³ Namık Kemal, Osmanlı ümmeti unsuru ile ulusçuluğu, din bakımından birbirinden farklı oluşumların tek çatı altında toplandığı bir sosyolojik bütünlük şeklinde ele almaktadır.¹¹⁴

Ulusların tek tek ayrılmasıyla birlikte Osmanlılık ideolojisi iktidar ve aydınların fikir dünyasından silinmiş ve yerine yönetim stratejisi olarak hiç değilse Müslüman grupların ve bölgelerin muhafaza edilmesine yönelik olan İslâmcılık ideolojisi getirilmiştir.¹¹⁵

İslâmcılık ideolojisi başlangıçta; Abdülaziz (ö. 1293/1876) devrinde (1861-1876) İttihad-ı İslâm adıyla resmîyete dökülmüştür. II. Abdülhamit (ö. 1337/1918) devrinde (1876-1909) ise açık bir politik vasıta işlevi kazanmıştır. Bu devrin ardından bilhassa konuşma dilinde “padişah, sultan, hükümdar” yerine “hâlife”nin kullanımı¹¹⁶ geniş bir kapsama yayılmıştır.

¹¹² Akşin Selçuk Somel, *Osmanlı Reform Çağında Osmanlılık Düşüncesi (1839-1913)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, s.88.

¹¹³ Somel, *Osmanlı Reform Çağında Osmanlılık Düşüncesi*, s.104.

¹¹⁴ Somel, *Osmanlı Reform Çağında Osmanlılık Düşüncesi*, s.104-105.

¹¹⁵ Çelikçi, “Hakk’ın Egemenliği ile Halkın Egemenliği Arasında İslâmcılık,” s.92.

¹¹⁶ II. Abdülhamid döneminde devlet başkanının Kureyşten olması tartışmaları yeniden gündeme geldi. Osmanlı Padişahı’nın Kureyşten gelmemesi sebebiyle meşru halife olamayacağı ileri sürülmeye başlandı. Bunun üzerine II. Abdülhamid de eskiden beri Osmanlı medreselerinde okutulan Şerh’ul-Akaid’in 1317 baskısından imâmet bahsini çıkartarak Panislamizm politikası ile karşı koymaya; Halifelik makamından faydalanarak Panislamist ideolojiyi yaymaya çalıştı. Osmanlı padişahları arasında halifelik sıfatını ve aynı amaçla tarikat yapılarını en çok kullanan; keza Abdülaziz ile V. Murad’ı darbe ile tahttan indiren Midhat Paşa (1822-1884) ve ekibinin verdiği destekle sağladığı iktidarının bekası adına bir enstrüman olarak bunları en fazla değerlendiren o idi. II. Abdülhamid’in önemli özelliklerinden biri de Türkçülük fikrine sahip olması idi ve İslam toplumunda en güvendiği unsur da Türklerdi. Bu yüzden dış Türklerle yakından ilgilendi. Daha saltanatının ilk yıllarında Buharalı Türk âlimi Şeyh Süleyman Efendi’yi Türkler ve Türkmenlerle temas kurmak üzere resmi vazife ile Orta Asya’ya gönderdi. Peşte’de toplanan Turan Kongresi’ne temsilci gönderdi. Türklerin haklarını koruyacak bir kanun hazırlığı için Avrupa anayasalarını tercüme ettirmeye başlamıştı. O. Türk unsurunun kuvvetlenmesi için çalışılması gerektiğini savunmakta, Anadolu’nun Türk’ün son sığınağı olduğunu söylemekteydi. Batı müziği, opera ve tiyatrodan hoşlanan II. Abdülhamid, ilk

Siyasal İslâmcılık, İttihad-ı İslâm ismiyle 1870 yılının ardından Osmanlı iktidarının ideolojisinde mevcudiyetini sürdüren bir politik harekettir. Sosyal alanda ise söz konusu ideoloji, ikinci meşrutiyetin ardından Sırat-ı Müstakim dergisinin yayın hayatına başlamasıyla kendine yer bulmuştur.¹¹⁷

İslâmcılık ideolojisinin özümsemesi, II. Abdülhamit devrinde yaygınlaşmıştır. Ayrıca bu düşünce, İttihat ve Terakki politikasının üzerinde de etki gösteren bir ideoloji sistemi olmuştur. Osmanlı'nın “meşrutiyet zemini” arayışını cevaplamak adına süreç içerisinde zaman zaman Panİslâmizm kavramıyla iç içe varlığını sürdürmüştür. Keskin çizgilerle birbirinden ayrılan gruplar, İttihat ve Terakki bünyesinde Osmanlıcılık, İslâmcılık ve Türkçülük ideolojilerini temsil etmemiştir.¹¹⁸

İslâmcılık bu devirdeki hususiyetleri çoğunlukla “ıslah” fikrî kapsamında teşekkül etmiştir. İslâmcılık ideolojide çağdaş kavramlara karşılık gelebilecek dinî kavramlar oluşturulmaya çalışılarak aslında dinin temelinde tüm bunların mevcut olduğu, dinin yanlış anlaşıldığı için bu vaziyete gelindiği algısı mevcuttur.¹¹⁹

II. Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle beraber nispeten sınırlı bir hürriyet ortamının meydana gelmesi neticesinde birtakım fikir mecmualarında diğer fikir hareketlerine olduğu gibi İslâmcılık ideolojisine de tartışma ortamı yaratılmıştır. Türkiye'de İslâmcılık ideolojisini savunan en önemli aydınlardan biri olan Mehmet Akif Ersoy'u (1873-1936), bu tür dergilerde neşredilen yazıları ile anmak doğru olacaktır. İslâmcılık ideolojisinin açık bir biçimde meydana geldiği devirde onu Osmanlıcılık, Türkçülük ve Batıcılık gibi birtakım fikir akımlarından izole etmek güçtür. Bu fikir akımlarının her biri birbiri üzerinde etki etmiş veya biri ötekini üzerinde üstünlük oluşturmaya çabalamıştır. Kara'ya göre, II. Meşrutiyet döneminde İslâmcıların siyasî düşüncelerinden bütünlüğü olan bir devlet politikası ortaya çıkmıştır ve buradan işlevsel bir devlet sistemi şeması çıkarmak

---

müsveddesini Elmalılı Hamdi Yazır'ın (1878-1942) yazdığı hal' fetvâsı ile tahttan indirildi. Bkz. Mustafa Akman, *İbn-i Arabî: Kelami Tartışmalar Sorular Şüpheler*, İstanbul: Ekin Yayınları 2017, s. 27.

¹¹⁷ Kara, *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi*, s.149.

¹¹⁸ Ünüvar, *Sol Düşünce Ve Din*, s.132.

¹¹⁹ Ali Haydar Beşer ve Nazım Maviş, *İslâmcılığın Değişen Dili: 1990'lı Yıllar ve Siyaset*, İstanbul: Pınar Yayınları, 2018, s.304.

oldukça güçtür. Diğer ideolojiler için de geçerli olduğu düşünülen bu çıkarım; esasında geleneksel politika tutumlarının ve siyasî oluşumların, Osmanlı'nın çağdaşlaşması ile nasıl uyum sağlayacakları ya da ne ölçüde dönüşüm yaşayacakları hususlarında yeterli açıklığın, açıklığa kavuşturma çabasının, hatta böyle bir sorunun mevcut olup olmayışıyla yakından ilgilidir.¹²⁰

İslâmcılık perspektifinden bakıldığı zaman İslâmcı Şair Mehmet Akif'in, bilhassa Batıcılık ideolojisini keskin bir biçimde Batı taklidi ile özdeşleştirme fikrine karşı çıktığı görülmektedir. Akif, Batı'nın özelliklerini tamamıyla ve olduğu gibi bünyeye almaktansa gelenekçi bir süzgeçten geçirerek ve mevcut kültürel değerlerle adapte ederek almanın daha doğru olacağını savunurdu.¹²¹ Esasında Akif, gelenekçilerin aksine dönüşümün ve çağdaşlaşmanın faydalarını vurgular fakat bu dönüşümün özelliği hususunda onun tutumu, kültürel değerleri düzenleyerek yenileşme yönündedir.¹²²

Akif'in İslâm ideolojisinin, batıl inançların yolundan gitmektense geniş kapsama yayılmış yanlış kanaatlerin revize edilmesi gerektiği yönünde olduğu söylenebilir. Buradan İslâm dinini doğru algılayıp yorumlamak gerektiği sonucu çıkarılabilir. Osmanlıcılık ideolojisinin süreç içinde çözüm için yeterli bir yol olmaması gibi İslâmcılık düşüncesi de devletin çöküşüne mani olamamıştır. Tıpkı Müslüman olmayan toplumların bir bir ayrışması gibi "Müslüman unsurların 1910 Arnavut İsyanı ve süregiden Arap isyanları ile imparatorluktan kopmaya başlaması üzerine İslâmcılık düşüncesi" de gücünü yitirmiştir.¹²³

Türk sosyolojik yapısının sistematik yapısında belirleyici göreve sahip olan bir diğer siyasal ideoloji, Modernleşme veya Batılılaşma hareketidir. Modernleşme, ulusların tarihi aşamalarında, çağdaş batı medeniyeti ile karşı karşıya geldiği devirlerde meydana gelen; söz konusu devrin gerisinde kalmamak adına bu medeniyetle etkileşime girmeyi, modern medeniyet

---

¹²⁰ İsmail Kara, *İslâmcıların Siyasi Görüşleri, Hilafet Ve Meşrutiyet*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2001, s.143.

¹²¹ Beşer ve Maviş, "İslâmcılığın Değişen Dili: 1990'lı Yıllar ve Siyaset," 304 s. *İnsan ve Toplum*, (2019), S.9, s.20.

¹²² Kara, *İslâmcıların Siyasi Görüşleri, Hilafet Ve Meşrutiyet*, s.80.

¹²³ Kara, *İslâmcıların Siyasi Görüşleri, Hilafet Ve Meşrutiyet*, s.82.

seviyesine erişmeyi, karşılaşılan çağdaş medeniyetlerle iletişim kurmayı faydalı bulan ve bu medeniyetlerden fikir, kavram, kurum, gelenek vb. unsurlar edinmeyi toplumun gelişimi için mecburi gören çok yönlü bir siyasal ideolojidir.

Osmanlı Devleti bünyesindeki Müslüman olmayan unsurlardan Yunan, Sırp, Romen, Bulgar ulusçuluklarının ve Müslüman olmalarına karşın Arap ve Arnavut ulusçuluklarının ilerlemesi ve yaygınlaşması, Osmanlılık ideolojisinin zayıflamasına neden olmuştur. Ayrıca Osmanlı imparatorluğunda nicelik bakımından diğerlerinden üstün olmasına rağmen ulusçuluk ruhunun kazanılmasında en geride kalan millet de Türk nüfusu olmuştur.¹²⁴ Bunun en önemli sebeplerinden birisi, Türklerin Osmanlılık düşüncesine daha çok değer vermesi idi. Bireysel kimliklerini öne çıkarmak yerine, Osmanlılık üst kimliğini özümsemeyi tercih etmişlerdir. Ulusçuluk ise, Türkçülük ideolojisinden Türk milli kimliğine dönüştürülmüştür.¹²⁵

“Jön Türkler” (Genç Türkler) tarihte ilk defa 1828 yılında Charles MacFarlane tarafından zamanın genç Osmanlı kuşağına atıfta bulunmak için kullanılmış daha sonra 1855’te hem II. Mahmud zamanındaki ıslah hareketine katılan devlet adamlarını, hem de Sultan Abdülmecid döneminin Batılılaşma taraftarı Tanzimat ricâlini tanımlamak için kullanıldığı bilinmektedir. 20. yüzyılın başından itibaren ise “Jön Türkler” kavramı II. Abdülhamid’in Müslüman muhaliflerini tanımlamak için kullanılmaya başlanmıştır. Meselâ 1902’de Ermeni komiteleriyle Jön Türkler arasında böyle bir ayırımı yapıldığı bilinir. İttihat ve Terakkî Cemiyeti yayınlarında da kavrama Türkçü ve milliyetçi oluşumlara katılmayan Müslüman muhalifleri kapsayacak bir şekilde yer verilmiştir.¹²⁶

II. Abdülhamid’e muhalif ulemâ tarafından kullanılacak “müceddidîn-i Osmâniyye” ifadesiyle kastedilene benzer bir kavrama atıfta bulunmuştur.

¹²⁴ Tuğba Yürük, *Siyasal İslâmcılığın dönüşümü: Tunus' ta Ennahda Örneği*, 2017, PhD Thesis, University of Ankara, s.57.

¹²⁵ Demet Refika Acar, *İslâmcı İdeoloji ve İslâmcı Hareketler Ekseninde Ortadoğu*, ICANAS 38. Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi Bildiriler: Uluslararası İlişkiler, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 2011, s. 1-26.

¹²⁶ M. Şükrü Hanioglu, “Jön Türk” *DİA*, C. 23, İstanbul: TDV Yayınları, 2001, s. 584-587.

Bu tarihten sonra Jön Türkler tabirinin Yeni Osmanlılar'a ve ardından Midhat Paşa liderliğindeki bürokrat-askerî kadroya atıfta bulunmak üzere kullanıldığı görülmektedir. Bilhassa İngiliz belgelerinde iktidar mücadelesi içindeki iki Osmanlı bürokratik-askerî kadrosunu belirtmek için (Genç Türkiye Partisi) ve (Eski Türkiye Partisi) kavramları sıkça kullanılmıştır.¹²⁷

Jön Türk kavramının belirli şahıs ve ricâl için değil bir zümre için kullanılması ise II. Abdülhamid'i rahatsız etmiş ve Temmuz 1901 tarihinde ortaya konan bir irade gereğince "Jön Türk" ifadesinin yerine "müfsid" kelimesinin kullanılması emredilerek 8 Temmuz 1901 bu tarihten sonra resmî olarak bu ifade yerine "erbâb-ı fesad" ibaresi yazılmıştır.¹²⁸

"Osmanlılık idealinin iflası ve tarihi realitenin ördüğü fikrî yöneliş daha önceki görüşlerin fiili imkanını ortadan kaldırdığından dolayı, I. Meşrutiyetin sonlarına doğru başlayan Türkçülük akımının gelişerek güçlenmesini sağlamıştır."¹²⁹

Yusuf Akçura, (1876-1935) Türk kültürü ve tarihine dair eserlerle Avrupa'daki öğrenimi sırasında elde ettiği bilgiler sayesinde siyasî ve fikrî alanda milliyetçiliği ve Türkçülüğü benimsemiştir. Genel olarak Türk tarihi ve Türkçülük, Osmanlı tarihi ve Yakınçağ Avrupa tarihinin siyasî, sosyal ve ekonomik meseleleriyle ilgilenmiş, özellikle *Üç Tarz-ı Siyâset*'teki fikirleri ve daha sonra bu meyanda yazdıkları, onu "pantürkist" veya "pantürkizmin babası" olarak tanınmasına sebep olmuştur. Türkçülük hakkındaki düşünceleri, Paris'te hoca ve arkadaşlarının tesiriyle gelişip olgunlaşmış ve asıl kimliğini orada kazanmıştır. Nitekim Paris'te Siyasî İlimler Okulu'ndan mezun olurken hazırladığı "Osmanlı Devleti Teşkilâtı Tarihi Üzerine Bir Deneme" adlı tezinde Jön Türkler'in uğrunda çalıştıkları bir Osmanlı milleti oluşturma oluşumunun neticesiz kalmaya mahkûm bir teşebbüs olduğu, devleti kurtarmak için milliyetçilikten başka çıkar yol bulunmadığı sonucuna vardığı söylenebilir. *Üç Tarz-ı Siyâset*'te ise bu fikirlerini daha da geliştirerek görüşlerinde haklı olduğunu ispat etmeye çalışmıştır. Ona göre

¹²⁷ Hanioglu, "Jön Türk" s. 584-587.

¹²⁸ Hanioglu, "Jön Türk" s. 584-587.

¹²⁹ Nadim Macit, "Osmanlı Modernleşmesinde "Jön-Türk" Hareketinin Din-Siyaset Anlayışı," Dini Araştırmalar, Eylül-Aralık, (1999), C. 2, s. 40.

Osmanlı Devleti'nin dağılmaması için Osmanlıcılık ve İslâmcılık tek çözüm yol değildir. Tenkitçi bir karaktere sahip bulunan Akçura'nın fikirleri Cumhuriyet Türkiye'sinin fikrî kuruluşunda da etkili olmuş görünmektedir.¹³⁰

Türk milliyetçiliği 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmak üzere olduğu, Türk fark edilmeye başlandığı bir zamanda, İmparatorluğun çeşitli din ve milliyetlerden meydana gelen kozmopolit yapısı içinde bir tepki, yaşadığı toprak kayıpları, çağdaşlaşma hareketleri, Müslüman ve gayrimüslim halklardaki milliyetçilik hareketleri ve Batı'daki Türkoloji çalışmaları sonucunda ortaya çıkmış ve Türkçülük olarak isimlendirilmiştir. Dolayısıyla yakın dönem düşünce tarihimizde modern anlamı ile millet fikrinin ortaya çıkması ve bu düşünceye dayalı olarak gelişen milliyetçilik, Türkçülüğün gelişimine bağlı olarak ortaya çıkmıştır.¹³¹

Türkçülük ya da Türkleşmek ile ilgili düşünceler ilk defa Hüseyinzade Ali tarafından "Turancılık" kavramıyla dile getirilmiştir. Hüseyinzade Ali bazı dergilerde ilk defa Türkleşmek, İslamlaşmak ve Avrupalılaşmak düşüncesini savunmuş ve görünüşte birbirine aykırı gibi görünen bu üç fikrin nasıl uzlaştırılabileceğini anlatmaya çalışmıştır.¹³²

Akçura, "Üç Tarz-ı Siyaset" isimli kitabıyla Türk siyasal düşüncesine önemli bir katkı sağlamıştır. Akçura'nın bu çalışmasıyla Tanzimat'tan beri oluşan Türkçülük düşüncesi ilk defa siyasî alanda değerlendirilmiştir. Ayrıca bu makalede ilk defa, Osmanlı'nın takip ettiği veya takip edebileceği üç tarz-ı siyaset yani "Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük" açık bir şekilde ortaya koyulmuştur.¹³³

Siyasal Türkçülük meselesi, Jön Türk basını diye isimlendirilen ve yurt dışı merkezlerde basılarak Osmanlı'ya gizli bir şekilde sokulan yayımlarla başlamıştır. Jön Türk karşıtlığının ilk yıllarında imparatorluk

¹³⁰ Nuri Yüce, "Yusuf Akçura," *DİA*, C. 2, İstanbul: TDV Yayınları, 2000, s. 228-229.

¹³¹ Kemalettin Taş, Betül Göksuçukur, "Osmanlı Dönemi Batıcılık, İslamcılık, Türkçülük Fikir Akımları ve Din," *Dini Araştırmalar*, (2019), C. 22, S. 56, ss. 481-484.

¹³² Taş ve Göksuçukur, "Osmanlı Dönemi Batıcılık, İslamcılık, Türkçülük Fikir Akımları ve Din," s. 481-484.

¹³³ Taş ve Göksuçukur, "Osmanlı Dönemi Batıcılık, İslamcılık, Türkçülük Fikir Akımları ve Din," s. 481-484

içinde Türk toplumunun hâkim millet olarak kabul edilmesinin gerekliliğine işaret edildiği görülür. Kültürel Türkçülüğün hız kazanması ise II. Abdülhamid döneminde gerçekleşmiştir. Bu dönemde Macar Türkologları'nın hız kazanan çalışmaları, Orhon yazıtlarının Vilhelm Thomsen tarafından 1893 yılında okunması gibi gelişmeler Türklük araştırmalarına hız kazandırıp, Osmanlı aydınlarının üzerinde derin tesirler oluşturdu. Bu dönemdeki Türkçülük hareketinin ilginç bir özelliği de Rus Müslümanlarının tesirinin olduğudur.¹³⁴

1913 yılına gelindiğinde Türkçülük anlayışı sosyolojik, ekonomik, kültürel tezleri olan, yaygın basın desteğine sahip, iktidar partisi tarafından içselleştirilen bir ideoloji haline geldiği görülür. Ayrıca İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin Türkçülüğü anlayışını benimsemesi de ciddi sorunları beraberinde getirmiştir. Çok uluslu bir imparatorluğu yönetme durumunda olan İttihat ve Terakkî Cemiyetinin ileri gelenleri Türkçülük ile Osmanlılık ideolojisini birleştirmeye çalıştılar ve Türkler'in millî bir ruh kazanarak imparatorluğu yeniden canlandırmalarının bütün Osmanlı unsurları için faydalı olduğunu söylediler.¹³⁵

1908-1918 döneminde İttihat ve Terakkî Cemiyeti içinde Talat, Enver ve Cemal paşalar ön plana çıkmışsa da (aslında Türk tarihçiliği neredeyse bütün İttihat ve Terakkî Cemiyeti'ni bu üç liderin örgütü mesabesine indirerek diğer pek çok önemli kişiyi, göz ardı etmektedir. Cemiyet, 1908 öncesinde benimsediği hey'et-i merkeziyye/merkez-i umûmî hâkimiyeti ilkesini bazı istisnâî durumlar haricinde muhafaza etmeye çalışmıştır. Türk tarihçiliğinin genel olarak üç paşa arasındaki ihtilâfları abartma eğilimi içerisinde bulunması, cemiyet içi ve şahsî anlaşmazlıkların olduğundan fazla gösterilmesi sonucunu doğurmuştur. Aynı şekilde İttihat ve Terakkî üzerine sağlıklı tahliller yapabilmek için şahıslar üzerine yoğunlaşmak yerine merkez-i umûmî kararlarını araştırmak ve yorumlamak gerekmektedir.¹³⁶

¹³⁴ M. Şükrü Hanioglu, "Türkçülük," *DİA*, C. 41, İstanbul: TDV Yayınları, 2012, s. 551-554.

¹³⁵ Hanioglu, "Türkçülük," s. 551-554.

¹³⁶ M. Şükrü Hanioglu, "İttihat ve Terakkî Cemiyeti," *DİA*, C. 23, İstanbul TDV Yayınları, 2001, s. 476-484.

İttihat ve Terakkî'nin yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasî hayatı ve bu yeni yapı içerisinde siyasî uygulamaların teşekkülü üzerindeki etkisi tartışılmaz olmakla birlikte bu cemiyet/fırkanın çok uluslu bir devletin şartları içinde doğmuş ve yine böylesine bir çerçevede faaliyette bulunmuş bir örgüt olduğunu da göz ardı etmemek, bu alanda aşırı genellemelere gitmemek daha doğru olur.¹³⁷

Aslında Osmalıda Türklük ruhu çok daha ötelere de gitmektedir. "Oğuzculuk ve nesebini Oğuz Han'a bağlama hareketi" müslüman Türklerde kadim bir düşüncedir. Mesela bunun izlerini Akkoyunlu, Karakoyunlulardan başka II. Murad (ö. 855/1451) döneminden itibaren Osmanlılarda görülmektedir.¹³⁸

Türkçülük akımı, 19. yüzyılın üç ve dördüncü çeyreğinde ilerleyişini sürdürürken, Türklüğün bir milli kimlik niteliği kazanması ancak 20. yüzyılın ilk yarısında gerçekleşebilmiştir. Ulusçuluk polemiğinin odak noktaları arasında; etnik kimlik düzeninin zayıflaması, diğer bir deyişle ulus ortak bilincinin etkisini yitirmesi; Osmanlı bünyesindeki Arap ulusçuluğunun yaygınlaşmasının ümmet kavramına negatif yönlü etkisi; Rusya'da Türkçeyi konuşma dili olarak kullanan toplumlar arasındaki ulusçuluğun yaygınlaşması ve söz konusu bölgedeki saygın ulusçuların Osmanlı'ya gelerek ulusçu düşüncenin politik kapsamda daha üst bir konum edinmesinde önemli görevler üstlenmeleri; 19. yüzyılda Avrupa'da yürütülen Türkoloji alanındaki araştırmaların ilerlemesi ve konuşma dili Türkçe olan toplumların siyasî bakımdan ilgi görmesi ve eğitim için Avrupa'ya giden öğrencilerin ulusçuluk ideolojisini öğrenerek ülkeye geri gelmeleri gibi birçok etken sıralanabilir.¹³⁹

İslâmcılık düşüncesinin gücünü yitirmesi ile beraber ise Türkçülük ideolojisi yaygınlık kazanmıştır. Fakat Akif'in fikirlerini kaleme aldığı Sırât-ı Müstakîm adlı yayın organında o güne değin İslâmcı ve milliyetçi alimlerin fikirleri aynı sayfalarda yer alabilirken bu aşamanın ardından

¹³⁷ Hanioglu, "İttihat ve Terakkî Cemiyeti," s. 476-484.

¹³⁸ Mustafa Akman, *Celâleddin Ed-Devvânî: Ahlakî, Siyasî, Felsefî, Tasavvufî ve Kelamî Görüşleri*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017, s. 17.

¹³⁹ Orhangazi Ertekin, *Cumhuriyet Döneminde Türkçülüğün Çatallanan Yolları*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2008, s.348.

sadece İslâmcılık ideolojisine yer verilmeye başlanmıştır. Türkçülük ideolojisi; Osmanlı Devleti içerisinde süregelen milliyetçilik hareketlerinin hızlanması ve Osmanlıcılık ile İslâmcılık düşüncelerinin devletin dağılmasını önleyememesi neticesinde hakimiyetini artırmıştır.¹⁴⁰

Ziya Gökalp (1876-1924), *Genç Kalemler* adlı yaygın organında Turancılık fikrî, dil ve siyaset gibi kavramlar hakkında düşünsel metinler kaleme almıştır.¹⁴¹ Bunun yanı sıra söz konusu devirde yaygınlık kazanmış iki hareket olan dinî ve siyasî bir ideoloji olarak çıkan Panİslâmizm ve Osmanlıcılık ideolojilerine karşı Türkçülük ve Batıcılık hareketlerini savunmuştur. İttihat ve Terakki mensubu olan Gökalp, hem fikrî hem de siyasî olarak söz konusu cemiyete önemli katkılar sağlamıştır.¹⁴² Gökalp 'İslâmlaşmak' kavramıyla; İslâm'ı milliyetçi bir çerçevede düzenlemek, resmî kapsamdan uzaklaştırmak ve ibadet dilini Türkçeleştirmek gibi tedbirlerle milli ananelere dayanak olacak vaziyete ulaştırmayı kastetmektedir.¹⁴³

Ziya Gökalp, Türk milliyetçiliğinin; ulusal Türk ananeleriyle çağdaş İslâm'ın bir ahenk içinde bir arada bulunmasıyla teşekkül edeceğini vurgulamıştır. Onun düşüncelerine göre din kavramı Türk ulusunun yadsınamayan bir unsuru haline gelmiştir.¹⁴⁴ Reformize ve yeniliğe açık bir sosyal yapıda dinin ne denli önem taşıdığını ifade etmiştir. Muhafazakar şekilde bir din algısının da karşısında yer almaktadır. Siyasal İslâmcılara göre ulus kelimesi ümmet kavramı ile anlam bakımından eşdeğerdir. Türkçülerin bakış açısına göre ise ulus, kişinin kendini ait hissettiği toplumdur. Türk siyasetini şekillendiren Türk-İslâm birlikteliği, Osmanlı İmparatorluğunun dağılma zamanlarında ortaya çıkmıştır. Bu dönemin aydın ve bürokratlarının Avrupa'da meydana gelen çağdaş fikir akımlarından esinlenerek Osmanlı İmparatorluğunun kurtuluşuna yönelik yarattıkları orijinal ideolojiler, Türk-İslâm birlikteliği düşüncesini şekillendirmiştir. Devleti kurtarmak amaçlı sürdürülmeye çalışılan

¹⁴⁰ Ertekin, *Cumhuriyet Döneminde Türkçülüğün Çatallanan Yolları*, s.348.

¹⁴¹ Muhammed Hamidullah, *İslâm'da Devlet İdaresi*, İstanbul: Beyan Yayınları, 2016, s.15.

¹⁴² Ünüvar, *Sol Düşünce Ve Din*, s. 30.

¹⁴³ Ünüvar, *Sol Düşünce Ve Din*, s. 133.

¹⁴⁴ Acar, *İslâmcı İdeoloji ve İslâmcı Hareketler Ekseninde Ortadoğu*, s. 3.

Osmanlıcılık, Türkçülük, İslâmcılık ve benzeri fikir akımları Osmanlı'nın sonunda bir farklılık yaratmasa da Cumhuriyet yönetim biçiminin düşünsel yaratım aşamalarına çeşitli seviyelerde zemin hazırlamıştır.¹⁴⁵

Dağılma döneminde Osmanlı'nın mirasını korumaya dönük geliştirilen, dönemsel açıdan oldukça geçerli sebepleri bulunan Osmanlıcılık, İslâmcılık ve Türkçülük ideolojileri, şimdinin fikir dünyasına ve politikasına dolaylı yoldan yön vermeye devam etmektedir.¹⁴⁶ Bunların yanı sıra Cumhuriyet devrinde ve devamında bilhassa çağdaşlaşma fikrinin yaygınlaşması sebebiyle, öne çıkan ideolojiler olarak Osmanlıcılık, İslâmcılık ve Türkçülükten görülen etki zaman içinde zayıflamış ve bu akımlardan uzaklaşmıştır. Bilhassa Cumhuriyet rejiminin ilk zamanlarında bu ideolojileri özümsemiş veya desteklemiş aydınların Cumhuriyet rejiminden bir şekilde izole edildikleri veya uzaklaştırıldıkları düşünülmektedir.¹⁴⁷

1.6.2. Cumhuriyet Döneminde İslâmcılık

Millî mücadele döneminde ve Cumhuriyet'in ilk zamanlarında Siyasal İslâmcılık noktasında, Osmanlı devrindeki İslâmcılık takip edilmiştir. 1908 sonrasının siyasetini bu şekilde yorumlamak daha doğru olacaktır. Söz konusu siyasal bağlamda kendini temsil eden iki fırka olan İttihat ve Terakki ile Hürriyet ve İtilaf fırkaları, Osmanlı parlamentosundaki bağımsız topluluklardı.¹⁴⁸

Muhafazakâr bir sosyal yapının yönelimlerini temsil edebilmek düşüncesi ile yola çıkan, meşrutiyetin birbirine rakip iki önemli fırkası İttihat ve Terakki ile Hürriyet ve İtilaf; ideolojik ve pratik açıdan İslâmcı fikirleri kapsadıkları gibi, İslâmcı hareketin temsilcileri arasından da yandaş

¹⁴⁵ Antony Black, *Siyasal İslâm Düşüncesi Tarihi Peygamberden Bugüne* (S. Çalışkan ve H. Çalışkan, Çev.). Ankara: Dost Kitabevi, 2010, s.27.

¹⁴⁶ Muhittin Bilge, *İslâmcılık ve Sezai Karakoç*, Erişim Ekim 10, 2019, Web. <http://akmb.gov.tr/Etkinlik.aspx?Id=1218>.

¹⁴⁷ Terry Eagleton, *İdeoloji*, (Çev. Muttalip Özcan), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2005. s.17

¹⁴⁸ Eagleton, *İdeoloji*, s.19.

ve rakiplerini bulmuşlar ve bilimsel metinlerden dinî öğretilere kadar tenkit edilmiş ve yergi görmüşlerdir.¹⁴⁹

Söz konusu devirde en önemli özelliği halifelik makamı olan Siyasal İslâm; aydın-düşünürlerin, devleti temsil eden toplulukların ve hanedanın güç aldıkları dinî bir oluşumdur. İlber Ortaylı söz konusu vaziyeti; “Hilafet müessesesi herhalde on üç asırlık tarihi içinde en zor ve ilginç dönemini 1919-1924 Türkiye’inde yaşamıştır. 1919’da Anadolu’da işgal kuvvetlerine karşı mücadele ‘Hilafet ve saltanatı kurtarmak’ sloganını ihmal etmiyordu.”¹⁵⁰ şeklinde ifade etmektedir.

Siyasal İslâmcı grubun bu devre ait olan bir diğer hususiyeti ise batılılaşma kavramına odaklanmasıdır. Mardin’e göre söz konusu durum; ikinci meşrutiyet devrinin öncesinde 1905 senesinde, Japon hükûmetinin Rus tarafını bozguna uğratmasıyla halihazırda var olan düzenin çağdaş bir sistemde muhafaza edilebilirliği fikri ön plana çıkmıştır.¹⁵¹ Osmanlılar da Japonlar gibi Batı’nın teknoloji ve tekniğinden faydalanıp kendi gelenekleriyle yola devam edebilir miydi? 1908 yılının ardından Mehmet Akif, Osmanlıların da Japonlar gibi Avrupa’nın teknik ve teknolojik yeniliklerinden ilham alıp kendine ait ananelerle varlığını sürdürebileceği noktasında birtakım fikirler ortaya koymuştur. Böylece 1908-1918 yılları içerisinde Avrupa’yı “taklit” etme hareketine tepki gösteren İslâmcı bir ideoloji ortaya çıkmıştır.¹⁵²

Türkiye’nin istiklal mücadelesinde İslâm dininin kaynak olduğu faktörler ve İslâmcılığın yön verdiği gruplarla ilgili olarak Mardin; Kurtuluş Savaşı zamanında etkili olan eylemlere, devamlılık noktasında sahip çıkılmadığını vurgular. Toplumunu etkileyen ve kendi aralarında da etkileşim içinde olan İslâmî oluşumların edindikleri görevlerin bu bağlamda oldukça önem taşıdığını belirtmektedir.

---

¹⁴⁹ Patricia Crone, *Ortaçağ İslâm Dünyasında Siyasi Düşünce* (H. Köni, Çev.), İstanbul: Kapı Yayınları, 2007, s. 596.

¹⁵⁰ İlber Ortaylı, Nevzat Yalçıntaş, *Türkler İslâmîyet Ve Hilafet*, İstanbul: Yakamoz Kitap, 2014, s.41.

¹⁵¹ Crone, *Ortaçağ İslâm Dünyasında Siyasi Düşünce*, s. 583.

¹⁵² Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2011, s.16.

Türkiye'nin istiklal mücadelesini komuta eden ekiplerin çoğunlukla İslâmcı bir üsluba dayanarak sürdürdükleri gayret, savaşta galip gelinmesiyle yeni bir boyut kazanmıştır. Yeni bir devlet yaratılmış ve bunu gerçekleştiren ekipler Türkçülük-Batıcılık ideolojisiyle bu devletin karakterine yön vermeyi hedeflemektedirler. Böylece Cumhuriyet'in partisiyle halkın yaşam biçimine ve sisteme de yön vermeyi amaçlamaktadırlar.

Osmanlı Devleti'nin dağılması bir hayli zor bir süreç olmuştur. Dağılmanın önüne geçmek ve devleti o ihtişamlı zamanlarına geri döndürmek amacıyla birtakım konularda mukavemet gösterilmiştir. Devletin varlığını güvence altına almak adına hem somut önlemlerle seçenekler aranmış, hem de kuramsal araştırmalarla belirli planlar oluşturulmak istenmiştir. Böylece Osmanlı, çeşitli akımlarla karşılaşma fırsatı yakalamıştır. Söz konusu akımlardan ilki Modernleşme yani Batılılaşma akımı olmuştur.¹⁵³

Osmanlı İmparatorluğu'nun askeri kapsamdaki yenilgileri onu Avrupa üzerinde düşünmek zorunda bırakmıştır. İlanı gerçekleştirilen Tanzimat ve Islahat Fermanları, devletin gidişatını iyileştirememiştir.¹⁵⁴ Bunun yanı sıra Fransız Devrimi'nin yarattığı milli bilinç, imparatorluk yapısına sahip olan devletleri temelden zedelemiştir. Fransız Devrimi çağdaş akımların doğmasına yol açmış ve bu akımlardan en çok rağbet göreni de ulusçuluk akımı olmuştur. Bu kapsamda Osmanlı da birtakım yeni akımlarla karşılaşmıştır. Bu yıkıcı akımların karşısına Osmanlılık hareketi konulmuş ancak Sırp, Yunan ve diğer milliyetçi toplulukların başkaldırıları bu hareketin etkisini yitirmesine neden olmuştur. Bu fikre alternatif olacak iki önemli seçenek ortaya atılmıştır: Türkçülük ve İslâmcılık. Bu akımlar devletin bekasına dönük iddialı düşünceler olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir.¹⁵⁵

¹⁵³ Erden Akbulut ve Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası*, İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları, 2007, s.42.

¹⁵⁴ Crone, *Ortaçağ İslâm Dünyasında Siyasi Düşünce*, s. 599.

¹⁵⁵ Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye*, (Ahmet Feth Çev.) , İstanbul: Hil Yayınları, 1994, s.33.

Türkçülük ideolojisi, söz konusu devrin ulusçu düşüncelerinin ve siyasal olayların olağan bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. İslâmcılık düşüncesi ise çağdaş akımlar devrinin bir kazancı olarak, İslâm'ın yeniden incelenmesine ve Tanzimat devriyle baş gösteren kimlik kaybının önüne geçilmesine odaklanan bir fikir hareketi olmuştur. Osmanlı'nın dağılma sebeplerini muhafazakar yaşam tarzıyla olan bağın zayıflamasına dayandıran İslâmcı düşünce, İslâm öğretilerini Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu zor durumdan uzaklaştırılması için bir çözüm yolu olarak göstermiştir.¹⁵⁶ Fakat gerçekleştirilen yenilik ve reformların yalnızca askeri sistemin ve idari düzenin şekillenmesine dönük olması ve saltanatı muhafaza eden devlet adamlarının İslâmcılık ile Müslüman toplumları amaçları doğrultusunda kullanmak istemeleri, bu akımın etkisini yitirmesine yol açmıştır. Sürecin bütün bu aşamaları sonucunda Osmanlı İmparatorluğu dağılmış, yerine Türkiye Cumhuriyeti'ni gelmiştir.¹⁵⁷

Türkiye'deki İslâmcılık ideolojisine dayanak olarak; 19. asrın sonlarına doğru kendini gösteren Genç Osmanlılar akımını, Efgânî ve Abduh gibi alimlerin fikirlerini; Mısır, Pakistan ve İran'da 1950'li yılların ardından gelişen İslâmcı hareketi sıralamak mümkündür.¹⁵⁸

Cumhuriyet döneminde, özellikle tek partili yılların sonlarından itibaren muhafazakâr mütedeyyin kesimin tarih anlayışı büyük ölçüde Cumhuriyet ideolojisinin tarih anlayışının karşısında kurulup geliştiği için ve bunun uzantısı olarak bir tür Osmanlı sevdası veya hayranlığı üzerinden ifade edilmesi sebebiyle; diyelim ki İslâmcı olarak bildiğimiz ilmiye yahut tarikat mensubu zevatın nasıl olur da Sultan Abdülhamit karşıtı ve İttihat ve Terakki sempaticisi, mensubu olduğu meselesi zor anlaşılır bir mesele olarak ortada kalmaktadır. Burada küçük bir açıklama yapmak gerekir: İttihat ve Terakki hareketi son yıllarda Türkiye'de konuşulduğu dar çerçevede anlaşılabilir ve kuşatılmaz. Bu çerçevede ele alındığında yakın arkadaşları dâhil Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ı (1878-1942) da, Meşrutiyet ve Cumhuriyet devirlerini de derinliğine anlamak mümkün

¹⁵⁶ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye*, s. 34.

¹⁵⁷ Acar, *İslâmcı İdeoloji ve İslâmcı Hareketler Ekseninde Ortadoğu*, s. 5.

¹⁵⁸ Acar, *İslâmcı İdeoloji ve İslâmcı Hareketler Ekseninde Ortadoğu*, s. 9.

olamayacaktır. Elbette İttihat ve Terakki hareketinin, bugünkü yaygın söyleme denk düşen tarafları vardır: Komitacılık, devleti kurtarmak adına her şeyi mübâh görme alışkanlığı, gayrimüslim unsurlarla ittifakları, dış irtibatları vb. Fakat İttihat ve Terakki hareketinin büyük bir koalisyon olduğunu ve ilmiye sınıfı ve tarikatların da büyük ölçüde bu koalisyonda yer aldıklarını unutmamak lazımdır.¹⁵⁹

Hamdi Yazır, Cumhuriyet döneminde yargılandığı mahkeme sonunda muhtemelen İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne, zamanındaki üyeliği ve bahsi geçen fetva işindeki etkinliği sebebiyle suçsuz bulunarak serbest bırakılmıştır. Yazır'ın, o dönemin moda deyimle "İslâmcı" akımın içinde yer aldığı anlaşılmaktadır. O dönemde bu kavram daha çok, Osmanlı İmparatorluğu'nun, son dönemlerinde yaşadığı bunalım için bir çıkış arayışını ifade etmektedir.¹⁶⁰

İslâmcı çizginin muhafazakâr kanadından olduğunu bildiğimiz Yazır'ın, entelektüel bir duruşla zamanının diğer fikir akımlarını da yakından takip ettiği anlaşılmaktadır. Yazır, döneminin tartışma konularına da yer verip bunlardan kendince Kur'an'a uygun olan görüşleri belirlemeye çalışmış ve bu bağlamda Muhammed Abduh ve onun fikriyatı üzerinden öğrencisi ve İslâmcı ekolün öteki kanadını temsil makamında bulunan zevatın yaklaşımını eleştirdiği anlaşılmaktadır.¹⁶¹

1970'li yıllardan günümüze kadar muhtelif zamanlarda Hasan el-Bennâ (1906-1949) ve Seyyid Kutub (1906-1966) gibi İhvân-ı Müslimîn'e mensup münevverlerle Ebü'l-Hasan en-Nedvî (1914-1999) ve Ebul'Ala el-Mevdûdî (1903-1979) gibi Hint kıtası aydınlarının, İranlı müelliflerin ve Seyyid Hüseyin Nasr gibi gelenekçi, Fazlurrahman (1919-1988) gibi modernist müfekkirlere kitapları yoğun bir şekilde Türkçe'ye tercüme edilmiş ve bu kitaplar İslâmcı olarak bilinen bilginlerin fikrî yönelimlerini farklı şekillerde de olsa etkilemiş, ayrıca İslâmcılığın siyasallaşması sürecini hazırlamıştır. Bu dönemde fikirleri ve diğer aktiviteleriyle öne çıkan İslâmcı

¹⁵⁹ Mustafa Akman, "Kelâmî Perspektifle Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır," *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt. 10, S.50, 2017, s. 833-834.

¹⁶⁰ Akman, "Kelâmî Perspektifle Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır," s. 833-834.

¹⁶¹ Akman, "Kelâmî Perspektifle Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır," s. 833-834.

düşünürler, daha çok son yıllarda yaşanan siyasî tecrübeler yanında Batı dünyasındaki fikrî ve siyasî gelişmelerle Türkiye'nin kendine ait sosyopolitik realitesinin de zorlamasıyla fikrî çizgilerini demokrasi ve insan hakları gibi kavramlar istikametinde gözden geçirme gereği duymuşlardır.¹⁶²

Türkiye'deki İslâmcılık hareketi üç nesil hâlinde yorumlanabilir. Namık Kemal ile Efgânî-Abduh ekolünün üzerinde ilerleyen alimler "Birinci Kuşak İslâmcılar" olarak adlandırılabilir. İslâmcılığın "İkinci ve Üçüncü Kuşakları"nın ise Cumhuriyet'in kuruluşu ve devamında ortaya çıktığını söylemek mümkündür.¹⁶³

1.6.3. Birinci Kuşak İslâmcılar

Birinci Kuşak İslâmcılar içerisinde Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi Efendi (1865-1914) ve Şeyhülislâm Mûsâ Kâzım (1858-1920) gibi isimlerin yanı sıra İkinci Meşrutiyet zamanında "Sırat-ı Müstakîm" (1324/1908'de değişen ismiyle Sebilürreşat) dergisinde yazılar yazan Said Halim Paşa (1864-1921), Babanzâde Ahmet Naim (1872-1934), Mehmet Akif Ersoy (1873-1936) ve Eşref Edip (1882-1971) gibi isimler sayılabilir.¹⁶⁴

Filibeli Ahmed Hilmi, II. Meşrutiyet döneminin öne çıkan fikir insanlarından biri kabul edilir. Çalışmalarında devamlı bir şekilde Batı taklitçiliğine muhalif olmuş, özellikle Tanzimat'la süregelen modernleşme hareketinin geleneksel Osmanlı-İslâm kültür ve müesseseleriyle nasıl uyumlu olması gerektiği üzerinde durmuştur. Tasavvufa ve bilhassa vahdet-i vücûd fikrine ayrı bir önem vermiş, daha çok Kuzey Afrika'daki tasavvuf anlayışının Osmanlı dünyasında bilinmesi noktasında çaba göstermiştir.¹⁶⁵ Şehbenderzâde, ıslahatçı-reformcu çizgide durarak, İslâm ümmetinin modern dönemindeki ihtiyaçlarını karşılamayan mevcut şartlardaki din anlayışını ve ilim geleneğini tenkit ederek, hem din anlayışında hem ilim geleneğinde yenilik yapılması gerektiğini ifade etmiştir.

¹⁶² Kutluer, "İslâmcılık", s. 67-70.

¹⁶³ Akbulut ve Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası*, s. 45.

¹⁶⁴ Yavuz, *Modernleşen Müslümanlar*, s. 61.

¹⁶⁵ Abdullah Uçman, "Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Efendi," *DİA*, C. 38, İstanbul: TDV Yayınları, 2010, s. 425.

Şeyhülislâm Mûsâ Kâzım, İttihat ve Terakki'nin etkili olduğu dönemde şeyhülislâmlık görevini üstlenip, Meşrutiyet'i müdafaa eden, böylece bazı İslâmcı aydınlardan farklı bir çizgide duran, hatta ıslâh ve yenilik konusundaki temayülleriyle Osmanlı Devleti'nin ilerici ve gelişmeci alim örneğinin bir temsilcisi kabul edilir.¹⁶⁶

II. Meşrutiyet dönemi İslâmcılık akımının önemli temsilcilerinden olan Mûsâ Kâzım, XIX. yüzyılda materyalizm ve pozitivizm gibi felsefi akımlara karşı ortaya çıkan “yeni kelâm hareketi”nin Türkiye'deki öncüleri arasında yer almıştır.¹⁶⁷

Mûsâ Kâzım, II. Meşrutiyet günlerinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne üye olmuş, bu dönemde cemiyetin ilmiye şubesinde Mustafa Asım Efendi (ö. 1262/1846), Manastırlı İsmail Hakkı (1846-1912), Elmalılı Hamdi Efendi (1878-1942), İsmail Hakkı İzmirli (1869-1946), Mustafa Sabri Efendi (1869-1954) gibi âlimlerle birlikte Meşrutiyet'in yararları ve İslâm'a uygun bir sistem olduğu konusunda makale ve eserler kaleme almış, daha sonra da şeyhülislâmlıkla ödüllendirilmiştir.¹⁶⁸

Mûsâ Kâzım'ın şöhret bulmasının esas sebeplerinden birisi, belki de en önemlisi İttihat ve Terakki Partisi ile irtibatı dolayımında “mason” olduğuna dair tartışmalardır. Hakkında ortaya atılan bu iddiaları hiçbir zaman kabul etmeyen Kâzım, mason olduğuna dair basında yer alan haberlere cevap olarak 1911'de bir beyanname neşreder. Ancak onunla ilgili bu konudaki iddialar, ilginç bir şekilde ciddi veya gayr-i ciddi pek çok eser, hatırat ve makalede ortaya atılmaya devam edilmiştir. Oysaki bu tür veya zıt itham ve söylentileri, kendi döneminin kırılğan şartlarında aramak ve öylece temellendirmek daha isabetli olacaktır. Hatta şayet geçmişe dönük bir iddianın varsa aslı, onun gerekçe ve akıbetiyle birlikte kendi konjonktüründe görülmesi elzemdir. Şunu da belirtmek gerekir ki onun mason olduğunu ileri sürenler, iddialarını bir belgeye dayandıramamış ve

¹⁶⁶ Ferhat Koca, “Şeyhülislâm Mûsâ Kazım,” *DİA*, C. 31, İstanbul: TDV Yayınları, 2006, s. 220-221.

¹⁶⁷ Mustafa Akman, Kelâm Bağlamında Mûsâ Kâzım Efendi ve “Zevra ve Hevra” İsimli Esere Yaptığı Tercüme ve Şerhin Sadeleştirilmesi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2017, cilt: X, sayı: 50, s. 866.

¹⁶⁸ Akman, Kelâm Bağlamında Mûsâ Kâzım Efendi ve “Zevra ve Hevra” İsimli Esere Yaptığı Tercüme ve Şerhin Sadeleştirilmesi”, s.864.

söz konusu iddialar, daha çok söylenti düzeyinde kalmıştır. Onun Masonluk ve Bektaşiliğe isnadının bir itham ve iddiadan ibaret olduğu anlaşılmaktadır.¹⁶⁹

Mehmet Akif, Batıcıların karşısında katı eleştirileriyle ön plana çıkmıştır. Batıcılara göre Avrupa'dan yalnızca bilim ve teknik yönüyle esinlenerek Batıcılık fikrine erişilemez. Onların gelenek, sanat ve yaşam biçimlerini de sorgusuz sualsiz kabul etme zorunluluğunu Mehmet Akif keskin bir biçimde eleştirmiştir.¹⁷⁰ Bir milletin kendi gelenek ve uygarlığını göz ardı eden reformlardan uzak durması gerektiğini vurgulamıştır. Akif'e göre İslâm tehlikededir. Ona göre Osmanlı İmparatorluğu İslâm'ı savunan ve muhafaza eden tek oluşum olarak tarihte yerini almıştır. Dolayısıyla Akif, her şeye rağmen bu yapının muhafaza edilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Devletin istikrarlı biçimde devam edebilmesi için Müslüman grubun körü körüne savunduğu ulusçuluk düşüncelerinden uzaklaşmasının daha doğru olacağını dile getirmiştir.¹⁷¹

Akif, devletin içinde bulunduğu probleme ulusçuluk vasıtasıyla çare bulunabileceği fikrine açıkça karşı çıkmıştır. Bu ideolojiyi savunmanın Osmanlı İmparatorluğu'nu dağılmaya biraz daha yaklaştırmaktan başka bir etki yaratmayacağını ifade etmiştir. Ulusçuluk düşüncesinin peşinden sürüklenmenin dinin zıttında yer alan bir amaç olduğunu, ümmetin ve Osmanlı Devleti'nin geleceğini karanlığa sürükleyecek bir yanlıgı olduğunu anlatmaya çalışmıştır. Irk kökenine dayanan ulusçuluk düşüncesi, onun yaşamı süresince savaştığı bir hastalık niteliğindedir. Hem inanç bağlamında ulusçuluğun karşısında durmuş hem de onu İslâm alemini, Osmanlı'yı, Müslümanları yıkıma uğratacak ve içten içe tüketecek en sinsî bir hastalık şeklinde tanımlamıştır. Öyle ki istikbal hakkında en kötümser olduğu konulardan biri ulusçuluk zihniyetinin İslâm aleminde yaygınlaşmasıdır. Devletin iyi durumda olmadığı dönemlerde, mütareke döneminin en karanlık zamanlarında dahi kendini yeise bırakmayan Akif, ulusçuluk zihniyetinin doğuracağı neticeler konusunda halkı ikaz etmiştir.

¹⁶⁹ Akman, Kelâm Bağlamında Mûsâ Kâzım Efendi ve "Zevra ve Hevra İsimli Esere Yaptığı Tercüme ve Şerhin Sadeleştirilmesi" s. 865.

¹⁷⁰ Acar, *İslâmcı İdeoloji ve İslâmcı Hareketler Ekseninde Ortadoğu*, s.13.

¹⁷¹ Yavuz, *Modernleşen Müslümanlar*, s.61.

Akif, 1912'den itibaren eserlerinde ulusçuluk düşüncesine yönelik belirgin biçimde eleştiri yapmamasına karşın oldukça ağır tenkitlerde bulunmaktan da çekinmemiştir. Akif, İslâmiyet'te etnik bakış açısının bulunmadığını ısrarla ifade ederek bilhassa Batılıların etkisinde kalıp da ulusçuluk yapan Müslümanlara dönük nasihatte bulunmuş, İslâm topluluğu arasındaki beraberliği "İslâm Milliyeti" şeklinde tanımlamıştır. Birçok eserinde Müslümanları ikaz edip birlik olmanın ne denli kıymetli olduğunu ifade etmiştir.¹⁷²

Efgânî ve Abduh gibi Mehmet Akif de, çağı geriden takip etmenin esas sebebinin İslâm değil, İslâm'ın esas anlamını algılayamayan Müslümanlar olduğunu savunmaktadır. O, Batı'nın bilim ve teknikte ilerlemesine değil, Batılılaşmaya tepkili olduğunu eserlerinde sıklıkla dile getirmektedir. Dini taklit edenleri, şu satırlarda sert bir biçimde eleştirmiştir:

*"Dini taklit, dünyası taklit, adetleri taklit, kıyafeti taklit, selamı taklit, kelamı taklit, hulasa her şeyi taklit olan bir milletin fertleri de insan taklidi demektir ki kabil değil içtimai bir heyet vücuda getiremez, binaenaleyh yaşayamaz."*¹⁷³

Dolayısıyla Mehmet Akif, Osmanlı'nın dağılmasının önüne geçmek amacıyla üretilen düşünsel hareketlerden yola çıkarak İslâmcılığı savunan ve muhafaza eden önemli isimlerden biri olmuştur. Yaşamı süresince Müslüman toplumların birlik ve beraberliğini, İslâm'a sonradan eklenen bid'at, hurafe ve taraflı politik düşüncelerden uzaklaşarak esas İslâm'a dönülebileceğini ancak ve ancak bu şekilde Batının karşısında bir üstünlük elde edilebileceğini ifade etmiştir.¹⁷⁴

İslâmcı fikriyatın coşkulu ve etkili bir sesi olan Mehmed Âkif de İslâmcılar'ın bilim ve teknolojiye karşı olmadığını ancak değerler anlamında Batılılaşma'ya karşı olduğunu söyleyip, modernleşme anlayışlarını savunmuş, eğitimde yeniliğe öncelik vererek, Efgânî'nin inkılâpçı

¹⁷² Ateş Uslu, "Gerçek İslâm, Arayışının Ötesi: Tarihsel Bağlamında İslâm Siyasal Düşüncesi," *Başlangıç*, 5:77-86, (2015), s. 81.

¹⁷³ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, s. 102.

¹⁷⁴ Uslu, "Gerçek İslâm, Arayışının Ötesi: Tarihsel Bağlamında İslâm Siyasal Düşüncesi," s. 83.

tutumundan ziyade Abduh'un ıslahat anlayışının İslâmlaşma yolunda daha uygun bir strateji olacağını dile getirmiştir.¹⁷⁵

İkinci Meşrutiyet devrinde İslâmcı ideolojiyi savunan önemli alimlerden birisi de Said Halim Paşa'dır. Halim Paşa Kahire'de, Mısır kraliyet ailesinin içerisinde dünyaya gelmiş, şahsına münhasır bir İslâmcı aydındır.¹⁷⁶ O da *Buhranlarımız* adlı eserinde, özgün bir medeniyet inşa etmek için topyekün İslâmlaşma arasında tam bir neden-sonuç ilişkisi bulunduğunu söylemekte, buna karşılık geri kalmanın ve ilerleyememenin bir nedeni olarak gördüğü skolastik anlayışı tenkit etmektedir.¹⁷⁷

Halim Paşa'nın söylemiyle "İslâmisation" ya da Türkçe deyişle "İslâmlaşmak", İslâmiyet'in itikat, ahlak, yaşam tarzı ve politikaya ait tüm temellerinin bir arada ve tam olarak pratiğe dökülmesi anlamına gelmektedir.¹⁷⁸

Said Halim, İslâm aleminin geride kalmışlığının, ahlakî ve toplumsal bir bağlamdan çok ekonomik açıdan kaynaklandığını; bu yüzden de mevcudiyetinin tehlike arzemediğini ve telafisinin mümkün olduğunu ifade eder.¹⁷⁹ Gelişme katetmek için Avrupa'da mevcut bilim ve tekniği öğrenmenin gerekliliğini vurgular. Fakat bir millet bunları öğrenirken kendine ait gelenek ve kültürden uzaklaşmamalıdır.¹⁸⁰ Böylece kendinden önce yaşamış İslâmcılar gibi, Batının ilim ve fenni ile Müslümanlara ait kültürel değerlerin karışımını gerçekleştiren sentezci bir perspektife sahip olduğu söylenebilir. Halim Paşa'nın sürdürdüğü İslâmcılık düşüncesi çağdaşlaşma sürecine tepkili bir anlayış değil; varlığını onunla beraber sürdürme ilkesine odaklanan bir ideolojidir.¹⁸¹

¹⁷⁵ Mehmed Âkif Ersoy, *Safahât* (Nşr. M. Ertuğrul Düzdâğ), İstanbul 1991, s. 403.

¹⁷⁶ Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, s. 102.

¹⁷⁷ Kutluer, "İslâmcılık" s. 62-65.

¹⁷⁸ Alev Özkazanç, *Türkiye'de Siyasi İktidar ve Meşrutiyet Sorunu: 1980'li Yıllarda Yeni Sağ*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1998, s. 131.

¹⁷⁹ Hasan Bülent Kahraman, *Türk Siyasetinin Yapısal Analizi*, İstanbul: Agora Yayınları, 2008, s. 110.

¹⁸⁰ Uslu, *Gerçek İslâm, Arayışının Ötesi: Tarihsel Bağlamında İslâm Siyasal Düşüncesi*, s. 85.

¹⁸¹ Kahraman, *Türk Siyasetinin Yapısal Analizi*, s. 110.

Halim Paşa'ya göre ictihad tekrar hayata döndürülerek Müslüman alemine uygun yeni bir çağdaşlaşma alternatifi bulunmalıdır. Ona göre Müslüman aleminin eğitim ve öğretim konusunda doğru olmayan düşüncelerinden dolayı Müslümanlar, doğayı yöneten hükümler karşısında bilgiden mahrum bırakılmıştır.¹⁸² Bunun için Osmanlı Devlet yönetiminin otoritesini reforme etmek yerine eğitim, bilim ve teknik konularına odaklanmanın daha çok önem taşıdığını söylemek mümkündür. Said Halim, kendinden önce yaşamış İslâmcılar gibi dinin temel kaynaklarıyla değil, mantığa dayanan prensiplerle siyaseti ve Müslüman topluluğu açıklamaya çalışır.¹⁸³

Bu nesilde yer almış İslâmcı alimlerden bir diğeri Babanzade Ahmet Naim ise tıpkı diğerleri gibi “İslâm Birliği” düşüncesini savunmaktadır. O söz konusu beraberliğin meydana gelmesi için İslâm aleminde baş gösteren her çeşit aykırılığa tepki göstermiştir.¹⁸⁴ Bu birlik için tehdit gördüğü her çeşit ulusçuluk düşüncesine Akif Ersoy gibi onun da karşı çıkması bu perspektife örnek teşkil etmektedir. Ulusçuluk ve ırkçılık kavramlarını gözetmenin İslâm'ın mevcudiyeti için tehlikeli bir hastalık boyutunda olduğunu vurgulamıştır. Bu düşüncelerini ise “İslâm'da Davayı Kavmiyet” adıyla kaleme aldığı eserinde ifade etmiştir.¹⁸⁵

Ahmet Naim, Müslümanların otorite sağlayamamasının ve Avrupa'ya nazaran daima geride kalmasının, Müslüman aleminde kardeşlik ilişkilerini söndüren ırkçılık kavramından kaynaklandığını savunmuştur. İrkçılık konusunun dine karşıt bir görüş olduğunu ve Müslüman kişilerin birbirine kardeş sicimiyle bağlandıklarını, aykırılığa mahal verilmemesini öğütlemiştir.

Netice itibarıyla birinci kuşak İslâmcı alimlerin fikirleri üç temel noktada toparlanabilir:

---

¹⁸² Kahraman, *Türk Siyasetinin Yapısal Analizi*, s. 110.

¹⁸³ Çağlar Keyder, *1990'larda Türkiye'de Modernleşmenin Doğrultusu, Türkiye'de Modernleşme Ve Ulusal Kimlik*, İstanbul: Tarih Vakfı, 1999, s.41.

¹⁸⁴ İbrahim Halil Er, *Siyasal İslâm Düşüncesinin Doğuşu ve Devler*, İstanbul: Mevsimler Kitap, 2016, s.47.

¹⁸⁵ Jürgen Habermas, *Kamusal Yaşamın Yapısal Dönüşümü*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007, s.112.

İlki, bu aydınların sömürgeciliği askeri ve kültürel bir tehlike olarak görmeleridir. Bu yüzden İslâm dünyasının askeri kapsamın yanı sıra; eğitim, kültür, ahlak ve sosyal çerçevelerde de uyanış gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Bu nesil İslâmcılar kültür, ekonomi, teknoloji ve askeri otorite üzerinden tekrar uyanış sağlayarak ve kuvvetlenerek Batı'ya meydan okuma yönündeki fikirlerinin İslâm'a uygun olduğunu temel ve kutsal kaynaklara atıf yaparak göstermeye çalışmışlardır. Dolayısıyla Müslüman aleminin teknolojik, endüstriyel ve askeri alanda tekrar kuvvetlenmesi gerektiğini ifade etmekteydiler.¹⁸⁶

İkinci nokta bu alimlerin İslâm ve ilerleme kavramlarına odaklanmış olmasıdır. Bu kişileri huzursuz eden en önemli konulardan biri de neredeyse dönemin fikir akımı konumuna gelen “İslâm'ın ilerlemeye engel oluşturduğu” algısıdır. İslâmcılar bu görüşün doğru olmadığını ifade etmek amacıyla hem İslâm Medeniyetinin görkemini göstermeye çabalamış, hem de İslâm Medeniyeti'nin Avrupa Medeniyeti'ne öncülük ettiği düşüncesini anlatmaya gayret etmişlerdir.¹⁸⁷

Üçüncü nokta ise bu alimlerin ittihad, yani birlik ve beraberliğe önem vermesidir. Bu hususta da Âl-i İmrân suresinin 103. ayetinde dile getirilen “Allah'ın ipine toptan sarılın, tefrikaya düşmeyin” hükmünü pek çok kez tekrar etmişlerdir. Bu kuşak İslâmcıların savunduğu başka bir husus da “ittihad” ilkesiyle ilintili olan “uhuvvet” yani kardeşlik ilkesidir. Bu ilke için ise Hucurat Suresinin 10. ayetinde ifade edilen “Müminler şüphesiz kardeşlerdir” söylemine atıf yapmaktaydılar.¹⁸⁸

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Avrupa güçlerinin Osmanlı'ya ait topraklarda işgal gerçekleştirmesi sonucunda Birinci Kuşak İslâmcı alimlerin odaklandığı husus ülkenin işgalden kurtarılması fikri olmuştur. Fakat Cumhuriyet'in kurulmasıyla beraber İslâmcı alimlerin istemediği bir durum meydana gelmiş ve gerçekleştirilen yenilikler İslâmcılık oluşumunun büyük ölçüde yok olmasına sebebiyet vermiştir. Said Halim Paşa İtalya'nın Roma vilayetinde bir Ermeni Milliyetçisi tarafından öldürülmüştür. Mehmet

¹⁸⁶ Er, *Siyasal İslâm Düşüncesinin Doğuşu ve Devler*, s.49.

¹⁸⁷ Er, *Siyasal İslâm Düşüncesinin Doğuşu ve Devler*, s.52.

¹⁸⁸ Habermas, *Kamusal Hayatın Yapısal Dönüşümü*, s.126.

Akif ise Ankara'nın günden güne Milli Mücadelenin hedeflerinden ayrıldığını gözlemleyerek bunun için derin bir üzüntü yaşamıştır. Bunun ardından 1923 ile 1936 yıllarında Mısır'a göç etmeye mecbur kalmış ve Mısır'dan dönüşünden çok uzun zaman geçmeden yokluk ve sefalet içinde vefat etmiştir.¹⁸⁹

1.6.4. İkinci Kuşak İslâmcılar

1925 yılında çıkarılan “Takrir-i Sükun”¹⁹⁰ yasasıyla beraber Türkiye’de İslâmcılık kurumunun mevcudiyeti için hiçbir temel kalmamıştır. Çünkü söz konusu dönemde halifelik makamı kaldırılmış ve sosyal hayata dair çok sayıda inkılap gerçekleştirilerek İslâmî yaşam tarzı insanların hayatlarından silinmeye çabalanmıştır.¹⁹¹

1928 yılında İstanbul Üniversitesi’ndeki İlahiyat Fakültesi’nde bir kurulun çıkardığı kararlar, İslâm geçmişinde daha önce hiç rastlanmamış uygulamalar gerçekleştirmeyi amaçlıyordu.¹⁹²

“Mabetlerde sıralar, elbiselikler tesis edilmeli ve temiz ayakkabılarla mabetlere girilmesi terviç edilmelidir. Ayrıca, mabetlere musiki aletlerinin kabulü dahi lazım gelir, mabetlerde ilahi mahiyetinde asri ve enstrümantal musikiye kati ihtiyaç vardır.”¹⁹³

Dile getirilen bu İslâm’a karşıt durumlar sonucunda 1925 senesinde ansızın ortaya çıkan ve kısa bir süre sonra Doğu ve Güneydoğu vilayetlerinde de yayılan Şeyh Sait İsyanı’nın bastırılması adına, iktidara olağandışı yetkiler sağlayan ve dört yıl boyunca geçerliliği olan “Takrir-i Sükun Kanunu” süratle kabineden geçirilmiştir. Bunun yanı sıra 1925 senesinden önce kurulan İstiklal Mahkemeleri Doğuda ve Ankara’da kollara ayrılıp yayılarak Anadolu’da bulunan şehirlerdeki isyanlar bastırılmış ve isyanın öncüsü niteliğindeki kişiler ölümle cezalandırılmıştır. İstiklal

¹⁸⁹ Habermas, *Kamusalığın Yapısal Dönüşümü*, s.41.

¹⁹⁰ Bkz. https://tr.wikipedia.org/wiki/Takrir-i_S%C3%BCK%20Kanunu, (23.12.2020).

¹⁹¹ Husam Tamam, ve Patrick Haenni, *Dindar Winner'ların Gülüşünün Gölgesinde, Pozitif Düşünce ve Neo-Liberal Aklın Diğer Müslüman Kurnazlıkları*, A. Uysal (Derleyen), Siyasal İslâm ve Liberalizm (ss. 26-53), İzmir: Yakın Kitabevi Yayınları, 2009, s.26.

¹⁹² Tamam, ve Haenni, *Dindar Winner'ların Gülüşünün Gölgesinde, Pozitif Düşünce ve Neo-Liberal Aklın Diğer Müslüman Kurnazlıkları*, A. Uysal (Derleyen), Siyasal İslâm ve Liberalizm (ss. 26-53), İzmir: Yakın Kitabevi Yayınları, 2009, s.28.

¹⁹³ Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, s.138.

Mahkemeleri'nin hükmettiği idam cezaları hakkında nicelik bakımından tarih boyunca net bir bilgi bulunamamıştır. Nitekim Diyarbakır İstiklal Mahkemesi hakkındaki arşivler halka sunulmadığından dolayı bu mahkeme hakkında herhangi bir bilgi mevcut değildir.¹⁹⁴ Çeşitli İslâmî kaynaklar, bu dört yıllık zaman diliminde birçok idam hükmünün verildiğini ve üstelik bu hükümlerin on binlere kadar ulaştığını dile getirmektedir. Nitekim yalnızca Konya'da, büyük bir kısmı şehrin liderleri olan üç bin kişiye idam cezası hükmolunarak infazının gerçekleştirildiği ifade edilmektedir.

Şeyh Sait İsyanı'nın ardından hem rejimi geliştirmek hem de İslâm karşıtlığını pekiştirmek adına yenilik, adımlarının süratini artırmıştır: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılması (1925), Şapka İktisası Hakkında Kanun (1925), Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklar ile Bir Takım Unvanların Men ve İlgasına Dair Kanun (1925), Hafta Tatilinin Cuma Gününden Pazara Alınması (1925), Takvim Değişikliği (1926), Resmi Binaların Üzerlerindeki Tuğraların Kaldırılması (1927), Türk Medeni Kanunu'nun Kabulü (1926), Beynelmilel Erkamın (Rakamların) kabulü (1926), Harf İnkılabı (1926), "Devletin dini, İslâm'dır." ifadesinin anayasadan kaldırılarak yerine "laiklik" kavramının getirilmesi ve yemin söylemlerinin değişmesi (1928), Arapça ve Farsça'nın eğitim-öğretim programlarından kaldırılması gibi kanunlardır.(1929)¹⁹⁵

Bu bağlamda medrese ekolünden yetişen Said Nursi (1878-1960), Süleyman Hilmi Tunahan (1888-1959) ve bunların yanı sıra çağdaş bir eğitim almış Nurettin Topçu (1909-1975), Necip Fazıl Kısakürek (1905-1983) gibi az sayıdaki birkaç alimin gizlice sürdürdükleri araştırmalar dışında dinsel eğitim veya etkinlikler konusunda neredeyse hiç çalışma yapılmadığını söylemek mümkündür.¹⁹⁶

İkinci kuşak İslâmcılık düşüncesi iki koldan ilerlemiştir. Bu kollardan ilki medrese temelli sistem üzerinden, ikincisi ise modern sistemde öğrenim gören alimler üzerinden yükselmiştir.¹⁹⁷ Medrese temelli koldan ilerleyen

¹⁹⁴ Keyder, *Türkiye'de Devlet Ve Sınıflar*, s.267.

¹⁹⁵ Keyder, *Türkiye'de Devlet Ve Sınıflar*, s. 267.

¹⁹⁶ Hamid İnayet, *Arap Siyasi Düşüncesinin Seyri*, İstanbul: Yöneliş Yayıncılık, 1991, s. 15.

¹⁹⁷ Keyder, *Türkiye'de Devlet Ve Sınıflar*, s. 267.

İslâmcılık hareketinin en önemli iki alimi Said Nursi ile Süleyman Hilmi Tunahan'dır. Said Nursi, Cumhuriyet devrinde büyük zorluklar ve sorunlara karşın özüksediğı fikirlerinden vazgeçmeksizin nicelik ve nitelik bakımından üst düzeyde kitaplar kaleme almış ve bu kitaplarda imanın esaslarını ifade etmeye çalışmıştır. Nursi, hegemonik materyalist ideolojiye karşı bir tavır sergileyerek edindiğı kelâmî ve tasavvufî tandanslı anlayışını temel alan bir öğretim tarzı benimsemiştir. Politikayla belli bir mesafeyi korumayı özellikle öğütleyen Nursi, kendisinin izinden yürüyenlerin bilgi yönünden muhakkak donanımlı olması gerektiğini ve benliklerini İslâm'ın hizmetine adamalarını nasihat etmiştir. Fakat 1925'in ardından kendisi Anadolu'nun çeşitli bölgelerine sürgün edilmiştir. Devrin siyasî düşünce yapısı onu laik sisteme muhalif olmakla ve Kürtçülük yapmakla itham etmiştir.¹⁹⁸ Halbuki O, Nakşibendi Şeyhlerinden Şeyh Said'in laikliğe karşı başlattığı başkaldırıya yanaşmayarak kendilerine şu yanıtı iletmiştir:

“Türk milleti asırlardır İslâmiyetin bayraktarlığını yapmıştır. Çok veliler yetiştirmiş ve şehitler vermiştir. Böyle bir milletin torunlarına kılıç çekilmez. Biz Müslümanız, onlarla kardeşiz, kardeşi kardeşle çarpıştıramayız. Bu şer'an caiz değildir. Kılıç harici düşmana karşı çekilir. Dahilde kılıç kullanılmaz. Bu zamanda yegane kurtuluş çaremiz, Kur'an ve iman hakikatlarıyla, milleti aydınlatmak ve irşad etmektir. En büyük düşmanımız olan cahillikten kurtulmaktır.”

Nursi, eserlerinde Türklerin ve Kürtlerin birbirine kardeşlik sicimiyle bağlandıklarını ısrarla ifade etmesine karşın, mahkemelerde birçok kez Kürtçülük yapmakla itham edilmiştir.¹⁹⁹ Eskişehir'deki mahkemede yargılandığı esnada şu ifadeleri dile getirmiştir:

“Ey efendiler! Ben, her şeyden evvel Müslümanım ve Kürt olarak dünyaya geldim. Fakat Türklere hizmet ettim ve yüzde doksan dokuz menfaatli hizmetim Türklere olmuş ve en çok hayatım Türkler içinde geçmiş ve en sadık ve en halis kardeşlerim Türklerden çıkmış. Ve İslâmiyet

¹⁹⁸ Yüksel Yıldırım, *Cihad ve Dar'ül Harp Kavramları Bağlamında giddet/Terör Olgusu ve Siyasal/İlmî İslâm Meselesi*, Y. Yıldırım (Ed.), Sosyoloji Yazıları (ss. 7-54). Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 2018, s. 36.

¹⁹⁹ Yıldırım, *Cihad ve Dar'ül Harp Kavramları Bağlamında giddet/Terör Olgusu ve Siyasal/İlmî İslâm Meselesi*, s. 39.

ordularının en kahramanı Türkler olduğundan, mesleki Kur'anîyem cihetiyle, her milletten ziyade Türkleri sevmek ve taraftar olmak kudsi hizmetimin muktezası olduğundan, bana Kürd diyen ve kendini milliyetperver gösteren adamların bini kadar Türk milletine hizmet ettiğimi, hakiki ve civanmert bin Türk gençlerini işhad edebilirim."²⁰⁰

Nursi'nin İslâmcı perspektifi incelediğinde ise onun, Avrupa kaynaklı edinilen her şeyin şeriat sınırları dahilinde olması gerekliliğini savunduğunu söylemek mümkündür. O, şeriat kavramının bilinmemesinin, Müslüman aleminin kötü vaziyete girmesine sebep olduğunu savunmuştur. Şeriatın bilinmemesi ise önceki asırlarda şeriat kavramının canlılığını yitirmesinden kaynaklanmaktadır. Nursi'ye göre, şeriatın söz konusu canlılığını kaybetmesinden mesul olan tek etken insanlardır. Ona göre İslâm uygarlığının eski dinamizmini tekrar elde etmesi için Müslümanlar şeriat esaslarına sıkı sıkıya bağlanmak mecburiyetindedirler.²⁰¹

Süleyman Hilmi Tunahan da tıpkı Nursi gibi kendisine Kur'an öğretimi üzerinden bir bağlam yaratarak hizmet vermiştir. Medrese öğretimini daha çok Anadolu'nun taşra bölgelerine aktarmayı amaç edinen Tunahan, çok partili düzenin benimsenmesinin ardından ülkenin dört bir yanında talebe yurtları kurmaya başlamıştır. Bu yurtlarda talebelere bir yandan Kur'an öğretimi sağlanırken, diğer yandan da modern öğretim görmeleri desteklenmiştir.²⁰²

Tunahan, laiklik uygulamalarından dolayı 1949 yılından önce Kur'an kurslarını el altından sürdürmüş, bu yılın ardından ise çalışmalarını açıkça sürdürmeye başlamıştır. Tunahan'ın vefatını takiben Türk siyaset ortamında yaşanan askeri muhtıralarla İslâmcılık bir süre duraklasa da çalışmalarını şimdiye dek devam ettirmiştir. "Süleymancı Cemaat" ismiyle anılan bu topluluk İmam Hatip ve İlahiyat Fakültelerinin kâfi olmadığını ve burada öğrenim gören talebelerin İslâmı mezhepsizlik gibi bir algıyla incelediklerini düşünmektedirler. İmam hatip ve ilahiyat toplulukları da

²⁰⁰ Keyder, *Türkiye'de Devlet Ve Sınıflar*, s.267.

²⁰¹ Keyder, *Türkiye'de Devlet Ve Sınıflar*, s.267.

²⁰² Mardin, *Türkiye'de Toplum Ve Siyaset*, s.30.

Süleyman Hilmi Cemattini hurafecilik, devlet muhalifliği ve tekfircilikle suçlamaktadır.²⁰³

Hilmi Tunahan, devletin sağladığı dinî olanaklara tepki göstermiş, bu yüzden Diyanet İşleri Başkanlığı ile İmam Hatip mekteplerine karşı çıkmıştır. Diğer seçenek olan eğitim şeklini, yani sivil vasıtalar ile kendilerinin inşa ettiği Kur'an kurslarında eğitim vermeyi tercih etmişlerdir. Süleyman Hilmi'nin taraftarı olanlar bir süre sonra Demokrat Parti ve Adalet Partisi ile bağdaşım kurup bir yanı politikada, diğer yanı da sivil din eğitiminde olan bir sisteme evrilererek şimdiye dek mevcudiyetini devam ettirmiştir.²⁰⁴

Cumhuriyet devrinin laik eğitim sisteminde öğrenim görmüş Fazıl Kısakürek ve Nurettin Topçu İkinci Nesil İslâmcıları arasında yer alan iki önemli isimdir. İslâmî kaynaklardan çok Avrupa, bilhassa Fransız kaynaklarında da yetkin olan bu aydınlar kendilerinden önce yaşamış kuşak gibi ülkeyi kurtarmakla uğraşmak yerine ülkenin o günkü dayanağı olan doktrinleri tenkit etmişler ve ülkenin Türk-İslâm kültürüyle bağdaşım sağlayarak tekrar kurulmasını hedef edinmişlerdir.²⁰⁵

Nurettin Topçu, "Anadoluculuk" adıyla tanımlanan hareketin öncüsüdür. Ona göre bu düşünce hizipçiliğin aksine kaynağı entelektüel olan bir uygarlık idealidir. Topçu, Avrupaî tarzda bir eğitim süreci yaşamasına karşın Batıcılık düşüncesine tepkilidir. Avrupa kaynaklı edinilen her türlü düşünce, Topçu'ya göre bir öykünmeden ibarettir. Batıcılığın bir özgüvensizlik belirtisi olduğunu ifade etmektedir. Bu yüzden bize hissî anlamda uyumlu olanın doğu toplumlarının da içinde bulunduğu bir medeniyet olduğunu dile getirmiştir.²⁰⁶ Batıcılık düşüncesinin karşısında yer almasına rağmen Batı'nın ilim ve fenninin oldukça önem taşıdığına dikkat çekmektedir. Bunun yanı sıra İslâm ile ulusçuluk kavramlarını sentezleyerek İslâm'ı ulus olmanın bir parçası şeklinde görmektedir. Topçu,

²⁰³ Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması*, s.86.

²⁰⁴ Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması*, s.86.

²⁰⁵ Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, İstanbul: Eser Yayınları, 1958, s.67.

²⁰⁶ Özge Özkoç, "Arap Dünyasında Demokratikleşme Süreçleri ve Siyasal İslâm: Müslüman Kardeşler ve En-Nahda Hareketi Üzerine Bir Karşılaştırma", *Mülkiye Dergisi*, Cilt 40. Sayı 1, s. 42.

yeri geldiğinde İslâmcı, ulusçu bir perspektiften bakabilmektedir. Dolayısıyla ona göre ulus bir gerçeklik, ulusçuluk ise bir mefkuredir.²⁰⁷

Topçu, ulusal geçmişin başlangıç noktasının Türklük ve İslâm'ın senteziyle ortaya çıktığını savunur ve Ziya Gökalp milliyetçiliğinde olduğu gibi bu iki ögenin birbirinden koparılamayacağını düşünür.²⁰⁸

Yukarıda da anlatıldığı gibi Topçu, bir bağdaşım meydana getirmeyi amaç edinmiştir. Bu bağdaşım, Anadolu Türklüğü ile İslâm dini arasındaki etkileşimi temsil eder. Topçu'nun bu düşüncesi birtakım kesimler tarafından eleştirilmiş ve İslâm ile milliyetçiliğin sentezinin mümkün olamayacağı iddia edilmiştir.²⁰⁹

Tıpkı Topçu gibi söz konusu dönemde belirgin bir etki gücüne sahip olan Necip Fazıl Kısakürek'in ise 1943-1978 yılları içerisinde yayım hayatını sürdüren "Büyük Doğu Dergisi", 1960-1970'li yıllarda muhafazakar çevrelerde oldukça değer görmüştür. Kısakürek, devletin Avrupaî unsurlar ve oluşumlar üzerine kurulmasına sert biçimde karşı çıkar:

*"Tanzimat'tan bugüne kadar, bir manevi zindan içindeyiz. Sanki gözlerimizi çıkarmışlar, yerine uydurma bir dünyanın çizgileri nakışlı, takma gözler takmışlar. Biz yalnız onları görmeye mecburuz; dışarıyı göremeyiz, bu zindanın zararını yırtamayız. Her gün bu zararın üstüne bir zarar daha çekilir ve biz böyle gideriz."*²¹⁰

Necip Fazıl, bu söylemlerin Müslümanlara aslında olduğundan daha masum görünerek Türk halkını öz değerlerinden ve geleneklerinden uzaklaştırdığını ifade etmiştir.²¹¹

Tanzimat döneminden itibaren Osmanlı batılılaşma sürecinde, din kavramı sosyal yaşamdan uzaklaştırıldıkça, dinî konulardaki eksiklikler laik temel ve pratiklerle giderilmiştir. Fakat hiçbir zaman din kavramına alenen

²⁰⁷ Özkoç, "Arap Dünyasında Demokratikleşme Süreçleri ve Siyasal İslâm: Müslüman Kardeşler ve En-Nahda Hareketi Üzerine Bir Karşılaştırma", s. 43.

²⁰⁸ Özkoç, "Arap Dünyasında Demokratikleşme Süreçleri ve Siyasal İslâm: Müslüman Kardeşler ve En-Nahda Hareketi Üzerine Bir Karşılaştırma," s. 47.

²⁰⁹ Özkoç, "Arap Dünyasında Demokratikleşme Süreçleri ve Siyasal İslâm: Müslüman Kardeşler ve En-Nahda Hareketi Üzerine Bir Karşılaştırma," s. 49.

²¹⁰ Mardin, *Türkiye'de Toplum Ve Siyaset*, s.50.

²¹¹ Sina Akşin, *Türkiye Tarihi Cilt 4, Çağdaş Türkiye 1908-1980*, İstanbul: Cem Yay., 2002, s.46.

karşı çıkılmaz ve dinin sosyal kapsamdaki etkisinin azaltılması planlı şekilde uygulanan aşamalarla gerçekleştirilir.²¹² Buna karşın Cumhuriyet aydınları bu hususta Osmanlı batılılaşmacılığından uzaklaşarak dine karşı özünde hiçbir zaman bırakılmayan köklü bir tutum sergilerler. Din, yalnızca devletten ve politikadan izole edilmekle kalınmaz, bunun yanında bir gelenek ve eğitim stratejisi, ondan da öte bir stratejik-ideolojik tavır olarak “meşru” sosyal yapının çerçevesi dışına sürüklenir.²¹³

İkinci nesil İslâmcı entelektüeller yer yer ümmetçi tutumdan çok Türklük kapsamında ilerleyerek milliyetçi tavırlar sergilemişlerdir. Türklüğü büyük bir medeniyet meselesi şeklinde ve Müslümanlıkla bire bir olarak kabul ettikleri için milliyetçiliği bir kavmiyetçilik-tutuculuk biçiminde algılamazlar. Bu entelektüeller Türklüğün yalnızca Müslümanlıkla beraber söz konusu olabileceğini “eğer gaye Türklük ise mutlaka bilmek lazımdır ki Türk, Müslüman olduktan sonra Türk’tür” söylemleriyle ifade ederler.²¹⁴ Kısakürek, Türklüğü İslâm ile sentezleyerek onun, İslâm çerçevesi dahilinde bulunduğunu savunur.

Özetle ikinci nesil İslâmcıları içerisinde yer alan ve çağdaş eğitim sisteminde yetişen entelektüellerden Topçu ve Kısakürek’ten hareketle, Cumhuriyet Türkiye’sindeki geleneksel eğitim modelinden uzaklaşma durumunun birtakım yeni aydın tipi insanlar ortaya koyduğunu söylemek mümkündür.

1.6.5. Üçüncü Kuşak İslâmcılar

Üçüncü kuşak İslâmcılık anlayışı, Türkiye’nin 1980 sonrası dönemi ve yaşadığı değişimlere paralel bir biçimde ilerlemiştir. Türkiye’de 1980 sonrası devir içerisinde popüler olan liberalizm, sivil toplum, katılımcı demokrasi, insan hakları gibi çeşitli düşünsel hareketler bu kapsamda üzerinde sıklıkla durulan olgular hâline gelmiştir. Demokrasi talebi olan çeşitli topluluklardan aydınların ısrarla üzerinde durduğu kavram

²¹² Rasim Dönmez, "Küreselleşme, Batı Modernliği ve Şiddet: Batı'ya Karşı Siyasal İslâm", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, C. 1, S. 4, (2004), ss. 81-114.

²¹³ Kadir M. Akbaş, *Milli Görüş Hareketinin Gazetesi Milli Gazete Bağlamında Türkiye’de İslâmcı Basın*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli 2015, s.35.

²¹⁴ Çağdaş Akşin, *Türkiye 1908-1980*, İstanbul: Cem Yay., 2002, s.46.

“Toplumsal Sözleşme” düşüncesi olmuştur.²¹⁵ Türkiye’de hükûmetin halkıyla bir anlaşmaya varamadığı, bu yüzden de halk üzerinde istibdat uygulayan geleneksel bir idare tutumu izlediği yönündeki düşünceden hareketle, devlet-toplum arasındaki anlaşmanın taşıdığı öneme dair yoğun polemikler ortaya çıkmıştır. Söz konusu polemiklere her siyasi ve ideolojik grubun kendi bakış açısıyla katılım gerçekleştirdiğini söylemek mümkündür.²¹⁶ Türkiye’de meydana gelen yeni resmî çerçeve, İslâmcı topluluklar için de bir çeşit olanak sağlamıştır. Sivil toplum, demokrasi, kadın, insan hakları gibi birtakım kavramlara yer veren birçok farklı dergi yayını da İslâmcı toplumlar tarafından gerçekleştirilmiştir. Hayrettin Karaman, Abdurrahman Dilipak ve Refah Partisi’nin kuramcılarında biri olan Bahri Zengin gibi İslâmcı aydınlar ve kesimler de kendi cephelerinden bu tartışmalara değişik projelerle ve önerilerle katılmışlardır.²¹⁷

Üçüncü kuşak İslâmcı düşüncenin öne çıkan isimlerinden bir diğeri ise Hayrettin Karaman’dır. Karaman, yapıtlarında İslâm’ın koşullarının ortaya çıkardığı problemlere çözüm getirecek biçimde tekrar tahlil edilmesi gerekliliğini ifade etmiştir. Karaman’a göre içinde bulunulan süreç ve sorunların farklılaşması karşısında kişi ve topluluk olarak Müslümanlar yeni sorunlarla karşılaşmakta fakat önceki asırlardan kalma yanıtlar bu yeni sorunlara karşılık verememektedir. Karaman’a göre İslâm tarihinin dördüncü yüzyıldan itibaren özgün görüş biçimlerinin -ictihadın- yerini, Kitap ve Sünnet’in tefsir edilmesiyle birlikte mezhepler ve taklitler almaya başlamış ve bunun neticesinde de ictihad kapısının kapandığı kararı verilerek İslâm’ın içinde bulunulan dönemin koşullarına göre tekrar tahlil edilmesine engel olunmuştur.²¹⁸ İctihat kapısının kapanarak İslâm’ın tekrar incelenememesi, süreç içinde taklit anlayışı ve belirli otoritelere sıkı sıkıya biat etme gibi birtakım eğilimlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bunun yanı sıra Karaman, İslâm ve politika sisteminin katılımcı bir tutum

---

²¹⁵ Ayşegül Komsuoğlu, ve Gül M. Kurtoğlu Eskişar, *İslâmcılık ve Türkiye Üzerine Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme*, Siyasal İslâm’ın Farklı Yüzleri (ss. 9-51), İstanbul: Profil Yayıncılık, 2009, s. 12.

²¹⁶ Tunaya, *Türkiye’de Siyasi Partiler C.1*, s.11.

²¹⁷ Abdullah Saeed, *İslâmî Düşünce* (Çev. C. Kadiroğlu), Ankara: Sitare Yayınları, 2011, s.187.

²¹⁸ Saeed, *İslâmî Düşünce*, s.188.

gözetmesi gerektiğini vurgulamıştır.²¹⁹ Karaman, Cumhuriyet'in uygulama stratejisi olan demokrasi için İslâm ile arasında birtakım değişik yönler bulunduğunu ifade etmesine karşın Müslümanların demokrasiyi benimseyerek hem İslâmî düşüncenin çok boyutlu katılımı ile biçimlenmesi gereksinimini hem de Müslüman toplumun karar sistematiğine katılım gerçekleştirmesi gerektiğini dile getirir.²²⁰

Sonuç olarak üçüncü nesil İslâmcılık düşüncesinin İran, Pakistan ve Mısır gibi Müslüman kesimlerde ortaya çıkan İslâmcılık düşüncelerinden etkilenmesine karşın Türkiye'deki değişim durumları ve geleneksel eğilimlere dayanarak son hâlini aldığını söylemek mümkündür.²²¹

---

²¹⁹ Graham E. Fuller, *Siyasal İslâmın Geleceği*, M. Acar, (Çev.), İstanbul: Timaş Yayınları, 2004, s.254.

²²⁰ Mardin, *Türkiye'de Toplum Ve Siyaset*, s.50.

²²¹ Muhittin Evren, *Birikim Dergisi Örneğinde Türk Solunun Kürt Meselesine Bakışı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi,) Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon: 2018, s.46.

2.BÖLÜM

BİRİKİM DERGİSİ VE ANA KONULARI

Araştırmanın temeline dayanak olan Birikim Sosyalist Kültür Dergisi, sosyo-politik ve sosyo-kültürel şema çerçevesinde tahlil edilmektedir. Çalışmanın ilk kısmında söz edilen 1970’li dönemin politik oluşumunun yapısı, sosyal çatışmaların ne vaziyette olduğu, bir aydın kültürü olarak Marksizme gerçekleştirilen polemikler; Türkiye ve Dünya boyutundaki şartlar dikkate alındığında Birikim dergisinin söz konusu durum içerisindeki konumu ve durumla ilintisinin belirlenmesi amaç edinilmiştir.²²² Bundan sonraki kısımda işlenecek hususlar ise bu amaç doğrultusunda ele alınmıştır. Söz konusu kısımda ilk olarak Birikim’in kuruluş süreci, kurucu kadrosu, belli başlı iddiaları ve dergicilik alanı bakımından hangi tipte bir dergi olduğu gibi birtakım hususlar değerlendirilecektir.²²³

Sosyalist kültür dergisi alt başlığını benimseyen Birikim Dergisi, kuramsal ve nazariyat tarafı daha üstün bir dergi olarak bilinmekle beraber güncel, politik ve sosyal gelişmelere yer veren ve bunları yorumlayan bir dergi şeklinde de kabul görmüştür.²²⁴ Bu nitelikler göz önünde bulundurulduğunda dergicilik tasnifinde Birikim Dergisini hangi kategoride incelenmesi gerektiği üzerinde düşünülmesi elzemdir. Söz konusu vaziyetin doğru biçimde değerlendirilebilmesi için dergi kategorizasyonlarının incelenmesi gerekir. Dergicilik kavramı kapsamında Birikim Dergisini tasnif ederken bugüne dek gerçekleştirilen iki temel tasnif üzerinden yola çıkarak dergicilik kavramı bakımından Birikim Dergisinin özellikleri ele alınacaktır. Gerçekleştirilen ilk tasnife göre beş farklı dergicilik çeşidinden bahsetmek mümkündür.²²⁵ Bunları; reklama dayalı, tüketimin sağlanmasını hedef edinen tüketici dergileri; herhangi bir firmanın imaline katkı sağlamak ve temin edilen ürünün satış işlemlerinin gerçekleşmesini hedefleyen kurum

²²² Ali Haydar Beşer ve Nazım Maviş, *İslâmcılığın Değişen Dili: 1990’lı Yıllar ve Siyaset*, İstanbul: Pınar Yayınları, 2018, s.43.

²²³ Beşer ve Maviş, *İslâmcılığın Değişen Dili: 1990’lı Yıllar ve Siyaset*, s.47.

²²⁴ Yüksel Taşkın, “İslâmcı Popülizm İktidara Yürürken”, *Birikim* Sayı 273, (2012), s.80.

²²⁵ Taşkın, “İslâmcı Popülizm İktidara Yürürken,” s.81.

dergileri; gayri safi milli hasılanın teşekkül etmesinde katkı sağlayan mal ve hizmet imalatı ve lojistik içeriğine yer veren sektör dergileri; bilimsel hususları inceleyen ve akademik topluluklar vasıtasıyla yayımlanan bilimsel dergiler ve şekli, yayımı, lojistiği, idaresi kendine has olan orijinal dergiler şeklinde sıralamak mümkündür.²²⁶

Birikim Dergisinin savunduğu düşünceleri belirlemek ve esas amacının ne olduğu sorusuna yanıt bulmak politik, sosyo-kültürel ve entelektüel perspektiflerde derginin konumunu ve değerini tespit etmek bakımından önem arz etmektedir. Bunun belirlenmesi için, derginin ilk sayısında esas düşüncesini ve amaçlarını ifade eden “Çıkarken” isimli metin aracı olmuştur.²²⁷ Amaç ve savunulan düşüncelerin sınırlarını tespit edebilmek için bir tek bu metinden yararlanılmasının altında yatan sebep ise derginin yayımlanmasından başlayarak 1980’e kadarki zaman dilimi içerisinde katettiği ilerlemeyi göstermektedir. İlk yayımlandığı tarihte ifade ettiği ilkeleri ve perspektifiyle paralel bir yayın hayatı yaşayıp yaşamadığı sorusuna cevap bulabilmek amacıyla bu şekilde bir inceleme gerçekleştirilmiştir.²²⁸

Araştırmada 1990-2000 arası dönemdeki sosyo-kültürel bağlamda Birikim Dergisinin konumunu ve değerini incelemek için, bu dönemi çözümleyici bir tarihî bütünlükle ele almak daha uygun olacaktır. Hem politik hem de sosyo-kültürel perspektif bakımından bir devamlılık içeren bu dönemi bir bütün hâlinde algılayabilmek Birikim Dergisiyle ilgili incelemelerde bulunmak için önem arz etmektedir.²²⁹ 1970-1980 yılları arasındaki süreci içeren bu on yıllık zaman diliminde, dünyada ve Türkiye’de politik yapının genel olarak gelişim aşamaları, sosyalist akımların vaziyeti ve bir entelektüel kültür olarak Marksizmle alakalı

---

²²⁶ Hediyeullah Aydeniz, *1975-1980 Dönemi Sosyo-Kültürel Ortamında Birikim Dergisinin Yeri Ve Önemi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul: 2005, s.82.

²²⁷ Taşkın, “İslâmcı Popülizm İktidara Yürürken”, s.81.

²²⁸ Aydeniz, *1975-1980 Dönemi Sosyo-Kültürel Ortamında Birikim Dergisinin Yeri Ve Önemi*, s.83.

²²⁹ Armağan Öztürk, “Birikim Dergisinde Liberal Sol İdeoloji Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme”, *Doğu Batı*, S. 59, (2011), s.186.

polemikler göz önünde bulundurularak Birikim Dergisi, bir sosyalist kültür dergisi şeklinde tanımlanmak istenmiştir.²³⁰

Mart 1975'te ilk sayısını yayımlayan Birikim Dergisi, Nisan 1980'de son sayısını çıkardığında 61 sayılıklı bir yayım hayatının sonuna gelmiştir. Dergide yer verilen hususlar çerçevesinde Birikim Dergisini tanımlayabilmek ve bir bilgi merkezi veya bilgi üretim sahası olma nitelikleri ile dönemin koşulları arasında bir bağlantı sağlayabilmek için derginin içeriğinin ele alınması elzemdir.²³¹ 1970-1980 arası süreç dünya politik yapısı ve sosyalist akımların vaziyeti ile Türkiye politik yapısı ve Türkiye sosyalist akımının vaziyeti mukayeseli incelendiğinde Birikim Dergisini tasnif etmek için elzem olan yorumlama işlemi; dergi içeriğini metinlere göre ve incelediği hususlara göre kategorize etmek, derginin düşüncesini yansıtan metinlerden faydalanarak derginin ideallerini ortaya koymak biçiminde uygulanacaktır. Bu, Birikim Dergisinin devrin politik, kültürel, sosyal ve aydın kimliği yapısıyla oluşturduğu ilişkiyle meydana gelen bağdaşım ve bu yapı içerisinde devrin Türkiye koşullarında Birikim Dergisinin geride bıraktığı intiba ve yarattığı tutumu incelemekle gerçekleştirilebilir.²³²

Birikim Dergisinin ele alınacağı ve inceleneceği politik, sosyo-kültürel bağlam ve bu süreçte içinde bulunulan tarihî dönem, her bakımdan “çok merkezliliğe geçiş”in hüküm sürdüğü bir devir biçiminde kabul görmektedir.²³³ İkinci Dünya Savaşı'nın ardından meydana gelen iki boyutlu uluslararası politik oluşumun, 1970'li dönem yaşanırken dönüşmeye başladığı bilinmektedir. Kapitalist Batı tarafında Avrupa Ekonomik Topluluğunun gitgide yeni bir kuvvet merkezi mevkisine ulaşarak boy göstermesi; Sosyalist Doğu tarafında ise Çin-Sovyet çatışmasıyla birlikte patlak veren polemikler konusunda, çift taraflı olarak

---

²³⁰ Öztürk, “Birikim Dergisinde Liberal Sol İdeoloji Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme,” s.188.

²³¹ Öztürk, “Birikim Dergisinde liberal Sol İdeoloji Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme,” s.189.

²³² Celalettin Yanık, “Birikim Dergisi Yazarları Ömer Laçiner, Murat Belge, Tanıl Bora, Ahmet İnsel'in Yaklaşımlarıyla Küreselleşme Karşısında Türk Toplumu” *Istanbul Journal of Sociological Studies*, C. 0, Sayı. 46, (2012) s. 45-63

²³³ Yanık, “Birikim Dergisi Yazarları Ömer Laçiner, Murat Belge, Tanıl Bora, Ahmet İnsel'in Yaklaşımlarıyla Küreselleşme Karşısında Türk Toplumu,” s. 45-63

bilinen uluslararası politik oluşumun çoklu merkezliliğe geçiş aşamalarıyla bu niteliğini kaybettiği iddia edilmektedir.

Çin-Sovyet polemığının ideolojik, siyasî ve askerî birer hasım güç rekabetine evrilmesi, sosyalist çevreleri de benzer bir sürecin içerisine dahil etmişti. Hâlihazırda daha önceden çeşitli siyasî noktalar olarak enternasyonal sosyalist hareketi üzerinde etki gösteren Tito Yugoslavya'sı ve Enver Hoca Arnavutluk'unun yanı sıra Çin ve Avrupa Komünist Partileri'nin de Sovyet-Rusya'ya karşı yeni siyasî noktalar olarak kendini göstermesi, politik birliğin yanında asgari siyasal birliğin de sona erdiği bir serüven meydana getirmiştir. Bu yüzden 1970 süreci, kesişen iddiaları olan bir enternasyonal sosyalist hareketin mevcudiyetinin git gide güçleştiği bir zaman dilimi olmaktadır. Bu siyasî ve politik oluşumun Türkiye'ye yansımaları ise aşağı yukarı senkronik bir biçimde meydana gelmiştir. Sosyalist tarafta ortaya çıkan çatışmalarla enternasyonal bir sosyalist hareketin mevcudiyetinden söz etmenin güçleştiği 1970'li dönemde, benzerlik taşıyan birtakım durumlar Türkiye'de de yaşanmıştır. Dünyada ve Türkiye'de seyri bu şekilde gerçekleşen durumların meydana geldiği bir bağlam ve koşulda yayım sürecini gerçekleştiren Birikim Dergisini söz konusu durumlardan izole bir biçimde düşünmek güçtür.²³⁴

Genel sınırlarını ifade etmeye çalıştığımız bu çerçevede Birikim Dergisi'nin konumu neresidir? Siyasî ve düşünsel çevrelerin yoğunlaştığı bu dönem içerisinde Birikim dergisinin politik yaklaşımı ne yöndedir? Siyasî kutuplaşmaların netleştirdiği düşünsel polemiklere karşı bakış açısı nedir? Tercüme metinlerinin alındığı kaynaklar ve yazarlar göz önünde bulundurulduğunda derginin bilgi kaynaklarının nereye dayanmaktadır? Bu bilginin edinildiği aydın-kültürel ortam neresidir? Bu ve benzer birtakım soru işaretlerine bulunan yanıtlar, Birikim Dergisinin konumu ve tavrı hakkındaki izlenimleri belirgin hâle getirecektir.

Derginin esas hedefinin dile getirildiği “Temel Amacı: Maddeci Diyalektik Düşüncenin Bilgi Teorisini Sistemleştirmek” başlığında, söz

---

²³⁴ Yanık, “Birikim Dergisi Yazarları Ömer Laçiner, Murat Belge, Tanıl Bora, Ahmet İnsel'in Yaklaşımlarıyla Küreselleşme Karşısında Türk Toplumunu”, s.69.

konusu soruların bir kısmını derginin kurucuları yanıtlamaktadır. Bu yanıtlar; enternasyonal ve Türkiye sosyalist oluşumlarının bir bunalıma girdikleri yönündedir. Mevcut ideolojik kutuplaşmalar, Marksist bilgi kuramını müphem bir konuma sürüklemektedir.²³⁵ Hâlihazırdaki sosyalist oluşumların içinde bulunduğu bunalım, Marksizmin değil, Marksist olduklarını öne süren sosyalist oluşumların bunalımıdır. Bu sebeple esas problem olan Marksizmi bir bilim hâlinde tekrar kurmak ve tüm olgularıyla onu tekrar kendi bilgi esası üzerinde şekillendirmek, Birikim Dergisi ekibinin temel vazife ve yükümlülük olarak kabul ettikleri bir konudur.²³⁶ Birikim Dergisi de bu amaca yönelik olarak yayım hayatına devam edecektir. “Diyalektik düşüncesinin idealist tortulardan arınması, Hegelci diyalektikle Marksist diyalektiğin ilişkisi, dilin doğuşu ve ideolojik formasyondaki yeri, ilkel toplumların evrimi gibi sorunları, çok-uluslu şirketler ve çağdaş devlette yaratıkları etki gibi politik konuları, Marksizme yakın ya da uzak çağdaş düşünce akımlarını incelemek, bunların dışında Türkiye’nin günlük ve tarihi sorunları” şeklinde sıralanan başlıklar, ilk çıkan sayıda Birikim Dergisi’nin odaklanacağı esas konu başlıkları şeklinde ifade edilmektedir.²³⁷

Birikim Dergisi’nin yayım sürecine başlarken edindiği amaçlara uygun bir yayım hayatı sürdürüp sürdürmediği, derginin bu yönde sarf ettiği efor ve süreç içerisinde izlediği yayım stratejisi konularına ışık tutulacaktır.²³⁸ İşlenmesi belirlenen konular üzerinde dururken temel aldığı düşünsel kaynaklar kimlerdir? Yukarıda sıralanan temel konu ve problemlere ışık tutmada başarılı olabilmiş midir? Değilse 1970’li dönemin iniş çıkışlı ortamı dergiyi değişik yönlü bir yayım stratejisine mi yönlendirmiştir? Özetle “‘Çıkarken’ başlıklı metinde ifade edilen amaçlar

---

²³⁵ Ahmet İnel, “Sol Muhafazakârlık”, *Birikim*, S, 2000, s.129.

²³⁶ İnel, “Sol Muhafazakârlık”, *Birikim*, s.129

²³⁷ Agah Ayhan, *Türk Solunun Eleştirisi: Birikim Dergisi (1975-1980) Örneği*, (Yayımlanamamış Yüksek Lisans Tezi), Nişantaşı Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2018, s.26.

²³⁸ Bahadır Türk, “Bir Dergiyi Konumlandırmak: Birikim,” *Cankaya University Journal of Humanities and Social Sciences*, S.7, (2010), s.133.

yönünde hangi adımlar atılmıştır?” sorusunun yanıtı bulunmaya çalışılacaktır.²³⁹

Birikim Dergisi, gerçekleştirdiği çalışmayı Türkiye sosyalist oluşumu perspektifinden kuramsal bir şekillendirme ve yön verme biçiminde kabul etmektedir. Derginin esas amaçlarının dile getirildiği ilk üç başlıkta benimsenen amaçlar sosyalizme kuramsal olarak yapılan müdahalenin yalnızca sınırlarını belirlerken, üçüncü başlığın ardından dergi muhtevasıyla alakalı araştırmalar, sosyalizme ve sosyalist ideolojiye yapılan kuramsal müdahalenin beş yıllık aşamalarını sıralamayı hedeflemiştir.²⁴⁰

Araştırmanın sınırları ise; derginin 61 sayılık kapsamlı yayın sürecinin özet hâlinde sunulması, “Birikim” imzalı baş metinlerin tasnif edilmesi, yıl dönüm ölçümlerinde Birikim Dergisinde yer verilen konular, tercüme metinler, derginin suçlandığı konular ve yazar ekibinin izlenimi değerlendirilecektir.

2.1. Birikim Dergisi

Murat Belge, Ömer Laçiner, Can Yücel, Onat Kutlar ve Yavuz Çizmeci tarafından kurulan Birikim Sosyalist Kültür Dergisi, 1975 Mart’ında Birikim Yayınları aracılığıyla yayım hayatına başlayan ve aylık periyotta yayımı devam eden bir dergidir. 1980 Nisan’ında İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı, yayımına müdahale ederek dergiyi sansürlenmiş ve takribî 9 senelik bir boşluğun ardından dergi 1 Mayıs 1989 senesinden günümüze kadar devam etmek üzere tekrar yayım hayatına başlamıştır. 1975-1980 arasındaki zaman diliminde sürdürdüğü yayım hayatı boyunca 61 sayı çıkaran dergi, 1 Mayıs 1980 tarihi arifesinde 1 Mayıs hususunda yayımı gerçekleştirilen bir broşür öne sürülerek İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığınca kapatılmıştır.

İlk sayısı Mart 1975’te çıkan derginin sahibi konumunda Birikim Yayımcılık Kolektif Şirketi adına M. Kamil Yüksel, Yazı İşleri Sorumlusu vazifesinde Ömer Laçiner, Yayın Yönetmenliğinde Murat Belge; Yazı Kurulu sorumluluğunda ise Murat Belge, Yavuz Çizmeci, Onat Kutlar,

²³⁹ Türk, “Bir Dergiyi Konumlandırmak: Birikim,” s.134.

²⁴⁰ Türk, “Bir Dergiyi Konumlandırmak: Birikim,” s.138.

Ömer Laçiner, Can Yücel yer alırken Teknik Sorumluluğu da Ferit Ekman üstlenerek künyede konumlandırılmıştır.²⁴¹

6. sayının ardından yayın yönetmenliği konumunu Murat Belge'den teslim alan Ömer Laçiner, 9. sayıya kadar bu konumda dergi adına çalışmalarını devam ettirmiş ve 10. sayıdan sonra Murat Belge tekrar yayın yönetmenliğini konumuna gelmiştir. Bunun dışında 56/57, 58/59, 60 ve 61. sayılarda ise Murat Belge'nin dergide yayın yönetmeni konumuyla ismi bulunmamaktadır. 15. sayıda yayın ekibine dahil olan Atilla Aksoy'un da 22. Sayıdan sonra künyede ismine rastlanmamaktadır. 24. sayıda yayın ekibinde bulunmayan ancak derginin kurucularından biri olan Yavuz Çizmecci'nin adı ise 37. sayıdan sonra tekrar yayın ekibiyle beraber anılmaya başlanmıştır.²⁴²

42/43/44 sayılarının tek ayda yayımlandığı nüshalarda redaktörlük görevini Selçuk Batur üstlenmiş ve bunlardan sonraki nüshalarda künyede redaktör hakkında bir bilgi verilmemiştir. 52/53. Sayıların ardından derginin sahibi hususunda bir değişim yaşanmış; M. Kamil Yüksel, dergi sahipliği konumunu Osman Balcıgil'e bırakmıştır.

Derginin hitap ettiği okur kitlesi ve baskı sayısı konusunda ise 24 Mayıs 2005 tarihinde Murat Belge ve 27 Mayıs 2005 tarihinde Ömer Laçiner ile gerçekleştirilen röportajda çeşitli sayılar ifade edilmiştir. Murat Belge açık bir sayı bilgisine sahip olmadıklarını, dergiye ait baskı sayısının 1700'ün aşağısına inmediğini, rakamdan rakama farklılık arzeden bir baskı sayısının olduğunu ve birtakım dergi sayılarının ikinci baskılarının da gerçekleştirildiğini ifade etmektedir. Çin-Sovyet Çatışması özel sayısının (Aralık 1975 tarihli 10.sayı) ikinci baskısının gerçekleştirildiği ve 7000 baskı sayısına kadar eriştiği ifadelerinin yanı sıra Ömer Laçiner'in, ses getiren sayıların 10 bin baskı sayısına kadar ulaştığını ifade ettiği açıklaması bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Devrin şartlarında derginin odaklandığı konuya ve düşünsel hareketlere göre birtakım sol grupların alaka göstermesiyle topludurumsal okur oranının yükseldiği de söylenebilir.

²⁴¹ <https://www.birikimdergisi.com/> (17.12.2019).

²⁴² <https://www.birikimdergisi.com/> (17.12.2019).

Bunun yanı sıra devrin şartlarında bir derginin satılma ihtimalinin, okuyucu kitlesinin nicel sonuçlarıyla saptanabileceğini ve mevcut sayıların dörde katlanması gerektiğini ifade eden Ömer Laçiner, derginin bir nüshasının en az dört okuyucu tarafından okunduğuna dair bir hesabın yapılmasıyla daha açık ve doğru veriler elde edileceğini dile getirmektedir.²⁴³

Dergide okur sayısı hakkındaki nicel sonuçlarla alakalı herhangi bir sayıya yer verilmezken, derginin maliyet envanterlerinin bulunduğu birtakım sayılarda 4 bin²⁴⁴ ve 5 bin²⁴⁵ adet derginin basımının gerçekleştirildiğiyle alakalı bilgi ve beyanlar mevcuttur.²⁴⁶

2.2. Birikim Dergisinin Türü ve Konu İçeriği

Birikim Dergisi, bir bilimsel dergi olmasının yanı sıra yapısı, yayımı, ulaştırılması ve idaresi kendine has olduğundan dolayı marjinal dergi sınıfına da dahil olmaktadır.²⁴⁷ Bu sınıflandırmaya ek olarak Osmanlıdan günümüze çağdaşlaşma serüveninde meydana gelen ideolojik kutuplaşmalar çerçevesinde farklı bir sınıflandırmadan da söz edilmektedir. Bu da İslâmcı Dergicilik, Batıcı ve Pozitivist Dergicilik, Türkçü Dergicilik, Sosyalist ve Modernist Dergicilik ve Birinci Dünya Savaşı zamanında dayanışmacı idealinin bir bölümü olarak “Milli İktisat” fikrî temelinde yayımını gerçekleştiren Dayanışma Yanlısı Dergicilik şeklinde beş farklı grupta incelenmektedir.²⁴⁸ Bu iki sınıflandırmaya dayanarak Birikim Dergisi nereye konumlandırılabilir? Bu iki sınıflandırmanın haricinde farklı kategorizasyonlar da gerçekleştirilebilir mi? Detaylı bir araştırmayla incelenebilen bu ve bu doğrultudaki diğer sorular söz konusu durum bakımından önem arz etmekle beraber, Birikim Dergisi’nin hangi türe dâhil olduğu tartışılırken mevzu bahis edilen bu iki sınıflandırmadan yararlanılacaktır.²⁴⁹ Bu sınıflandırmalardan ilki nispeten bir ürün perspektifiyle derginin üretim serüveni ve bu üretimin hedefi temel alınarak

²⁴³ Ayhan, *Türk Solunun Eleştirisi, Birikim Dergisi (1975-1980) Örneği*, s.29.

²⁴⁴ Mehmet Emin Babacan, *Birikim Dergisi Ve Dergi Etrafında Gelişen Din Tartışmaları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), OnSekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale 2009, s.37.

²⁴⁵ Babacan, *Birikim Dergisi Ve Dergi Etrafında Gelişen Din Tartışmaları*, s.44.

²⁴⁶ <https://www.birikimdergisi.com/> (17.12.2019).

²⁴⁷ Babacan, *Birikim Dergisi Ve Dergi Etrafında Gelişen Din Tartışmaları*, s.49.

²⁴⁸ Babacan, *Birikim Dergisi Ve Dergi Etrafında Gelişen Din Tartışmaları*, s.57.

²⁴⁹ <https://www.birikimdergisi.com/> (17.12.2019).

oluşturulmuşken, ikinci sınıflandırma ise Osmanlıdan günümüze değin uzanan çağdaşlaşma süreciyle birlikte, daha çok İkinci Meşrutiyet ve Cumhuriyet'in kuruluş aşamalarında ortaya çıkan ideolojik-düşünsel ilkeler kaynak alınarak oluşturulmuştur.

İkinci Meşrutiyet ve Cumhuriyet'in kuruluş aşamalarında ortaya çıkan ideolojik-düşünsel gruplaşmaların mevcut olduğu bir bağlamda gerçekleştirilen dergicilik sınıflandırması, kendisini politik ve aydın bir kültür ortaya koyabilmiş bu ideolojik-düşünsel gruplardan birisine ait kabul eden bir dergi olarak Birikim dergisinin türünü belirlemede yardımcı kaynak olarak kullanılabilir. Fakat bu, Birikim dergisinin özelliklerini ve dahil olduğu türü saptama konusunda yeteri kadar tanımlayıcı değildir.

“Aylık Sosyalist Kültür Dergisi” alt başlığıyla çıkan Birikim'i, yayım ve basım sıklığı sabit olan, düşünsel bağlamda olmasına karşın aydın hatta akademik özelliğinin de su yüzüne çıktığını ifade edebileceğimiz, güncel Türkiye ve dünya politikasını göz ardı etmeyen “Sosyalist Düşünce” dergisi şeklinde tasvir edilebilir. Birikim'in odak noktasına aldığı Marksist bilgi kuramını tekrar aktif kılarak üretme amacını ve devrin içinde bulunduğu şartları ele aldığımızda ziyadesiyle “teorik” bir dergi konumunda olduğunu söylemek mümkündür.

2.3. Birikim Dergisinin Temel Amacı, Misyonu

Birikim dergisinin çıkışında ifade ettiği ilkeler ve esas hedeflerinin ne olduğu sorusuna yanıt bulmak; yukarıda genel hatlarından söz edilen 1970'li dönemin politik, sosyo-kültürel ve entelektüel bağlamında derginin konumunu ve değerini belirlemek bakımından önem taşımaktadır.²⁵⁰ Bunun belirlenmesi için, derginin ilk sayısında derginin esas görüşünü ve amaçlarını ifade eden “Çıkarken” başlıklı Birikim imzası taşıyan metinden faydalanılacaktır.²⁵¹ Amaç ve ilkelerin sınırlarını netleştirmek için yalnızca bu metinden faydalanılmasının sebebi, derginin başlangıcından itibaren 1980'e kadar devam eden zaman dilimi içerisinde geçirdiği aşamaları açıklamaktır. İlk sayısında ifade ettiği amaçlar ve bakış açısıyla eş güdümlü

²⁵⁰ <https://www.birikimdergisi.com/> (17.12.2019).

²⁵¹ Behice Boran, *Türkiye Ve Sosyalizm Sorunları*, İstanbul: Yordam Kitap, 2018,s.43.

bir yayım hayatı geçirip geçirmediği sorusuna yanıt aramak için bu şekilde bir yol tercih edilmiştir.²⁵²

“Çıkarken” başlıklı metinde, ilk olarak millî ve milletlerarası bağlamda sosyalist oluşumun içinde varlığını sürdürdüğü vaziyet ele alınmış ve bu incelemeler yönünde derginin veya diğer bir söylemle Birikim Yayınları’nın amaçları ifade edilmiştir. Bu amaçların Birikim Yayınları’na ait olmasının sebebi Birikim Aylık Sosyalist Kültür Dergisi’nin, söz konusu yayınevinin bir çalışması olarak piyasaya dahil olmasıdır. Derginin kuruluş gayesi ortaya koyulurken esasında aylık dergi ve hedeflenen birçok çalışma da Birikim Yayınlarının gayesini dile getirmiş olacaktır. Birikim Dergisi, benimsenen amaçların hayata geçirilmesine yönelik yapılan çalışmalardan yalnızca biri olarak kabul edilmelidir.

Dergi çıkarken Birikim’in amaçları, enternasyonal sosyalist oluşumun bir bunalım yaşadığı ve Türkiye’deki devrimci oluşumun da önemli problemlerle karşılaştığı saptamasından yola çıkarak doğrultusunu şekillendirdiği görülmektedir.

Enternasyonal sosyalist oluşumun yaşadığı bunalım ve Türkiye devrimci oluşumunun ciddi hasar aldığı bilgisine ulaşılmasının ardından Birikim Yayınlarının inşasının temel gayesi; “Bugün, bir toparlanma evresi içerisinde, geçmişi yeniden gözden geçirmek, eksikliklere ve yanlışlıklara parmak basmak için ciddi ve sistemli bir çalışmaya girişmeliyiz. Birikim Yayınları bu çalışmaya katkıda bulunabilme amacıyla kurulmuştur. Yayınevi, bu aylık derginin yanı sıra üç aylık bir çeviri dergisi de yayımlayacaktır. Ayrıca bir kitap dizisi hazırlamaktayız.”²⁵³ sözleriyle açıklanmıştır.

Birikim yayınlarının teşekkül etmesi ve temel gayelerin ifade edilmesinin ardından, okur kitlesiyle yakın bir iletişim ve etkileşim sağlanabilecek bir vasıta olarak aylık derginin hayata geçirildiği dile

²⁵² Boran, *Türkiye Ve Sosyalizm Sorunları*, s.44.

²⁵³ Murat Belge, *Türkiye’de Sosyalizm Tarihinin Ana Çizgileri*, Murat Gültekingil (Ed.). Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce “Sol” Cilt 8, İstanbul: İletişim Yayınları, 2008, s. 19-49.

getirilmiştir.²⁵⁴ Bu kısımda üç hizmet alanının mevcudiyetine yer verilmektedir. Bu hizmetleri; yayınevi vasıtasıyla kitap, üç aylık tercüme dergisi vasıtasıyla yabancı kaynakları Türkçe'ye kazandırmak ve aylık dergi vasıtasıyla fikirleri okur kitlesine aktarmak şeklinde sıralamak mümkündür. Bu üç faaliyet alanında yayınların kaynak aldığı esas ideal “devrimci bir teori olmadan devrimci bir hareket olamaz” şeklinde ifadesi gerçekleştirilen düşünce biçimidir.²⁵⁵

Enternasyonal ve ulusal sosyalist oluşumun dahil olduğu sorunların sebepleri; köklü bir fikir akımının oluşmaması, teorinin amacına uygun olmayan bir şekilde şematize edilmesi ve bu yüzden karşılaşılan sorunlara sığ biçimde yaklaşılması şeklinde sıralanmıştır. Enternasyonal çapta gerçekleşen değişimler de göz önünde bulundurularak Türkiye sosyalist oluşumunun dahil olduğu sorunlar, sebepleri bakımından içsel ve dışsal şeklinde adlandırılarak iki grupta tasnif edilmiştir.

Dışsal sebepler “Dünya Sosyalist Hareketi”nin birtakım gruplara ayrılmış olması ve ideolojik grupların yanı sıra diyalektik maddeciliğin algılanmasında ortaya çıkan farklılıkların mevcudiyeti olarak ifade edilmiştir. Kuramsal bir dergi olması sebebiyle, sosyalist oluşumların yaşadığı krizin dışsal sebebi şeklinde ifade edilen “diyalektik maddeciliğin kavranılmasında yaşanan ayrılıklar” konusunu ele almak elzemdir.²⁵⁶ Bunun sebebi derginin, Marksist hareketi tekrar canlandırılmayı çıkış hedefi olarak belirlemesi ve bu yüzden diyalektik maddeciliğe birtakım burjuva fikirlerinin sızmasıdır. Bu da sosyalistler hâlâ sömürgeci sistemin doğrultusunda olan bir dünyada yaşam sürdürdüğünden, birtakım burjuva düşünce hareketlerinin farklı hüviyetlere bürünerek Marksist düşüncenin içine sızması anlamına gelmektedir. Diyalektik düşünceye işleyen burjuva ideolojisi ise Hegel'e dayanarak İdealizm ve Hümanizm şeklinde ifade edilmiş ve söz konusu sızma durumlarıyla maddeci felsefe çerçevesinde birbirine tepki gösteren hareketlerin meydana geldiği saptaması

²⁵⁴ <https://www.birikimdergisi.com/> (17.12.2019).

²⁵⁵ Boran, *Türkiye Ve Sosyalizm Sorunları*, s.47.

²⁵⁶ Fahri Fındıkoğlu, Ziya Gökalp ve Sosyalizm, *Sosyoloji Konferansları*, s. 5, (1964), s.46.

yapılmıştır.²⁵⁷ Garaudy ile Stalin’i ya da Lucas ile Althusser’i aynı fikir akımının savunucusu olarak görmenin artık mümkün olmadığı düşüncesi buna örnek olarak gösterilebilir. Fikir alanında geçirilen bu aşamalarla değişikliğe uğrayan şartlara göre “teorinin revizyonu”nun gerçekleştirilmesi düşüncesi de dikkat çekmektedir.²⁵⁸

Birikim Dergisi, fikir alanında rastlanan bu değişimler karşısında şu sözlerle düşüncesini ifade etmiştir: “Gerçeklik koşullara göre belirlenir. Ama gerçekliği kavramanın anahtarı olan diyalektik düşünce koşullara göre belirlenmez.²⁵⁹ Şartlara bağımlı olmak bir yana, hatta şartları değiştirmenin yolunu gösteren düşüncedir. Şu halde bugün dünya çapında yapılması gerekeni, diyalektik düşüncenin bilgi teorisini sistemleştirmektir. Bu bilgi teorisinin öğeleri, ustaların eserlerinde vardır. Bu öğeleri ortaya çıkarmak, diyalektik düşünceye sonradan sızan idealist tortulara karşı onları çıkararak teoriyi yeniden kendi bilgisel temel şartları üzerinde yükseltmek, bütün dünya devrimcilerine göre olduğu gibi, Türkiye’nin devrimcilerine de düşen bir sorumluluk, bir görevdir.”²⁶⁰ Marksist bilgi kuramını tekrar esas koşulları üzerinde canlandırma vazifesi, derginin fikir alanında edindiği en büyük gayedir.²⁶¹

Türkiye’de 1970’li sürecin ortalarına değin devrimci oluşuma yön verecek devrimci kuramın yeteri kadar olgunlaşmamasında bu çerçeve etkenlerin yanı sıra Türkiye’ye has birtakım koşulların da engel teşkil ettiği ve bunların kuramsal çalışmalara uzun bir zaman dilimi boyunca kaosun hâkim olmasına sebebiyet verdiği dile getirilmektedir.²⁶²

Yukarıda bahsi geçen sosyalist oluşumların yaşadığı bunalımın iç etkenleri hususunda ise Türkiye’ye has olan birtakım durumlardan söz etmek doğru olacaktır. Türkiye’de sosyalist oluşumun yaşadığı sorunların sebepleri sıralanırken ele alınan ilk mesele Burjuva geleneğinin kuvvetsiz

²⁵⁷ <https://www.birikimdergisi.com/> (17.12.2019).

²⁵⁸ Recep Şentürk, *İnsan hakları ve İslâm: Sosyolojik ve Fikhî Yaklaşımlar*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2017, s.55.

²⁵⁹ Şentürk, *İnsan Hakları ve İslâm: Sosyolojik ve Fikhî Yaklaşımlar*, s.55.

²⁶⁰ Belge, *Türkiye’de Sosyalizm Tarihinin Ana Çizgileri*, s.27.

²⁶¹ İslâm Can, “Erol Güngör’ün İslâm’a Dair Sosyolojik Mülâhazaları”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.3, (2016), s.23.

²⁶² <https://www.birikimdergisi.com/> (17.12.2019).

olduğu fikrinin hakimiyetidir. Burjuva geleneğinin Türkiye’de kuvvetsiz oluşunun sosyalist oluşumda ciddi bir önem taşıdığı da anlatılmaktadır.²⁶³

Sosyalist oluşumun yaşadığı ikinci içsel etken ise “sosyalist düşüncenin eklektizmi” konusudur. “Türkiye’nin tarihî gelişmesinde, Batı’nın klasik sayılan gelişme şemalarına tam uymayan bazı özellikler, teorik bakımdan tutarlı olmadığı halde ülkemizde yakın zamana kadar sosyalistlerin de benimsediği bir ‘ilericilik-gericilik’ kavramının oluşmasına yol açmıştır. Bu sorunu, pratikle de telafi edememiştir. Dolayısıyla proletaryanın oluşumu gecikmiştir. Bu da Türkiye’de ifade özgürlüğünün ve tartışma kültürünün eksikliği nedeniyle bazı düşüncelerin tartışılmadan kabul veya reddedilmesine sebep olmuştur. Bütün bunlar, sosyalist düşünce geleneğinde karmaşık bir eklektizm doğurmuş ve ortaya çıkarmıştır.”²⁶⁴

Şimdiye değin ele alınan bu esas sebepler, Türkiye’de sosyalist oluşumların yaşadığı problemlili ve bunalımlı sürecin dile getirilmesi şeklinde dergi ekibi tarafından okur kitlesine sunulmuştur.

Türkiye sosyalist oluşumun yaşadığı bunalımlı süreçle alakalı saptamaların ardından, Birikim yayınlarının gayesi ve bakış açısı şu sözlerle okuyucuya bildirilmektedir: “Türkiye’de siyasî konulara yönelen sosyalist dergiler şimdiye kadar genellikle açık veya üstü örtülü olarak bir siyasî mihrak haline gelmişlerdir. Yayınevimizin böyle bir iddiası yoktur.²⁶⁵ Yeni bir alternatif olma vaadiyle yeni bir fraksiyon yaratmayacağız. Bu, şüphesiz, siyasî bir görüşümüz olmadığı ya da teorik konulardan uzak kalacağımız anlamına gelmez. Görüşümüze en yakın düşen siyasî organı destekleyeceğiz, yayınlarımızla yardımcı olmaya çalışacağız. Teorik konulara da, bir sosyalist kültür dergisi çerçevesi içinde eğileceğiz. Bugünkü aşamada, Türkiye için eksiksiz teori olduğu ya da oluşturabileceği kanısında değiliz. Ama bu teorinin öğeleri bugünlerde olgunlaştırılacaktır.²⁶⁶ Biz de bu öğelerin özellikle de sistemleştirilecek yöntem’in ortaya

²⁶³ <https://www.birikimdergisi.com/> (17.12.2019).

²⁶⁴ <https://www.birikimdergisi.com/> (17.12.2019).

²⁶⁵ <https://www.birikimdergisi.com/> (17.12.2019).

²⁶⁶ Rasim Özgür Dönmez, “Küreselleşme, Batı Modernliği ve Şiddet: Batı’ya Karşı Siyasal İslâm,” s.89.

çıkarılmasına katkıda bulunmayı amaçlıyoruz.”²⁶⁷ Bu metinde vurgu yapılan kuramsal unsurların geliştirilmesi ve bu unsurların gelişimini sistemleştirecek metodun bulunması, derginin Marksist bilgi kuramını tekrar canlandırma gayesi göz önünde bulundurulduğunda, derginin tanımı ve konumunu tespit etmede önemli iki ögenin mevcudiyetinden bahsedilmektedir.²⁶⁸ Bu gayeye kaynaklık edeceği tahmin edilen ve modern bir fikir hareketi olan “Yapısalcılık” kavramına özgü bir sayı çıkarılarak bu kavram polemige sunulmuştur. Diyalektik materyalizmin geçirmekte olduğu ideolojik bunalımı atlatmada katkı sağlayacak bir fikir hareketi olarak yapısalcılık kavramının ele alındığını söylemek mümkündür.²⁶⁹

Türkiye sosyalist oluşumuna dönük tutum ve hedeflerini bildirirken, Aydınlanma devri entelektüellerinden “Diderot Aember ve Ansiklopedistler” kaynak gösterilerek onlar gibi bütünsel ve mantıklı bir perspektifle bilgi üretiminin yeterli olmadığından söz edilmektedir.²⁷⁰

Küresel sosyalistlerin çalışıp üzerinde emek sarf ettiği Hegelci diyalektikle Marksist diyalektiğin bağlantısı, dilin ortaya çıkışı ve düşünsel oluşumdaki konumu, ilkel toplulukların evrilişi gibi birtakım problemleri, çokuluslu şirketler ve modern devlette bıraktıkları tesir gibi stratejik hususları, Marksizme yakın ya da uzak olan modern fikir hareketlerini bizim de ele almamız, bunların yanı sıra Türkiye’nin karşılaşmış olduğu aktüel ve tarihî problemleri daha derinden irdelememiz elzemdir.”²⁷¹

“Çıkarken” başlıklı baş metinde “Neler Yapılmalı? Neler Yapılabilir?” sorularına yanıt aranırken bilgi edinme ve metot konusundaki problemlerin bilhassa üzerinde durulmuş ve buna engel teşkil eden en önemli faktörün Marksizmle alakalı temel kaynakların Türkçe’ye tercüme edilmemesi olduğu ifade edilmiştir. Uzmanların kitapları, ikinci sırada uzman niteliği taşıyan yabancı kuramcılarının ve sosyalist perspektiften olmasa da dürüst bilim insanlarının kaleme aldığı genel bilgileri ve olguları tedvin edip

²⁶⁷ Yıldırım Erbaş, *Türkiye’de Sol Düşünce Ve Yerlilik Sorunsalı: Birikim Dergisi Örneği*, (Yayımlanamamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2014, s.36.

²⁶⁸ Dönmez, “Küreselleşme, Batı Modernliği ve Şiddet: Batı’ya Karşı Siyasal İslâm”, s.90.

²⁶⁹ Erbaş, *Türkiye’de Sol Düşünce Ve Yerlilik Sorunsalı: Birikim Dergisi Örneği*, s.41.

²⁷⁰ Dönmez, “Küreselleşme, Batı Modernliği ve Şiddet: Batı’ya Karşı Siyasal İslâm,” s.93.

²⁷¹ Erbaş, *Türkiye’de Sol Düşünce Ve Yerlilik Sorunsalı: Birikim Dergisi Örneği*, s.42.

okuyucuya transfer eden belli başlı kültür kaynakların tercüme edilmemesi, Türkçe dilinde bunlara benzer metinlerin de kaleme alınmamış olması üzerinde durulmuştur.²⁷² “Sonuç olarak Türk dilinde yeterli bir kültür kitaplığı kurulmamıştır. Şu halde, karşımızdaki ana kültürel hedeflerden biri, Türkçe-okuyan kişinin aydın olabilmesine yetecek Türkçe kitaplığı kurmaktır. Çevrilmesi gerekenleri çevirmek, yazılması gerekeni yazmaktır.”²⁷³

Bu gerçekleştirilmesi icap eden ve hayata geçirilmesi planlanan çalışmalar önem arz etmekle birlikte esas problemin ve zorluğun, mantıklı bir perspektifin oluşmasına katkı sağladığı ifade edilmektedir.²⁷⁴ Birikim Yayınevi’nin başarısının başlıca kıstası, yeni neslin yazar olma yoluna ışık tutmak olacaktır. Bunun için genç tercümanların tahsilinden, genç yazarların bibliyografya gibi olanaklara ulaşmasına kadar tüm imâkanların tanınacağı belirtilmektedir.²⁷⁵

Bilgi üretimi çerçevesinde oluşturulan bu eksenin uygulamaya dair kısmı ise “Sosyalizm ve Kültür” başlığı altında bu iki olgunun taşıdığı mânâ ile açıklanmaktadır. “Sosyalizm tam anlamıyla bir “dünya görüşü” olduğuna göre, pratiğimizin daha çok politikada yoğunlaşması, sosyalistin sadece aktüel politikayla ilgili bir kişi olması demek değildir. Hele ki bir fraksiyon politikası olması hiç değildir. Sosyalizmin engin bir ufku, sanat ve edebiyatı, zengin insanî değerleri ve gelenekleri, yani çok geniş bir kültürü vardır. Bütün bu kültürel hazineleri beş yüz kelimelik bir fraksiyon sözlüğüne indirgemek sosyalist hareketi kısırlaştırır ve boğar. Devrimci politika, sosyalist kültürden koptuğu anda kısırlaşır, sonunda sapar da. Kültürün politikliğini vurgulamak nasıl gerekiyorsa politikanın kültürlü olması için de aynı şekilde çalışmak zorunludur. Bu anlamda kültür bir yaşama sorunudur. Bilginin yaşanması demektir. Bilginin, kafamızın bir yerinde saklanan soyut bir nesne olmaktan çıkıp hayatietimizi meydana

²⁷² <https://www.birikimdergisi.com/> (17.12.2019).

²⁷³ Muhittin Evren, *Birikim Dergisi Örneğinde Türk Solunun Kürt Meselesine Bakışı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon 2018, s.79.

²⁷⁴ <https://www.birikimdergisi.com/> (17.12.2019).

²⁷⁵ Evren, *Birikim Dergisi Örneğinde Türk Solunun Kürt Meselesine Bakışı*, s.80.

getiren canlı bir öge, davranışlarımızı içeriden yöneten ilke olması, beyin hücrelerimize damarlarımıza yerleşmesi demektir.”²⁷⁶

Özet olarak Birikim Yayınlarının temel gayeleri ele alındığında ulaşılan çıkarımlar, maddeler halinde şöyle sıralanabilir:

“1) Teorinin büyük ustalarının ışığında, kendi sorunlarımız, hedeflerimiz kendi toplumsal bütünlüğümüz açısından, kendi teorik dünyamızı kurmak;

2) Bunu yaparken yöntemi, bilimsel teoriyi aynı anda hem kavramak, hem uygulamak, hem de açıklamak; yöntemi soyutta değil, olması gereken yerde, somutun içinde bulmak;

3) Geçmişin ve bugünün kültürünü araştırmak, eleştirmek ve böylece geleceğin kültürel temellerini şimdiden kurmak;

4) Sosyalist kültürü bir yaşama sorunu olarak ele alıp işlemek;

5) Bütün bunların üstesinden gelecek bir aydın kadronun oluşmasına katkıda bulunmak için mümkün olan her türlü çabayı harcamak.”²⁷⁷

Birikim Yayınları yazarları ve okurları için, birlikte ve adım adım ilerleyecekleri bir okul haline getirilirse, bu hedeften hiç değilse bazılarını birlikte erişebileceğimize inanıyoruz.”²⁷⁸

Birikim Sosyalist Kültür Dergisi, hedeflediği bu prensipler ve yayın stratejisi sınırları dâhilinde 61 sayılık yayımının incelenmesiyle daha açık bir izlenimle tanımlanacaktır.

2.4. Birikim Dergisinin Yayım Süreci

Birikim dergisinin içerik bakımından kalıcı bir reform gerçekleştirdiği 45. sayının ardından devam eden yayım hayatı için yapılması hedeflenen faaliyetler hususundaki ifadeler dergide yer verilmiştir.”²⁷⁹ Güncelliğe değer

²⁷⁶ Francis Fukuyama, *Tarihin Sonu Ve Son İnsan*, (Çev. Zülfü Dicleli), İstanbul: Profil Yayınları, 2012, s.81.

²⁷⁷ Ahmet Ayhan Koyuncu, “İslâm ve Modernizm Karşılaşması: Geleneksel ve Modernist Söylemin Sorunları ve Bir Arayol Önerisi,” *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, Sayı 13, (2019), s.386.

²⁷⁸ Fukuyama, *Tarihin Sonu Ve Son İnsan*, s.152.

²⁷⁹ Koyuncu, *İslâm ve Modernizm Karşılaşması: Geleneksel ve Modernist Söylemin Sorunları ve Bir Arayol Önerisi*, s.389.

veren yapısal reformu sürdürebilmek için kıtalar ve kıtaiçi bölgeler üzerinde devamlı araştırmalarını sürdürecektir. ekiplerin oluşturulması, her ekip için en az üç temel yabancı dil bilen şahısların mevcut olması ve gelişmelerin çeşitli kaynaklardan takip edilmesi planlandığı açıklanmaktadır.²⁸⁰ Küresel aktüalite ile alakalı ekiplerin oluşturulmasının dışında kültür, bilim, kadın problemleri gibi hususlarda da ekiplerin oluşturulacağı ve günden güne yaygınlaşacak olan bu ekip faaliyetlerinin gelecekte bir Marksist Araştırma Merkezine dönüştürüleceğine dair hedefler konulduğu ifade edilmektedir. Tercüme hususunda süresi kısa olan çeşitli seminerlerin planlanacağı ve bunun yeni nesil için hem olgunlaşma hem de bilgi üretimine kaynak olma bakımından önem arz ettiği dile getirilmektedir.²⁸¹

Birikim Dergisinin ilk sayılarında yer alan yoğun kuramsal bilgi içerikli makalelerden müteşekkil yapısı, sınırları ifade edilen bu değişikliklerle 45. sayıdan sonra güncellik yönünde reforme edilmiştir. Derginin temel iskeleti iki kısımda tasnif edilmiş ve makale sayıları git gide azalmıştır.²⁸² “Uluslararası Olaylar ve Sorunlar” ile “Türkiye’den” başlıklı kısımlar, derginin esas iskeleti konumuna getirilmiştir. Telif makalelere ise, bu iki kısımda bulunan metinlerin ardından oldukça az sayıda yer verilmiştir. Enternasyonal haberler ve haber çözümlemeleri üzerinde yoğunlaşan derginin bu aşamasını tercüme metinler, süreli yayınlardan bire bir tercüme ve çok sayıda kaynaktan faydalanılarak dergi ekibi tarafından oluşturulan derleme ve yorumlama metinleri şeklinde sınıflandırmak mümkündür. Aktüaliteye değer verilmesinin sebebi ise dergi yayın yönetmeni Murat Belge tarafından; içinde bulunulan devrin hareketli olan bağlamında itimat edilebilen bilgi kaynaklarının yeterli olmaması, sosyalist devletlerde yaşananların doğru biçimde algılanması ve tahlil edilmesi icap ettiğinden dolayı dergi etrafında olgunlaşmaya başlayan dil bilen yeni nesil araştırmacılar tarafından yararlanılması şeklinde dile getirilmiştir.²⁸³

---

²⁸⁰ Koyuncu, *İslâm ve Modernizm Karşılaşması: Geleneksel ve modernist söylemin Sorunları ve bir Arayol önerisi*, s.393.

²⁸¹ Heywood, *Siyasi İdeolojiler*, s.56.

²⁸² <https://www.birikimdergisi.com/> (17.02.2020).

²⁸³ İnel, *Solu Yeniden Tanımlamak*, s.26.

Birikim dergisinin 45. sayısından başlayarak aktüel olana önem veren bakış açısı 61. sayıda (Mart 1980) sona ermiş ve 61. sayının ardından basılacak olan diğer nüshalarda eski yayın anlayışına tekrar yöneleceği ifade edilmiş fakat bu karara rağmen derginin İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı'na sansürlenmesiyle 61. sayı, 1980 gerisindeki Birikim'in son sayısı olarak tarihe kazınmıştır.²⁸⁴

61 sayılı yayım hayatı süresince Birikim dergisinin ilk sayısı, “Ernesto Laclau ve Geri Bıraktırılmış Ülke Modeli Sorunu” başlığını taşıyan metin sebebiyle 142. Maddeye işaret edilerek sansürlenmiş ve toplatılmış; derginin 5. sayısı da Erol Çankaya'nın “Şanlı Haziran” şiiri sebep olarak gösterilip 312. maddeye karşıt bulunduğundan sansürlenip sorgulama geçirmiştir. Buna ek olarak Nisan 1980 döneminde basılan 1 Mayıs'la alakalı broşür de derginin büsbütün sona erdirilmesine sebebiyet vermiştir. 1 Mayıs sebebiyle basılan bir broşürden dolayı Birikim Dergisi, İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığınca tamamen kapatılmış ve bu kapatılma, derginin ilk yayın hayatının sona ermesine sebep olmuştur.²⁸⁵

Bu beş yıllık yayın hayatı boyunca Birikim Dergisinde Marksist Tarih, Marksist Sanat Anlayışı ve Brecht, Çin-Sovyet Çatışması, Yapısalcılık, Stalinizm, Avrupa Komünizmi ve Doğu Avrupa Komünizmi olmak üzere yedi temel hususa dair özel sayı çıkarılıp okuyucu kitlesine takdim edilmiştir. Bu özel sayılarda değinilen hususlar, derginin Türkiye aktüalitesine yansıtmayı hedeflediği ve pek çok kez üzerine polemikler gerçekleştirdiği hususlar olması sebebiyle önem arz etmektedir.²⁸⁶

Stalinizm, Avrupa Komünizmi, Doğu Avrupa Komünizmi ve Sovyet-Çin Çatışması konularına dair çıkarılmış özel sayılar, esasında mevcut olan sosyalizmin ele alındığı, üzerine polemiklerin gerçekleştirdiği, onunla hesaplaşıldığı ve böylece içinde bulunulan zaman diliminin şartları itibariyle

---

²⁸⁴ <https://www.birikimdergisi.com/> (17.12.2019).

²⁸⁵ İlknur Ekiz Ataşer, “Piyasa İslâmı: İslâm Suretinde Neoliberalizm,” *Journal of Civilization and Society (JCISO)*, S.5,(2019), s.48.

²⁸⁶ Ataşer, “Piyasa İslâmı: İslâm Suretinde Neoliberalizm,” s.50.

derginin önem verdiği politik ve ideolojik konular olarak kendini göstermektedir.²⁸⁷

Marksizmi önemli bir biçimde etkileyen Yapısalcılık ise modern fikir hareketlerinden birisi olarak derginin içerisinde değer verilen bir konuma gelmiştir. Çıkışında ifadesi gerçekleştirilen idealler incelendiğinde Marksizm ve Leninizm'e verilen önem oldukça ciddi iken, Perry Anderson gibi Batılı sosyalist entelektüeller tarafından, Marksizmin başlıca prensiplerini en çok zedeleyen fikir hareketi şeklinde tanımlanan Yapısalcılığın incelenmesi, derginin özellikleri hususunda fikir vermektedir.²⁸⁸ Marksizmin bilgi kuramının tekrar canlandırılması gereğinin altını ısrarla çizen Birikim Dergisinde, Yapısalcılığın bir metot ve Batı'da tesir gösteren fikir hareketi olarak özel sayı hâlinde irdelenmesi, yaşadığı fikrî krizi anlatmada faydalanılacak bir kaynak olarak yalnızca Marksizmin görülmediğini de açıklamaktadır.²⁸⁹

İlk sayıda altı çizilen Marksizm olgusuna güçlü bir biçimde dikkat çekilmesine karşın bu şekilde bir tercihin gerçekleştirilmesi, yeni açılımlara olanak tanıyan fikir hareketlerinden yararlandıdığı, ortodoksi adı verilen Marksist kültürle önemli bir farklılığı ortaya çıkardığı gibi; Batı Marksizmi kültürünün etkilendiği bir fikrî okul olması sebebiyle yapısalcılığa değer verilmesi, Batı Marksizmiyle Birikim Dergisinin kesişim noktası olarak algılanabilir. Marksizmin yegâne metot ve fikir okulu olduğu algısını taşımadıklarını, dergi yayın yönetmeni Murat Belge de dile getirmektedir.²⁹⁰

Marksist Tarih konulu özel sayıyla, şimdiki ve geleceği şekillendirmek için kaynak alınan tarihin nasıl okunması ve kuram oluşturulurken esinlenilecek alan olarak tarih algısının ne yönde olması icap ettiği üzerine polemikler gerçekleştirilmiştir. “Marksist teori açısından tarih kavramı üstünde” durularak derginin kurama ne denli önem verdiğini

---

²⁸⁷ Ataşer, “Piyasa İslâmı: İslâm Suretinde Neoliberalizm,” s.51.

²⁸⁸ <https://www.birikimdergisi.com/> (17.12.2019).

²⁸⁹ <https://www.birikimdergisi.com/> (17.12.2019).

²⁹⁰ İnel, *Solu Yeniden Tanımlamak*, s.26.

gösteren önemli bir husus olarak tarih pek çok kez dergide konu alınmıştır.²⁹¹

Derginin yazar çizgisini belirlemenin, yazarların sıklıkla yer değiştirmesinden kaynaklı olarak zor olduğunu söylemek mümkündür. Beş yıllık yayım hayatı boyunca 125 yazarın kaleme aldığı metinlerin yayımlandığı Birikim Dergisinde devamlı yazar konumunda, 39 metinle dergi Yayın Yönetmeni Murat Belge ve 29 metinle Yazı İşleri Sorumlusu Ömer Laçiner, çoğu şiir olmak üzere 13 metinle dergi kurucu ekibinden Can Yücel'i sıralamak doğru olacaktır.²⁹² Beş yıllık yayım hayatında 125 yerli, 85 de yabancı olmak üzere 209 yazarın kaleme aldığı metinlerin; makale, şiir veya söyleşi hâlinde dergide yayımı gerçekleştirilmiştir. Bunlara 45. sayının ardından güncelliğe verilen önemden dolayı enternasyonal yaşantılar ile alakalı dergide yer alan haber ve haber çözümlemesi yazarlarını da ekleyerek daha doğru bir sonuca ulaşılabacaktır.²⁹³

61 sayılı yayım hayatı boyunca Birikim Dergisinde estetik, fiyat, faşizm ve Marksist metinlerde faşizm çözümlemeleri, büyük sermaye, yakın çağlar tarihi, Osmanlı ve Türkiye tarihi, Kurtuluş Savaşı, ihtilal kavramı ve yeni ihtilal kuramları, edebiyat, Türkiye sosyalist oluşumunun tarihi, felsefe ve siyasetle ilişkisi, iktisat, ekonomik kalkınma, ilk sosyalist ihtilal, sömürgecilik, az gelişmişlik, Lenin, kent, diyalektik ve kapitalist devlet hususlarıyla alakalı 11'i tercüme olmak üzere 33 eserin tanıtımı gerçekleştirilmiştir.²⁹⁴

2.5. 1990 Sonrası Birikim Dergisi

Birikim Dergisi'nin 1989 yılında başlayan ikinci dönemi, 1980 öncesinde ele alınan konu başlıklarından çok daha farklı ve fazla sayıda ilgi alanına doğru yönelmiş, 'yeni bir eleştiri' anlayışını oluşturmaktadır. Bu yeni eleştirinin yöneldiği iddia 1989'daki ilk sayısında Ömer Laçiner

---

²⁹¹ Arif Aytekin, "Dünya Sisteminin Küresel Taarruzu Karşısında İsmet Özel'de Dirilen Vatan Düşüncesi," *Journal of Alanya Faculty of Business/Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, S.8,(2016), s.26.

²⁹² Aytekin, *Dünya Sisteminin Küresel Taarruzu Karşısında İsmet Özel'de Dirilen Vatan Düşüncesi*, s.28.

²⁹³ <https://www.birikimdergisi.com/>, (17.12.2019).

²⁹⁴ <https://www.birikimdergisi.com/> (17.12.2019).

tarafından açıklıkla söylenmiştir: “Bir teorik dergi olarak Birikim, sosyalist hareketin sorunlarını değil, sosyalizmin kendisini yeniden ele almak istiyor. Bir insan ve dünya görüşü, kavrayış tarzı ve pratik olarak sosyalizmin kaynak, dayanak ve dinamiklerini yeniden belirlemek ve böylece onun ayırddedici çizgilerini netleştirmek için bir çağrı, bu kapsamlı ve hayati girişime bir katkı olmak üzere yayınına başlıyor.”²⁹⁵

Birikim Dergisi’nin ikinci döneminin değerlendirilmesi bir yandan İletişim Yayınları’nın çıkardığı kitaplardan ve özellikle de Yeni Gündem dergisinin yarattığı yeni bir sinerjiden ayrı düşünülemez. Kısaca özetlemeye çalıştığımız, tüm dünyada 1980’li yıllar boyunca yaşanan değişimler, gerek İletişim Yayınları’nın gerekse de ikinci dönem Birikim Dergisi’nin içinde yer alacağı tartışmaları belirlemiştir. Bu ‘yeni’ dönemi etkileyen ve düşünce dünyasının aktörleri olarak ona yön vermeye çalışan basın odaklarının İletişim Yayınları ve Birikim Dergisi’nden ibaret kalmadığı, Türkiye’de 1980’li yılların sonu ve 90’lı yıllar boyunca değişim dalgasının birçok çevreyi etkilediği söylenebilir.

12 Eylül darbesinin basın dâhil olmak üzere muhalif sesleri bastırdığı bir dönemde yayın hayatına başlayan Yeni Gündem dergisini benzerlerinden ayıran en önemli özelliklerinden biri, henüz çıkış aşamasındayken Türkiye solunun dışında kalmış birçok kesimi etrafında toplama amacı gütmesidir. Dergi çıkarılmadan önce Milli Görüş’e ve İslamî çizgiye yakınlığı ile bilinen yazarlardan fikir alınmış, hatta 1980 öncesinde Milli Nizam ve Milli Selamet partilerinin genel başkanlığı yapmış olan Necmettin Erbakan (1926-2011), derginin basımını kendi matbaalarında yapabileceklerini söylemiştir. Hüseyin Hatemi, Ali Bulaç gibi isimlerin yazılarının da yer aldığı dergi de Murat Belge’nin ifadesiyle liberal-sağ görüşlü aydınlardan çok İslamî kesimlerin katkısı belirleyici olmuştur.²⁹⁶

Birikim Dergisi’nin 1989 yılı itibariyle sosyalizmi yeniden ele almak ve hatta yeniden tanımlama misyonu, hem dünyada cari konjonktürün hem de Türkiye siyaset ve sosyolojisindeki değişim ve ihtiyaçlarla bir kez daha

²⁹⁵ Ömer Laçiner, “Dini Akımların Yükselişi ve Türkiye’de İslami Hareket,” *Birikim*, S.6, (1989), s. 6-14.

²⁹⁶ Tuba Çandar, *Murat Belge: Bir Hayat*, İstanbul: Doğan Kitap, 2007, s. 258.

çakışmıştır. Hem dünyada hem de Türkiye’de siyasal ve düşünsel ortam bütünüyle değişmiş, 12 Eylül darbesinin sonrasında ön plana çıkan, Türkiye tarihiyle hesaplaşma çabası, o güne kadar tarihi ve toplumsal kurumları konusunda egemen ideolojinin etkisi altında kalan Türkiye solunun kendi iç muhasebesini de yapmasına imkân vermiştir. Solun da içinde yer aldığı tarihsel-toplumsal tahayyülün özelliklerinin incelenmesi, bu yeni dönemde sol içinde daha fazla yankı uyandırmıştır. 1980 öncesinde sol-sosyalist düşünceyi derinlemesine etkileyen iktidar beklentisinin yerini büyük bir çöküşün belirlediği bir iç-sorgulama isteği olmuştur.²⁹⁷

Birikim Dergisi sayfalarında yoğunlukla yer verilen yazarların bir dökümü ve derginin özellikle ikinci döneminde üretmeye çalıştığı Marxist olmayan sosyalizm çizgisinin genelliği, dergiye ilişkin tanımlama yapmayı zorlaştırmaktadır. Ancak Birikim Dergisi’nin içeriğine ilişkin olumlu ya da olumsuz görüş bildiren kişi ve çevrelerin üzerinde yoğunlaştığı tanımlar arasında, başya yeni sol(cu) olmak üzere, liberal-sol, neo-marxist, post-marxist, sivil toplumcu, özgürlükçü sosyalist gibi tanımların öne çıktığı görülebilir. Saydığımız tanımların yanına birçok başka kavram ya da bu kavramların birlikteliğinden doğan birçok sentez örnek olarak gösterilebilir. Ancak Birikim Dergisi yazarlarının, özellikle de dergide belirleyici olan yazarların bu tip kategorize etme çabalarını yersiz, en azından eksik buldukları söylenmelidir. Örneğin Tanıl Bora, Birikim’in ikinci döneminde var olan çeviri faaliyetinin, sistemsiz, süreksiz ve tesadüfi kaldığından hareketle, Birikim’e “Batılı Yeni Sol’un müvezziliğini atfedenerin beklentisinin boşa çıktığını” belirtmiştir.²⁹⁸

Birikim Dergisi’nin temel paradigması bağlamında üretici güçlerde yaşanan değişim, yeni bir işçi sınıfı tanımını ve beraberinde yeni bir insanlık durumunu da söz konusu edebilir. Derginin ekonomik indirgemeciliğe karşı tutumu ile birleşen bu konumu, yeni bir ‘sosyalist humanist’ duruşun kökeni olarak okunabilir. Buna göre klasik Marxizmin işçi sınıfı mücadelesini ekonomik örgütlenme ve kazanımlarla neredeyse özdeşleştiren yapısı aşılmalı ve işçi sınıfı, iktisadi mücadele alanının dışına çıkmalıdır. İnsana

²⁹⁷ Ahmet İnsel, “Kısmi ve Öznel Bir Değerlendirme”, *Birikim*, S. 100, (1997), s. 46-52.

²⁹⁸ Tanıl Bora, “100 Sayı Birikim – Neye Yaradı?,” *Birikim*, S.100, (1997), s. 57-60.

değil üretim aracına, ürüne yöneltilen, onları mükemmelleştirmeye hasredilmiş bir bilim pratiğinden uzak tutulmuş işçi sınıfı, itildiği insan-dışı konumdan sıyrılabilmesi için, bastırılmış bilme ve bilerek eylemde bulunma istek ve enerjisini asli kaynağına, insana yöneltmelidir.²⁹⁹

Karl Marx'ın (1818-1883) erken dönem çalışmalarında vurguladığı yabancılaşma olgusunun eleştirisiyle kesişen bu yönelim, aynı zamanda insanın (toplumsal) 'öz'üne dönüş ya da daha doğru bir ifadeyle 'öz'ün yeniden yapılandırılması anlamına gelmektedir. Özetle Yeni Sol'un sendikal hareketten beklediği, ömür boyu aynı ve bir tek işi yapan geleneksel işçi imajını yüceltmeyi bir kenara bırakıp, "emekçilerin eksiksiz bireyliklerinin gelişmesine katkıda bulunmak", Marx'ın tabiriyle "bir araç olarak ücretli işten bir amaç olarak yaratıcı çalışmaya" geçiş yolunda somut adımlar atmaktır.³⁰⁰

Birikim Dergisi'nin özellikle ikinci yayım döneminde benimsediği genel yayın politikası yukarıda özetlemeye alıştığımız çerçevede içerisinde anlaşılabilir. Birikim Dergisi, ilk döneminde benimsediği, geleneksel Marxizmin Marxist kaynaklar eliyle eleştirilememesi yönündeki eğiliminde değişime gitmiş, tamamen 'yeni' bir sosyalist teorinin inşasına yönelmiştir. Ortaya konulacak yeni teorik zemin, hümanist ve yaratıcı insan faaliyetlerinin merkeze alınmasını beraberinde getirmiş ve üretim araçlarındaki değişim, teoride olası değişimlerin sebebi olarak görülmüştür. Üretim araçları ve ilişkilerinde yaşanan değişimler kadar, 20. yüzyılın sonunda ortaya çıkan ya da yaygınlaşan kimi yaklaşımlar ve kavramlar da Birikim'in eğilimlerini desteklemiş gözükmektedir. Dergi, bir yandan post-Marxizm, post yapısalcılık vb. çağdaş eğilimlerin kavramsal çerçevesini daha fazla kullanmaya başlamış, bir yandan da dergi sayfalarını sol-dışı yazar ya da düşünürlerin görüşlerine sıklıkla açık tutmuştur. Farklı düşünce mecralarından gelen yazarların katılımı, derginin ilk dönemine göre daha fazla çok-sesli bir yapıya bürünmesini beraberinde getirmiştir. 1990'lı yılların başında, derginin ikinci yayım döneminin henüz başında, farklı

²⁹⁹ Ömer Laçiner, "Yeniden Sosyalizm ve Sosyalizmde Devrim", *Birikim*, S.1 (1989), s. 19-32.

³⁰⁰ Ahmet İnsel, "Avrupa'da Yeni Sol", *Birikim*, S.34,(1992), s. 24-36.

seslerle beraber girişilen yazın ve diyalog çabasının dikkat kesildiği konu alanlarından en önemlisi ise İslâm ve İslâmcılık olmuştur. Birikim Dergisi, Medine Vesikası ve sol ilahiyat başta olmak üzere, dini düşünce ve İslâmî çevreler ile diyalojik bir ilişkinin sınırlarını zorlayacak alanlara da yönelmiştir.

2.6. Birikim Dergisindeki Yazarların Makalelerindeki Konu ve

Kavramlar

Birikim dergisinde farklı konular ve kavramlar, değişik bakış açılarına sahip kişilerce tartışılmıştır. Bu tartışmaları yürüten kişiler arasında; Ömer Laçiner, Murat Belge, Ahmet İnsel, Tanıl Bora gibi önemli sol düşünürler, hem de İslâmî çevrelerden Ümit Aktaş, Abdurrahman Arslan, Ali Bulaç gibi düşünürler öne çıkan isimler olmuştur. Biz de tezimizde hem yazar anlamında hem de konu bazında İslamcılık ile alakalı konu ve kavramları ele almaya çalışacağız. Din ve Devlet İlişkileri, Genel Olarak İslâmcılık, Modernite, Değişim, Kadın, Gençlik ve Milli Görüş Hareketi’ni incelemeyi düşünüyoruz. Bu açıdan yukarıda zikrettiğimiz dergi yazarlarının bazı makale başlıklarını bu bölümde bahsederek üçüncü bölümdeki tezimizle alakalı gördüğümüz konu ve kavramları detaylı bir şekilde inceleyeceğiz. Yine bu bölümde yazarlar arasında cereyan eden bazı tartışmalara numune olması açısından Ali Bulaç’ın “Medine Vesikası” başlıklı yazısının dergide nasıl gündeme geldiğini, sol ve sağ yazarların tepkilerinin nasıl oluştuğunu anlamak ve İslamcılık tartışmalarına ışık tutacağını düşündüğümüz için bazı cereyan eden bölümleri almaya gayrret edeceğiz.

Birikim Dergisinin özellikle Türkiye sol-sosyalist düşüncesinde edindiği kendine has rolü daha iyi anlayabilmek hedefiyle, derginin ikinci yayın döneminin ilk sayısının yayımlandığı Mayıs 1989’dan 2000’li yıllara uzanan yayın hayatının incelenmesi anlamlı olacaktır. Bibliyografyası çıkarılan 361 sayıda, özellikle Birikim Dergisi’nin yayın politikalarında etki sahibi olmuş ve çok sayıda yazı ile dergiye katkıda bulunmuş olan Murat Belge, Ömer Laçiner, Ahmet İnsel ve Tanıl Bora’nın yazı ve eserleri üzerinde daha yoğun bir biçimde durulmuş ve söz konusu yazarlar referans olarak daha sık kullanılmıştır. Birikim Dergisi’ndeki İslamcılık

tartışmalarının üç önemli dönemi olan “Medine Vesikası,” “Sol İlahiyat ve İslamcılık’ın Sonu” gibi başlıklar incelenmiş ve bu dönemde dosya konusu şeklinde yayımlanan yazılar konu edilmiştir.³⁰¹

Birikim Dergisi’nde İslamcılık tartışmalarının ve çeşitli kesimlerin diyalog arayışlarının temel dinamiğini oluşturmuştur. Devlet ve toplum arasındaki ilişkilerin yanı sıra, siyasal düşünce ve bu düşüncelerin taşıyıcılarına ilişkin tanım ve fikirler de, dergi içeriğinde yer almıştır. Dergi içeriğindeki özne tanımlarına bakıldığında, devlet ile beraber sosyalizm/sosyalistler ve İslam(cılık)/İslamcılar gibi özne ve aktörlerin de ön plana çıktığı görülmektedir.³⁰²

Ahmet İnel, 1991 yılında kaleme aldığı “Sol Ufku ve Tahayyülü Tanımlamak” başlıklı yazısında ‘sol’u tanımlayan ilkeleri sıralamış ve ilk sıraya, mevcut durumu savunmak, iktidara yakın olmak yerine, kurulu düzeni eleştirmek, muhalif olmak gibi ilkeleri yerleştirmiştir. Sol ve sosyalistler, kendi seçimlerinin dışında davranmak anlamında heteronomiyi reddeden öznelerdir. Öznelerin kendi kaderlerini tayin hakkı bulunmaktadır ve bu hakkın özneleri sadece kültürler, cemaatler veya toplumlar değil, insanlarıdır. ‘Sol’ düşünce ve hareketler için toplumu kuran ve yeniden üreten insanların yaratıcılıklarının önündeki engelleri kaldırmak en temel ilkedir.³⁰³ Ali Bulaç ile dergi sayfalarında girdiği diyalogta ilk olarak Ahmet İnel’in ortaya koyduğu, insanın ve özellikle ahlaki ilkelerin nasıl tanımlanması gerektiğine ilişkin sol-demokrat tavır, daha sonraları ortaya konulan eleştiriler açısından da örnek teşkil etmiştir. Ali Bulaç’ın ve Medine Vesikasının sınırlarını çizdiği insan tanımı ile İnel’in ve Birikim yazarlarının insan tanımı arasında farklılıklar belirgin bir biçimde görülebilir. Ahmet İnel’e göre;

“Tarihi insanların yaptığı tezi, materyalist bakış açısının ve özel olarak Marx’ın ana tezlerinden birisidir. Bulaç’a göre, insan tarihi yapabildiği için, toplumun ve tarihin bir ürünü değildir; bir bireydir, daha

³⁰¹ Cengiz, *Diyaloji Kavramı Bağlamında Birikim Dergisinde Medine Vesikası ve İslâmıcılık Tartışmaları*, s. 156.

³⁰² Cengiz, *Diyaloji Kavramı Bağlamında Birikim Dergisinde Medine Vesikası ve İslâmıcılık Tartışmaları*, s. 167.

³⁰³ Ahmet İnel, “Sol Ufku ve Tahayyülü Tanımlamak,” *Birikim*, (1991), S.31, s. 14.

da doğrusu bir öznedir. Ama insan, Allah ona böyle bir yetenek verdiği için tarihi yapabilir. Allah, canlılar içinde yalnız insana bu üç tür bilgi olanağını sunarak, onun bilinçli ve sorumlu tek canlı olmasını sağlamıştır. Bulaç, insanın canlı türleri içinde 'kâinattaki en mükemmel yaratık' olduğunu iddia eder".³⁰⁴

Ahmet İnel'in Ali Bulaç'a yönelttiği eleştiri, insanı tarih ve toplum dışı bir özne olarak tanımlaması ve ona metafizik değerler yüklemesi şeklindedir. İnel, Ali Bulaç'ın sol/sosyalizm dâhil olmak üzere din dışı düşünceyi karikatürize ettiğini belirtir. Dini yaklaşımların insanı, tarih ve çevrenin esiri, mekanik insanların varlığına inanan, bütünüyle kaderci, sorumluluğu ve özgürlüğü insanların elinden alan bir yaklaşım olarak tanımlanması karşısında ateist yaklaşımın yanında yer alan İnel'e göre, tanrıtanımaz yaklaşım, ahlak ve özgürlük konularında, dini yorumlardan çok daha tutarlıdır. Örneğin Tanrı'nın insanı kendi suretinde yarattığı iddiası, Tanrı'yı veya tanrıları 'insan kendi suretinde yarattı' iddiasından daha zayıftır. İnel'e göre Ali Bulaç ve İslamcı yaklaşım özne olma sorumluluğunun kaynağı olarak tanrıyı ve dini ilkeleri görmekte, bu durumda da bireyin özgürlüğü sorunu salt teolojik bir eksende tanımlanmaktadır. Dini çevrelerin özne-kul ilişkisi açısından ortaya koydukları perspektif tarihi olgular ışığında ve düşünsel olarak yanlışlanmıştır.³⁰⁵

Başta Ahmet İnel olmak üzere Birikim yazarları ile dini söylem ve yorumların birbirinden farklılaştığı en önemli noktaların başında, özneye ilişkin ontolojik ve epistemolojik yargılar gelmektedir. Medine Vesikasının sunduğu toplumsal modelin özneleri, inanç ekseninde tanımlanırken, Birikim Dergisi yazarları sol ya da demokrat düşünce dünyası içinden tanımlara yönelmişlerdir. İlahi ve değişmez ilkelerin, söz konusu ilkelere inanmayanlara empoze edilebileceği riski, anti-demokratik ya da baskıcı rejimleri mümkün hale getirebilmektedir. Çünkü Allah, Yaradan, Tanrı, Ata adına konuşanların hâkim olduğu bir toplulukta demokrasinin ve diyalogun sağlıklı işlemesi mümkün değildir. Birikim Dergisi çevresi açısından

³⁰⁴ Ahmet İnel, "Ahlak İçin Dine İhtiyacımız Var mı?," *Birikim*, (2000), S. 137, 96.

³⁰⁵ İnel, "Ahlak İçin Dine İhtiyacımız Var mı?," s. 98-99.

özneler, onlara emredildiği için değil, bilerek seçtikleri ve yaptıkları için, dini anlamda bir kaderin taşıyıcı özneleri değillerdir. Özne, ancak ve ancak bilinçli seçim ve eylemleri ışığında, ortak sorumluluk ilkesi çerçevesinde var olan özgür bir bireydir. Bu özgürlük durumu, öznelere her zaman değiştirebilecek bir ahlaki ve siyasi pozisyon alma ayrılacılığı tanımaktadır. Toplumsal olay ve olgular karşısında özgür birey, tutum ve davranışlarını demokratik bir ortamının sağladığı iletişim imkânları sayesinde kendisini var eder.³⁰⁶

Birikim Dergisi yazarları açısından toplum ve özne, değişmez ilkelerce belirlenmiş verili fenomenler olarak görülemezler. Özellikle Ömer Laçiner'in yazılarında karşımıza çıktığı haliyle özne olmak, toplumsal yapıya doğrudan müdahalede bulunabilmeyi içerecek bir biçimde tanımlanmıştır. Nitekim demokrasinin kökeninde tek tek insanların yetkin kişilikler olarak ilişkilerini, geleceklerini olumlu, zenginleştirici yönde belirleyebilme kapasite ve sorumluluk duygusuna sahip oldukları inancı yatar. Adına layık bir sol ve sosyalist akım kendi sıfatıyla demokrasi kavramının kökenindeki bu inancın adeta özdeşi olduğunu bilir. Laçiner'e göre sol hareket ve bu hareketin özneleri, demokratik ilkelerce belirlenmiş bir hayat tarzının kurucuları olarak var olabilirler:

*“Solun her şeyden önce hayata verilmeye çalışılan bir anlam, bu anlamın fiilen, ilişki ve sonuçlarda yaşandığı bir hayat tarzı olduğu, eğer sol hareket, akım diye bir şeyden söz edilecekse bunun o anlamlı hayat tarzının serpilip, boyutlandırılıp yaygınlaştırılması demek olduğu ana fikrine ‘yeniden’ başvurulmalıdır. Bu ana fikirden türetilen bir sol hareketin, içinde kendini ifade edeceği toplumsal ortamlardaki siyasal biçimlenişinin niteliği ise -ancak ve artık- ‘doğrudan demokrasi’ perspektifi ile uyumlu olabilir”.*³⁰⁷

Birikim Dergisi yazarları ile Ali Bulaç başta olmak üzere İslamcı düşünürlerin geliştirdikleri diyalog, kimi rol ve öznelere ilişkin benzerlik ve farklılıkları gün yüzüne çıkarmıştır. Özellikle Türkiye’de ulus devlet ve

³⁰⁶ İnel, “Ahlak İçin Dine İhtiyacımız Var mı?,” s. 98-99.

³⁰⁷ Ömer Laçiner, “Demokratikleşme Projesi ve Sol,” *Birikim*, (1991), S.32, s. 3-6.

yukarıdan ‘modernleş(tir)me politikaları Birikim yazarları ile Türkiye’de İslamcılığın temel talepleri ve eleştirilerini yönelttiği unsurlar olmuştur. Türkiye’de uygulanan haliyle laiklik politikalarının baskıcı-dışlayıcı bir nitelik arz ettiği yönündeki görüşler, diyalogun arka planını oluşturmuştur. Bu yöndeki fikir birliği, çok daha geniş kapsamda, devlet-toplum ikiliği bağlamında ele alınmalıdır. Birikim Dergisinde genel olarak İslamcılık üzerine yürütülen tartışmalar, özelde ise Medine Vesikası merkezinde gerçekleştirilen diyalog, bir ‘sivilleşme’ çağrısını içermiştir. Devlet ya da toplumu temsil eden öznelerin üstünlüğü yerine, doğrudan demokrasi ve sivil toplum ideali, tarafların paylaştığı değerlerdir.³⁰⁸

Birikim Dergisi’nin 1989 yılı itibariyle sosyalizmi yeniden ele almak ve hatta yeniden tanımlama misyonu, hem dünyada cari konjonctürün hem de Türkiye siyaset ve sosyolojisindeki değişim ve ihtiyaçlarla bir kez daha çakışmıştır. Hem dünyada hem de Türkiye’de siyasal ve düşünsel ortam bütünüyle değişmiş, 12 Eylül darbesinin sonrasında ön plana çıkan, Türkiye tarihiyle hesaplaşma çabası, o güne kadar tarihi ve toplumsal kurumları konusunda egemen ideolojinin etkisi altında kalan Türkiye solunun kendi iç muhasebesini de yapmasına imkan vermiştir. Solun da içinde yer aldığı tarihsel-toplumsal tahayyülün özelliklerinin incelenmesi, bu yeni dönemde sol içinde daha fazla yankı uyandırmıştır. 1980 öncesinde sol-sosyalist düşünceyi derinlemesine etkileyen iktidar beklentisinin yerini büyük bir çöküşün belirlediği bir iç-sorgulama arzusu almıştır.³⁰⁹

Abdurrahman Arslan’ın Marxist olmayan sosyalizm şeklindeki tanımı, yukarıda Ömer Laçiner’in Birikim’in ikinci döneminde de Marxizmin merkezi bir rol oynamasa da en önemli referans olarak kabul edildiği yönündeki düşüncesiyle beraber okunmalıdır. Ancak söz konusu referans noktası, bir platform olarak Birikim Dergisi’nin bütün yazarlarını ve nihayetinde dergide yer alan bütün yazıların mahiyetini bağlayıcı nitelikte değildir. Çünkü Birikim Dergisinde ele alınan konulara yaklaşımlarda

³⁰⁸ Cengiz, *Diyaloji Kavramı Bağlamında Birikim Dergisinde Medine Vesikası ve İslâmıcılık Tartışmaları*, s. 167.

³⁰⁹ Ahmet İnsel, “Kısmi ve Öznel Bir Değerlendirme,” *Birikim*, (1997), S. 100, s. 114.

değişmez ve tek-tarafli bir teorik sabitten bahsetmek imkansız görünmektedir.³¹⁰

Birikim Dergisi sayfalarında yoğunlukla yer verilen yazarların bir dökümü ve derginin özellikle ikinci döneminde üretmeye çalıştığı Marxist olmayan sosyalizm çizgisinin genelliği, dergiye ilişkin tanımlama yapmayı zorlaştırmaktadır. Ancak Birikim Dergisi'nin içeriğine ilişkin olumlu ya da olumsuz görüş bildiren kişi ve çevrelerin üzerinde yoğunlaştığı tanımlar arasında, başya yeni sol(cu) olmak üzere, liberal-sol, neo-marxist, post-marxist, sivil toplumcu, özgürlükçü sosyalist gibi tanımların öne çıktığı ifade edilebilir. Saydığımız tanımların yanına birçok başka kavram ya da bu kavramların birlikteliğinden doğan birçok sentez örnek olarak gösterilebilir. Ancak Birikim Dergisi yazarlarının, özellikle de dergide belirleyici olan yazarların bu tip kategorize etme çabalarını yersiz, en azından eksik buldukları söylenmelidir. Örneğin Tanıl Bora, Birikim'in ikinci döneminde var olan çeviri faaliyetinin, sistemsiz, süreksiz ve tesadüfi kaldığından hareketle, Birikim'e "*Batılı Yeni Sol'un müvezziiliğini atfedenlerin beklentisinin boşa çıktığını*" belirtmiştir.³¹¹

Birikim Dergisinin özellikle ikinci yayım döneminde benimsediği genel yayın politikası yukarıda özetlemeye alıştığımız çerçeve içerisinde anlaşılabilir. Birikim Dergisi, ilk döneminde benimsediği, geleneksel Marxizmin Marxist kaynaklar eliyle eleştirilemesi yönündeki eğiliminde değişime gitmiş, tamamen 'yeni' bir sosyalist teorinin inşasına yönelmiştir. Ortaya konulacak yeni teorik zemin, hümanist ve yaratıcı insan faaliyetlerinin merkeze alınmasını beraberinde getirmiş ve üretim araçlarındaki değişim, teoride olası değişimlerin sebebi olarak görülmüştür. Üretim araçları ve ilişkilerinde yaşanan değişimler kadar, 20. yüzyılın sonunda ortaya çıkan ya da yaygınlaşan kimi yaklaşım ve kavramlar da Birikim'in eğilimlerini desteklemiş gözükmektedir. Dergi, bir yandan post-Marxizm, post-yapısalcılık vb. çağdaş eğilimlerin kavramsal çerçevesini daha fazla kullanmaya başlamış, bir yandan da dergi sayfalarını sol-dışı

³¹⁰ Cengiz, *Diyaloji Kavramı Bağlamında Birikim Dergisinde Medine Vesikası ve İslâmcılık Tartışmaları*, s. 189.

³¹¹ Tanıl Bora, "100 Sayı Birikim – Neye Yaradı?," *Birikim*, 9. (1997). S. 100, s. 60.

yazar ya da düşünürlerin görüşlerine sıklıkla açık tutmuştur. Farklı düşünce mecralarından gelen yazarların katılımı, derginin ilk dönemine göre daha fazla çok-sesli bir yapıya bürünmesini beraberinde getirmiştir. 1990'lı yılların başında, derginin ikinci yayın döneminin henüz başında, farklı seslerle beraber girilen yazın ve diyalog çabasının dikkat kesildiği konu alanlarından en önemlisi ise İslam ve İslamcılık olmuştur. Birikim Dergisi, Medine Vesikası ve sol ilahiyat başta olmak üzere, dini düşünce ve İslami çevreler ile diyalojik bir ilişkinin sınırlarını zorlayacak alanlara yönelmiştir.³¹²

Birikim Dergisini çok-sesli bir platform haline getiren ve diyalogunun sınırlarını zorlayan yapısında, söz konusu kavram ya da temalar, belirleyici olmuştur. Bu durum özellikle 1990'lı yıllar boyunca sürececek olan İslamcılık ve sol-teoloji tartışmalarının da çerçevesini oluşturmuştur. Bu noktada öne çıkan temalar arasında etik seçme, sivil toplum ve demokrasi gibi kavram ve olgular öne çıkmaktadır. Birikim Dergisinin sol-sosyalist düşünce ile arasındaki ilişki ve tarihsel gelişimini aktarmaya çalıştığımız önceki bölümlerde, söz konusu kavram ve temalara kısmen değinilmiştir. Ancak Birikim Dergisi'nde yer alan metinlerin analizine yöneleceğimiz bu bölümün başında da, dergideki İslamcılık tartışması ve hatta diyalogun anlaşılması için, farklı bir çerçeveden hareketle, bu kavramları yeniden değerlendirmek yerinde olacaktır.³¹³

Yukarıda bahsettiğimiz Ömer Laçiner, Murat Belge, Ahmet İnsel, Tanıl Bora gibi önemli sol düşünürler, İslâmî çevrelerden de Ümit Aktaş, Abdurrahman Arslan, Ali Bulaç gibi düşünürlerin dergide yer alan makale başlıklarını yazarın düşünce zeminini anlama noktasında katkı sağlayacağını düşündüğümüzden bazı makale başlıklarını aşağıda göstereceğiz.

---

³¹² Cengiz, *Diyaloji Kavramı Bağlamında Birikim Dergisinde Medine Vesikası ve İslâmîlik Tartışmaları*, s. 178.

³¹³ Cengiz, *Diyaloji Kavramı Bağlamında Birikim Dergisinde Medine Vesikası ve İslâmîlik Tartışmaları*, s. 198.

Ömer Laçiner

“Siyasetin Sonu ya da Yeni Bir Siyaset Zeminin Oluşumu” (Sayı 79 - Kasım 1995)

“Eşitlik ve Özgürlüğün Sentezi Olarak Sosyalizm” (Sayı 78 - Ekim 1995)

“Genetik ve Gelecekte Siyaset” (Sayı 77 - Eylül 1995)

“Devletin “Çok“ Güçlü Hale Gelişi ve Siyasetin Sonu” (Sayı 75 - Temmuz 1995)

“Evrenselden Kaçış Olarak Milliyetçileşme” (Sayı 74 - Haziran 1995)

“Toplumsal Çürümeye Karşı Yeni Bir Kurucu İradenin Gerekliliği” (Sayı 73 - Mayıs 1995)

“Demokratikleşme?” (Sayı 71-72 - Mart/Nisan 1995)

“DEP Davası: “Millî Birlik ve Beraberlik Ruhu”“(Sayı 68-69 - Aralık/Ocak 1995)

“Özelleştirme ve Sonrası” (Sayı 66 - Ekim 1994)

“Türkiye İçin Yeni Bir Paradigma” (Sayı 65 - Eylül 1994)

“Çöküş Sürecinde “Kurt Kanunu“ (Sayı 64 - Ağustos 1994)

“Neo-Liberalizm Versus Sosyalizm” (Sayı 63 - Temmuz 1994)

“Siyasette Yeni Şekillenmeler” (Sayı 62 - Haziran 1994)

“Siyasal Sınıf Karar Aşamasında” (Sayı 101 - Eylül 1997)

“Niçin Savaşıyoruz? Dördüncü Dünya Savaşı Başladı” (Sayı 100 - Ağustos 1997)

“Sosyalist Eylem Kendi Amacına İçrek Olmalı” (Sayı 100 - Ağustos 1997)

“Postmodern Darbeden Sonbahar Şenliğine” Sayı 98 - Haziran 1997

“Merkez Sağda Yaşanan Süreç” (Sayı 96 - Nisan 1997)

“Türkiye Solunun Dramı ve DSP” (Sayı 95 - Mart 1997)

“Laiklik/Anti-Laiklik: Dayatılan Bir Kutuplaşma” (Sayı 93-94 - Ocak/Şubat 1997)

“Tarikatlar-RP: “Eskisi Gibi Olmayacak”“(Sayı 93-94 - Ocak/Şubat 1997)

“Türk Toplumunun Devleti” (Sayı 92 - Aralık 1996)

“Devlet Zarar Görmesinci Bir Temizlik Kampanyası” (Sayı 92 - Aralık 1996)

“Somut Sorunlar Üzerinden Politika Yapıyoruz” (Sayı 91 - Kasım 1996)

“Susurluk Olayı: Çözülme ve Çürüme” (Sayı 91 - Kasım 1996)

“İslâmi Hareket: Umudu “din“lendirmek ya da dilendirmek”(Sayı 90 - Ekim 1996)

“Erbakan'ın Afrika Seferi ve Türkiye'nin” “İtibarı“(Sayı 89 - Eylül 1996)

“Milliyetçiliklerin Kapışması” (Sayı 88 - Ağustos 1996)

“Ölüm Oruçları'nın Ardından Derin Sessizlik” (Sayı 86-87 - Haziran/Temmuz 1996)

“Sistemden Refah'a Yeşil Işık” (Sayı 86-87 - Haziran/Temmuz 1996)

“Kentlerin Dönüşümü” (Sayı 85 - Mayıs 1996)

“1 Mayıs 1996: Yol Ayrımı” (Sayı 84 - Nisan 1996)

“Refah-Ordu Polemiği” (Sayı 84 - Nisan 1996)

“Marx Marksist miydi?”(Sayı 83 - Mart 1996)

Ahmet İnel

“Ahlâk İçin Dine İhtiyacımız Var mı?” (Sayı 137 - Eylül 2000)

“Aslî Kurucu Unsur “Mertebesinin“ Sorunları” (Sayı 134-135 - Haziran/Temmuz 2000)

“Gelenekle Devrim mi, Gelenekte Devrim mi?” (Sayı 132 - Nisan 2000)

“Rutininde İç Düşman Olan Devlet” (Sayı 131 - Mart 2000)

“Avrupa Karşısında Türkiye Solu” (Sayı 128 - Aralık 1999)

“Millî Güvenlik Devletinin İflası” (Sayı 125-126 - Eylül/Ekim 1999)

“Otoritarizmin Sürekliliği” (Sayı 125-126 - Eylül/Ekim 1999)

“Avrupa Solu: Dikensiz Sosyalizm Gülü!”(Sayı 123 - Temmuz 1999)

“Kutsal Devletin Çeteleri” (Sayı 116 - Aralık 1998)

“Cumhuriyet ve Demokrasi” (Sayı 115 - Kasım 1998)

“Fransa'da Nasyonel-Popülist Sağın Öngörülür Yükselişi” (Sayı 113 - Eylül 1998)

“Mayıs '68: Trajedisiz Bir Devrim” (Sayı 109 - Mayıs 1998)

“Özelleşmiş Birey” (Sayı 108 - Nisan 1998)

“Türkiye Resmî İdeoloji Yaptırımcı ve Bütüncüdür” (Sayı 105-106 - Ocak/Şubat 1998)

“Geçmişten Geleceğe” (Sayı 104 - Aralık 1997)

“MGK Hükümetleri ve Kesintisiz Darbe Rejimi” (Sayı 96 - Nisan 1997)

“Siyasal Rejimin Bunalımının Nedeni Olarak Devlet” (Sayı 95 - Mart 1997)

“Refah Partisi ve Kemalizm” (Sayı 91 - Kasım 1996)

“Marx ve Etik Bir Sorumluluk Olarak Sosyalizm” (Sayı 84 - Nisan 1996)

“Dinî Ahlâk ve Erdem Söylemi Karşısında Özgürlükçü Sosyalistler” (Sayı 78 - Ekim 1995)

“Bilinçli Şiddetin Meşruiyeti” (Sayı 38-39 - Haziran/Temmuz 1992)

“Sol Ufku ve Tahayyülü Tanımlamak” (Sayı 31 - Kasım 1991)

“Sovyetler'de Bir Tarihin Sona Erişi” (Sayı 29 - Eylül 1991)

“Siyasal Bir Süreç Olarak İktisadi Kalkınma (I)” (Sayı 18 - Ekim 1990)

Murat Belge

“Yol Türküleri ile “Han Duvarları“(Sayı 149 - Eylül 2001)

“Sonuna Kadar İnsandı...” (Sayı 125-126 - Eylül/Ekim 1999)

“Teşkilat-ı Mahsusa” (Sayı 116 - Aralık 1998)

“Hem Yerli Hem Evrense” (Sayı 111-112 - Temmuz/Ağustos 1998)

“Sosyalist Eylem Kendi Amacına İçrek Olmalı” (Sayı 100 - Ağustos 1997)

“Yeni Partimiz” (Sayı 82 - Şubat 1996)

“Sosyalizm ve Etik” (Sayı 79 - Kasım 1995)

“Aziz Nesin ve Mehmet Ali Aybar'ın Ardından” (Sayı 76 - Ağustos 1995)

“Yeni Birlik Biçimleri ve Azınlıklar” (Sayı 71-72 - Mart/Nisan 1995)

“Tarih Boyunca Fener Patrikhanesi” (Sayı 71-72 - Mart/Nisan 1995)

“Girmekte Olduğumuz Kıyamet” (Sayı 54 - Ekim 1993)

“Yeni Bir Cumhuriyet için Yeni Bir Anayasa” (Sayı 40 - Ağustos 1992)

“Dilin Kullanımı” (Sayı 30 - Ekim 1991)

Tanıl Bora

“Milli Güvenlik Devleti” (Sayı 93-94 - Ocak/Şubat 1997)

“Devletin Polisi, Polisin Devleti” (Sayı 93-94 - Ocak/Şubat 1997)

“TC'nin Kuruluş Döneminde Devlet Telâkkisi” (Sayı 93-94 - Ocak/Şubat 1997)

“ÖDP'nin Politikası ve Bir Öneri: “Ya Devlet Başa...”” (Sayı 92 - Aralık 1996)

“İslâmcılıktaki Milliyetçilik ve Refah Partisi” (Sayı 91 - Kasım 1996)

“Komplo Zihniyetinin Örnek Ülkesi Türkiye” (Sayı 90 - Ekim 1996)

“İsrail Toplumunun İç Çelişkileri Derinleşirken” (Sayı 90 - Ekim 1996)

“Türkiye'de Milliyetçilik ve Azınlıklar” (Sayı 71-72 - Mart/Nisan 1995)

“Türkiye'den Çeçenistan...Gıyabi Milliyetçilik”(Sayı 70 - Şubat 1995)

“Eski Reel Sosyalist Ülkelerde Özelleştirme” (Sayı 70 - Şubat 1995)

“Türkiye'de Milliyetçilik Söylemleri” (Sayı 67 - Kasım 1994)

“Avrupa Üzerinde Neofaşizm Hayaleti” (Sayı 66 - Ekim 1994)

“Almanya'da Dazlaklar Türkiye'de Yobazlar” (Sayı 51 - Temmuz 1993)

“Rusya'da Radikal Sağ ve Avrasyacılık” (Sayı 50 - Haziran 1993)

“Kapitalizm ve Sosyalizm, Batıcılık ile Slavcılık Arasındaki Koridor” (Sayı 50 - Haziran 1993)

“Milliyetçilik: 'Mikro' mu, Makro mu?” (Sayı 45-46 - Ocak/Şubat 1993)

“Sol Politika Dili Üzerine Düşünceler” (Sayı 44 - Aralık 1992)

“Bosna-Hersek: Ölen ve Öldürülen Sadece İnsanlar Değil” (Sayı 41 - Eylül 1992)

“Memurlar Sendikalaşmaya ve “Kamu“nun Üzerine Giderken” (Sayı 40 - Ağustos 1992)

“Devlet Ocak Dergâh: Bileşenler Ayrışırken” (Sayı 40 - Ağustos 1992)

“Ekolojik Sorun ve 'Bunalım İdaresi'nin Son Haddi” (Sayı 38-39 - Haziran/Temmuz 1992)

“İttifak'ın Geleceği” (Sayı 31 - Kasım 1991)

“Mağluplar, Galipler - “Mağlup“ Sayılır Bu Yolda “Galip“ler” (Sayı 30 - Ekim 1991)

“Hâlâlarıyla ve “Belki“leriyle İHD” (Sayı 19 - Kasım 1990)

“12 Eylül'ün Resmî İdeolojisi, Faşist Entelejensiya ve “Türk-İslam Sentezi“(Sayı 18 - Ekim 1990)

Ali Bulaç

“Medine Vesikası Hakkında Genel Bilgiler” (Sayı 38-39 - Haziran/Temmuz 1992)

“Sözleşme Temelinde Toplumsal Proje” (Sayı 40 - Ağustos 1992)

“Balkan Konferansı İzlenimleri”(Sayı 44 - Aralık 1992)

“Medine Vesikası Üzerine Tartışmalar (I)” (Sayı 47 - Mart 1993)

“Çevre Sorununa Alternatif Arayışlar” (Sayı 57-58 - Ocak/Şubat 1994)

“Ötekinin Kimliği ve İmajı” (Sayı 71-72 - Mart/Nisan 1995)

“Birikim: Komşu'nun Sohbet Meclisi” (Sayı 100 - Ağustos 1997)

Ümit Aktaş

“Epistemoloji ve Siyaset”(Sayı 92 - Aralık 1996)

“Kutsal ve Metafizik Bir Süreklilik: Devlet” (Sayı 93-94 - Ocak/Şubat 1997)

“Kültürler ve İnançlar Arasındaki Diyalog Çabaları ve Birikim'in Misyonu” (Sayı 100 - Ağustos 1997)

“Yerlilik Üzerine Gecikmiş Düşünceler” (Sayı 113 - Eylül 1998)

“Devlet Partisi, Cumhuriyet ve İslâmî Hareketin Yeni Yönelimi” (Sayı 115 - Kasım 1998)

Abdurrahman Arslan

“Miras” (Sayı 93-94 - Ocak/Şubat 1997)

“Seküler Dünyada Müslümanlar” (Sayı 99 - Temmuz 1997)

“Uzun Soluklu Çabaya Bir Dipnot” (Sayı 100 - Ağustos 1997)

“Yerlilik: “Toprak“la “Tarih“ Arasında”(Sayı 111-112 - Temmuz/Ağustos 1998)

“Mayıs 1968: Bir Muhteva Meselesi” (Sayı 121 - Mayıs 1999)

“İktidar Alanı” (Sayı 127 - Kasım 1999)

2.7. Birikim Dergisinde İslamcılık Tartışmaları Bağlamında İçerik

Analizi

Birikim Dergisinde yer alan İslamcılık tartışmaları, İslamcılık ve sol-sosyalist düşünce, tarihsel olarak çeşitli değişiklikler gösterdiği gibi, Birikim Dergisi de kendi içerisinde çok farklı düşünsel yaklaşımları bir arada bulundurabilen bir platform niteliği göstermektedir. Birikim Dergisi'nin, barındırdığı çok-sesli yapının yanı sıra, kendisine özgü bir tarihsel değişimi de temsil ettiği söylenebilir. Birikim Dergisindeki İslamcılık tartışmalarının içerik analizinde, dini ve siyasi özne tanım ve tutum üzerinden değerlendirilebilir. Buna göre İslâm, İslamî, İslamcılık, din,

dinî, Müslüman gibi ifadeler başlı başına özneler ya da özneleri çerçeveleyen roller(modeller) olarak işlev görmüştür.³¹⁴

İslâm ve modernizm içinde eleştirel bir siyasal ideoloji olarak İslâmcılık'ın günümüzde ve Birikim Dergisindeki yazılarda da en çok tartışılan ümmet vurgusu olmuştur. Kendisinin ve toplumsal düzenin varoluşunu, değişmez kimi ilahi prensiplerin ve bu prensiplere inanan diğer insanların oluşturduğu ümmetin varlığına bağlayan görüş ve hareketlerin totaliterliği içerip içermediği eleştiri konusu olmuştur. Bu minvalde öne çıkan başlık ise, Müslümanların Müslüman olmayanlarla (gayri-müslimlerle) kurdukları hukuki ve siyasal yapının çoğulculuğu sorunu olmuştur.³¹⁵

Sol-sosyalist ve hatta daha geniş anlamda modern anlayışın dinlerin tanımladığı ya da hedeflediği biçimleriyle arasındaki mesafe, Birikim Dergisindeki tartışmaların yönünü tayin etmiştir. Dini referanslara sahip bir toplumsal projenin savunucuları, doğal olarak, modern kimliklere dayalı özne biçimlerinin yerine metafizik değerlerle tanımlanmış aktörleri ikame etmiştir. Bu perspektif, tarihsel ve toplumsal özneleri, yine tarihsel ve toplumsal gelişmeler ve ilişkiler içinde tanımlayan modern düşüncelerin uzağında bir tavır olduğu nispette, diyalog kurma çabalarındaki çatışmayı beslemiş gözükmektedir.³¹⁶

Nilüfer Göle'nin 1991 yılında yayımlanan *Modern Mahrem* başlıklı kitabı üzerine Birikim Dergisinde, Modern ve Mahrem isimli bir değerlendirme yapan Ali Bulaç, söz konusu yazısında, yaşamakta olduğumuz zamanların trajedi ürettiğini ve bu trajedinin başlıca üç faktörü olduğunu belirtmiştir. Bunlar da sırasıyla 'modernizm, gelenek ve din'dir.³¹⁷ Bulaç'a göre modernizm, Batılı olmayan toplumlarda baskıcı ve saldırgan

---

³¹⁴ Can Cengiz, *Diyaloji Kavramı Bağlamında Birikim Dergisinde Medine Vesikası ve İslâmcılık Tartışmaları*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara 2020, s. 157.

³¹⁵ Cengiz, *Diyaloji Kavramı Bağlamında Birikim Dergisinde Medine Vesikası ve İslâmcılık Tartışmaları*, s. 160.

³¹⁶ Cengiz, *Diyaloji Kavramı Bağlamında Birikim Dergisinde Medine Vesikası ve İslâmcılık Tartışmaları*, s. 162.

(Yayımlanmamış Doktora Tezi), Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara 2020, s. 157.

³¹⁷ Ali Bulaç, "Medine Vesikası Hakkında Genel Bilgiler," *Birikim*, S.38, (1992), s. 74.

tutumların temel öznesi olagelmıştır. Bu modern paradigmanın karşısına, muhalif olarak daima gelenek çıkartılmışsa da, modernizmin nihai amacı din ile hesaplaşmak olmuştur. Muhafazakârlık ile dini görüşler arasında ayrıma gitmeye çalışan Bulaç'a göre: *“Geleneğe indirgenmiş bir din ile gelenek arasında, duruma göre hem mahiyet hem de derece farkı vardır. 1950’lerden bu yana, modernitenin fethi çıktığı hiçbir toplumda, ne gelenek ne de geleneğe indirgenmiş din uzun ömürlü olabilmektedir. Çünkü bu kavganın galibi hep modernizmdir.”* Diğer taraftan dünyada hiçbir gelenek, modernizm karşısında dayanamamıştır; ama İslam’ın böyle bir şansı bulunmaktadır.³¹⁸

Ümit Aktaş, Birikim Dergisi’nde yayımlanan İslamcılığın Fenomenolojisi başlıklı yazısında İslamcılığı, bugünkü koşullarda, aydınlanmacı-pozitivist aklın ve kapitalist saldırganlığın, özelde İslam dünyası, genelde ise dünyaya karşı bir tehdit olarak yarattığı krizi cevaplama arzusu olarak tanımlamıştır.³¹⁹ Aktaş ve İslamcılığı aydınlanma ile ilişkisi içerisinde tanımlayan pek çok düşünür benzer bir biçimde Bulaç, Medine Vesikası Üzerine Tartışmalar başlıklı yazı dizisinin ikinci bölümünde, modernizm eleştirisini Aydınlanma düşüncesine doğru genişletmiş ve değerlendirmelerde bulunmuştur. Bu değerlendirmelere göre Aydınlanma ve modernite insana, topluma ve metafiziğe ilişkin tüm bilgi biçimlerini mutlaklaştırmıştır. Despotik, tektipleştirici ve diyaloga kapalı olarak tanımlanan bu tutum, dini veya seküler her totaliter görüş gibi hakikat’in tezahür formları olan sayısız gerçeklikleri tek bir gerçeğe indirgemek, bizatihi izafi olan gerçekliği mutlaklaştırmak anlamını taşımıştır. Aydınlanma felsefesi, Batılı insanın evrensel akıl, bilimsel bilgi ve pozitif gerçeklik gibi silahları eline tutuşturup onu dünya üzerinde egemenlik kurmaya yöneltmiş ve kendisini tek gerçeklik olarak dikte ettirmiştir.³²⁰

Modernizm karşısında, İslam’ın direniş potansiyelinin müttefiki olabilecek modernizm eleştirisi, Bulaç’ın dikkat çektiği bir diğer unsurdur.

³¹⁸ Bulaç, “Medine Vesikası Hakkında Genel Bilgiler” s. 80.

³¹⁹ Ümit Aktaş, “İslamcılığın Fenomenolojisi,” *Birikim*, (2008), S.226, s. 83.

³²⁰ Ali Bulaç, “Medine Vesikası Üzerine Tartışmalar (II),” *Birikim*, (1993), S.48, s. 56.

20. yüzyılın son çeyreği ile beraber yükselişe geçen postmodern eğilimlere işaret eden Bulaç, modern projenin artık mümkün olmadığını belirttikten sonra, bunu anlayan ve Batı'da da azınlıkta olan bir kısım düşünürün Müslümanların tabii müttefikleri olduklarını ifade etmiştir.³²¹ Nitekim İslamcılık ile post-modernizm arasındaki bağlantılar, Birikim Dergisi yazarları tarafından da irdelenmiş, Haldun Gülalp, İslami yönelimlerin, post-modern özellikler taşımasını şu şekilde değerlendirmiştir:

“Radikal İslamcı siyaset, yeniliğin gelenek yanlısı bir reddi değil, yenilikle başa çıkmanın yolu olarak modernist ideolojiye alternatif oluşturan bir tasarıdır. Hedefi, uzak bir geleneksel geçmişe geri dönüş değil, günümüzün sorunlarına çözüm önermek için İslam’dan ilham almaktır. Dolayısıyla, “postmodernizm” kapitalizmin çerçevesi içinde kalarak Aydınlanmanın hedeflerini terk ediş anlamına geliyorsa, modernleşme ile modern-öncesi bir siyasal ideoloji yoluyla uzlaşmaya yeltenmek, İslamcı radikalizmin post-modern özelliğini yansıtır.”³²²

İslamcılığın Türkiye ve Dünya’da modernizmi ortadan kaldırmaktan ziyade, yerine tarihsel bir kaynak ya da anlatıyı yeni yorumlarıyla adapte etmek amacı taşıdığını belirten isimlerden bir diğeri de Ömer Laçiner olmuştur. Laçiner’e göre, Medine Vesikası tartışmaları ve yeni İslami eğilimler, Batı ve batılı yerleşik düzenin, sadece geleneksel referanslardan hareket eden özcü bir eleştirinin ötesinde, içe dönük olmaktan sıyrılmış çağdaş bir yapı sergilemektedirler. Bu yeni yaklaşımın amacı, dini söylemin diğer Batılı eleştiriler ile paylaştığı değerlerin ortak dilini kullanarak, İslami perspektifi çağdaş uygarlığın eleştirel birikimiyle ilişkilendirerek zenginleştirmektir. Bunun Batı uygarlığını yıkmayı değil aşmayı amaçlayan bir eğilim olduğu da söylenebilir.³²³ Bu ifadelerden yola çıkarak, Birikim Dergisi’nde 1990’lı yılların başlarında ve Medine Vesikası tartışmalarının

³²¹ Bulaç, “Medine Vesikası Üzerine Tartışmalar (II),” s. 80.

³²² Haldun Gülalp, “İslâmıcı Radikalizmin Toplumsal ve Tarihsel Kökleri,” *Birikim*, (1993), S.52, s. 66.

³²³ Ömer Laçiner, “Kitlelerin “Demokrasiden Soğuması ve Partilerin Çıkması,” *Birikim*,(1992), S.40, s. 6.

yürütüldüğü çerçeve içerisinde İslamcılığın, Batı’da var olan çağdaş modernizm eleştirileri ile beraber değerlendirildiği söylenebilir.³²⁴

Birikim Dergisi ve Murat Belge’nin ‘sivil toplum’u önemseyen çizgisi başta olmak üzere, 1980’li yıllarla birlikte güçlenen eğilimler, Türkiye’de özellikle kimi sol eğilimler tarafından sert bir biçimde eleştirilmiştir. Bu eleştirilere göre ‘sivil toplumculuk’, uzlaşmacıdır, idealisttir, devleti vazgeçilmez bir unsur olarak tanımlar ve bu vasıfları ile anti-Marksist’tir. Bir diğer taraftan, Birikim Dergisi kendisine yöneltilen eleştirilerin de etkisi ile kendisine yönelik ‘sivil toplumcu’ tanımlamasını kabul etmemiştir. Birikim, sivil toplumu, devletin meşum eli üzerinden kalktığına coşkuyla patlayacak, yolu kesilmiş bir demokrasi şampiyonu olarak ele almaz. Sivil toplum bir amaç için tek bir yürek gibi atan düzenli demokrasi ordusu değildir.³²⁵

Bu yaklaşım, Medine Vesikası tartışmalarına geçerken, Türkiye’de İslam’ın ve İslamî kesimlerin sivil toplumun gelişimi açısından son derece önemli figürler olabileceği varsayımını beraberinde getirmiştir.³²⁶ Örneğin Birikim Dergisinde yayımlanan bir yazısındaki ifadeyle Ömer Çaha’ya göre;

“Türkiye’de sivil toplum rolünü üstlenmeye soyunan başat kesimlere bakıldığında bunların temel zaaflarının hem ekonomik olarak hem de ideolojik olarak devlete göbek bağıyla bağlı olmaları olduğu anlaşılmaktadır. Bu konuda belki de en önemli başarıyı İslamî kesimlerin verdikleri söylenebilir. Resmî ideolojiyle mesafeli durmak, demokrasiyle de mesafeli durmak anlamına gelmez. Zira Türkiye’deki resmî ideolojinin her şeyden önce demokrasiyle problemi vardır. Ancak bu muğlak karakterine rağmen, 1980 sonrasında yükselişe geçen İslamcılığı sivil toplum, demokrasi, temel hak ve hürriyetlerin yayılması, serbest piyasa ekonomisi gibi modernleşmenin temel ekonomik ve siyasî değerleri çerçevesinde değerlendirdiğimizde bir tehdit unsuru olarak okumaktan çok; bir farklılaştırıcı unsur olarak görmek daha doğru olacaktır”.

---

³²⁴ Cengiz, *Diyaloji Kavramı Bağlamında Birikim Dergisinde Medine Vesikası ve İslâmıcılık Tartışmaları*, s. 189.

³²⁵ Ahmet İnsel, *Türkiye Toplumunun Bunalımı*, İstanbul: Birikim Yayınları, 1990, s. 211.

³²⁶ Ümit Kıvanç, “Giderayak Merhaba,” *Birikim*, (1993), S.51, s. 31-34.

Birikim Dergisi tarafından da kabul gören egemen ideolojinin eleştirisinin en önemli ayaklarından biri ise, Türkiye’de laiklik uygulamalarına yönelik olmuş, bu eleştiri İslamî yaklaşımlarla olası yakınlaşmayı kolaylaştırmıştır. Birikim Dergisi’nin ifadesi ile “bu dergide konuyla ilgili makalelerde de işaret edildiği üzere, Türkiye’de uygulanan haliyle laiklik politikası söylendiği gibi “din ile devlet işlerini ayırmak” amacına matuf olmaktan ziyade dini devlet kontrolünde, onun tayin ettiği alanda tutma amacını taşımıştır” Sivil toplum değerlendirmeleri ve laiklik politikalarının eleştirisi, Birikim’i ve İslamî çevreleri birarada tutan en önemli unsurlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Cumhuriyet’e yöneltilen sol eleştiriler, özellikle 1960’lı yıllardan itibaren katı-laiklik politikalarını da eleştirmişler, 1980’li yıllardan itibaren ise İslam adına konuşan çevreler de bu eleştiriye devam ettirmiş ve Birikim Dergisi de bu tartışmalar için zemin oluşturan bir platform olmuştur.³²⁷

Türkiye’nin ve Türkiye’de sol ve dindar kesimler arasındaki diyalogun kabuk değiştirdiği dönem, aynı zamanda dünyada da sivilleşme beklentisinin yükseldiği bir zaman dilimiyle kesişmiştir. 1980’lerle beraber çevre, feminizm, eşcinsellik, dindarların hakları gibi meseleler sivil toplum başlığı altında kendisine yer bulmaya başlamıştır. Önceden bastırılmış olan birçok etnik, kültürel, cinsel, siyasi ve dinsel kimlik bu dönemde görünür olmuştur Sivil toplum kavramsallaştırması etrafında şekillenen talep ve hareketler, Türkiye’de İslamî kesimlerin de siyasi, ekonomik ve kültürel alandaki talep ve görünürlüklerini etkilemiş, böylece devletin egemen ideolojinin eleştirisi ile beraber şekillenen ortaklıklar da söz konusu olabilmıştır. Türkiye’de Batıcılığı ve laikliği üstlenen otoriter devlet ve egemen ideoloji, dini ideolojiyi büyük ölçüde yabancılaştırmıştır. Ancak bu durum İslamî kesimlerin yüzyılın sonunda toplumsal alanda yükselen görünürlüğüne engel olmamıştır. İslamî düşüncenin kitleselleşerek yaygınlaşması, beraberinde yeni diyalog arayışlarını da getirmiştir.³²⁸

---

³²⁷ Cengiz, *Diyaloji Kavramı Bağlamında Birikim Dergisinde Medine Vesikası ve İslâmcılık Tartışmaları*, s. 190.

³²⁸ Cengiz, *Diyaloji Kavramı Bağlamında Birikim Dergisinde Medine Vesikası ve İslâmcılık Tartışmaları*, s. 190.

Aydınlanma ve aydınlanma düşüncesinden etkilenen kimi ideolojilerin beklentilerinin aksine, özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısı dinin ve dinsel hareketlerin yükselişe geçmesine şahitlik etmiştir. Din, toplumsal bir gerçeklik ve hatta örgütlenme modeli olarak çağdaş dünyanın etkili fenomenlerinden biri olmuştur. 1980'lerin sonlarında ise, Türkiye ve dünyanın değişik yörelerindeki İslâmcı hareketler farklı gelecek stratejileri oluşturmuş ve bunları hayata geçirmeyi amaçlamıştır. Söz konusu hareket ve stratejilerin ortak noktası ise, buldukları ulusal politik kültür içerisindeki modern devlet mekanizmasının baskıcı yönelimlerine karşı direniştir. Bu direniş, 19. yüzyıl sonu 20. yüzyıl başında varlığını hissettiren reformist-İslâmcı yönelimlerden farklı olarak, ulusal devletin bizzat kendisinin reddine dayanmaktadır.³²⁹

Türkiye'de 1970'lerden itibaren ivme kazanan yeni İslâmî hareketin ajandası da büyük oranda devletin, resmi ideolojinin, laiklik uygulamasının kimi boyutlarının aşılması amaçlarından oluşmuştur. İslam ve İslamcılık ortak paydasında toplanan çeşitli oluşumların önemli bir kısmı, reel politik kaygılarla siyasal iktidarın yenilenmesine, paylaşılmasına ve bu paylaşımın birlikte laik cumhuriyet ideolojisinin en azından geriletilmesi amacına yönelik hareketlerdir Türkiye'de var olduğu biçimiyle laiklik olgusunun ve bu çerçevede hayata geçirilen uygulamaların anti-demokratik özellikler gösterdiği yönündeki eleştiriler, sadece İslamcı çevrelerden gelmemiştir. Söz konusu eleştiri, özellikle 1990'lı yıllarda yaşanan gelişmeler ile beraber farklı çevreler tarafından da sahiplenilmiştir.³³⁰

Türkiye'de Cumhuriyet ve modernleşme hareketinin, dini, siyasal ve toplumsal alandan dışlamaya çalışan, bununla da yetinmeyip dini yeniden şekillendirmeyi amaçlayan bir yapı arz ettiği varsayımı, Birikim Dergisi ve İslamcı entellektüellerin paylaştığı bir argüman olagelmıştır. Bir yandan milliyetçi bir düzlemde yeniden düzenlenerek ve denetlenerek İslam'ın baskınlığı artırılmış ve diğer yandan ise bu modernleşme hareketi İslâmî anlam dünyasında yıkıcı etkilere yol açmasına karşın, tam da bu İslami

³²⁹ Cengiz, *Diyaloji Kavramı Bağlamında Birikim Dergisinde Medine Vesikası ve İslâmcılık Tartışmaları*, s. 136.

³³⁰ Cengiz, *Diyaloji Kavramı Bağlamında Birikim Dergisinde Medine Vesikası ve İslâmcılık Tartışmaları*, s. 140.

algılamanın beslemiş olduğu bir devlet anlayışına dayanmıştır. Dolayısıyla devlet bir taraftan İslam'ın yerine laiklik ilkesini kendine rehber edinmiş, diğer yandan ise dünyevi otoriteyi anlamlı kılarak devlet eliyle değişimi meşrulaştırmıştır. Devletin, laiklik ilkesi dolayısıyla müdahalede bulunduğu tek alan ise siyasal ya da resmi alanlar olmamıştır. Özellikle 1980'li yıllarla beraber yaşanan kimi yasaklamalar çerçevesinde, Birikim Dergisi başta olmak üzere kimi sol-sosyalist çevrelerle beraber İslamcı entellektüellerin işaret ettiği temel olgulardan biri sivil toplumun üzerindeki baskılar olmuştur.³³¹

Birikim çevresi ya da Türkiye'de sivil toplumun eksikliğinin en önemli sorunlardan biri olduğu yönünde görüş bildiren entelektüellerin, bu konuda vurguladıkları en önemli alanlardan biri, inanç özgürlüğü ve İslamî hareketlerin demokratik süreçlere özgür katkısı olmuştur. Türkiye'de sivil toplumun, çok-sesliliğin ve demokrasinin gelişiminde olumlu bir role sahip olduğunu söyleyen İslamcı hareketin çoğulcu ve dinamik yönlerine gözlerini kapayanlar sivil toplumun düşmanlarıdır. Bu görüşe göre, laikliğin özel alanı fethetmeye yönelik kullanımı, yurttaşların günlük hayatları içerisinde dinle iç içe geçmiş pratik dünyalarını ve ritüellerini sınırlamaya yönelik baskıcı uygulamalar, İslam'ı özel alandan kamusal alana daha güçlü taşıyarak, ideolojik bir konuma yükseltmiştir. İslam'ın, İslamcılarının ve dindarların edindiği yeni ideolojik konum, devletin yeniden tanımlanması ve sivilleşmeye yapılan vurgu ile tamamlanmıştır. Bu durum, 1980 öncesinde devletle ilişkileri sınırlı, devleti sivil alandan hareketle eleştirmekten çok İslami bir devlet tasarımına sahip İslamcı görüşlerin, demokratikleşmeye ve sivilleşmeye ilişkin söylem ve hareketlerini pekiştirmiştir.³³²

Devletin tekil otoritesinden sıyrılmış bağımsız sosyal hareketler beklentisi, İslamcı aydınların sivil toplum nosyonuna yönelmelerini beraberinde getirmiştir. Buna göre, "İslamcılık Türk ulus-devletinin ölçütlerinin dışında oluşmuş, halkın kültürünü ve toplumun devlet dayatmasından bağımsız, esas inançlarını içeren bir akım" olarak

³³¹ Cengiz, *Diyaloji Kavramı Bağlamında Birikim Dergisinde Medine Vesikası ve İslâmıcılık Tartışmaları*, s. 142.

³³² Cengiz, *Diyaloji Kavramı Bağlamında Birikim Dergisinde Medine Vesikası ve İslâmıcılık Tartışmaları*, s. 150.

tanımlamıştır. Ali Bulaç başta olmak üzere dönemin İslamcı entelektüellerinin özellikle iktidardan bağımsız yeni aktörler ve tartışmalara yönelişinde diyalog imkânı aradıkları çevre ise Murat Belge ve Birikim çevresi olmuştur. Ali Bulaç, henüz 1990 yılında kaleme aldığı yazısında bu durumu şöyle dillendirmiştir:

“Dikkat edilirse, gerek Sayın Murat Belge’nin genel esaslarını belirlediği model ile gerekse sağcı-liberal çevrelerin öteden beri kullandıkları model arasında devletin İslamî düşünce ve gelişmelere müdahil politik tutumunu temel alan ortak bir referans noktası vardır. Oysa daha önceki düşüncelerinden hareket ederek Murat Belge ile birlikte, biz de devletin toplumsal olayları kendi başında yukarıdan buyurarak belirleme tavrının sakıncalarını paylaşıyor, ayrıca buna, özellikle toplumsal olguları açıklamada, devletin buyurgan tavrının kendi başına belirleyici alınmasının yetersiz kalacağı görüşünü eklemek istiyoruz.”³³³

Devletin sosyo-kültürel tüm alanları kuşatıcı gücünü sınırlandırma anlayışı, Birikim Dergisi’nde İslamcı entelektüellerle girişilecek diyalog çabasının belirleyici ilkelerinden biri olmuştur. 1992 yılında Gelecek Dergisi’nde Politik ve Kültürel İslâm şeklinde bir ayrıma giderek kültürel alanın önemini vurgulayan Ali Bulaç, Medine Vesikası tartışmalarının başlamasının hemen öncesinde, Birikim Dergisi’nde kaleme aldığı ‘Dinlerin Meydan Okuyuşu’ adlı makalesinde, bu kez Resmi İslam ve Sivil İslâm tanımlamalarına başvurmuştur. Bulaç’a göre ‘resmi’ ifadesi politik olanı aşan bir anlama sahip olsa da, toplumun siyaset ve devletle doğrudan bağlantısı olmayan faaliyet alanlarını kuşatıcı bir anlam ifade etmemektedir. Bu durumun aksine ‘sivil’ kelimesi kültürel her türlü etkinliği içerir ve toplumsal örgütlenme biçimlerini devletin önüne geçirmek gibi bir talep ve tanımlama ifade etme yeteneğine sahip görünmektedir.³³⁴ Ali Bulaç, Sivil ve resmi İslam arasında köklü farklılıklar olduğuna işaret ettikten sonra, bu iki olguyu tanımlamaya yönelir. Buna göre:

³³³ Ali Bulaç, *Bir Aydın Sapması*, İstanbul: Endülüs Yayınları, 1990, s. 125.

³³⁴ Bulaç, *Bir Aydın Sapması*, s. 29.

“Resmi İslam: Bir devlet projesine dayanan, siyasal iktidarı merkeze alan bir Tanzimat geleneğidir. Çözümü devlette görür. Bu bakış açısına göre devleti ele geçiren toplumu da ele geçirir.

Sivil İslam: İlk hareket noktasında bir toplum projesine dayanır, ümmeti devletin önüne geçirir. Çoğulcu temelde her türlü farklılığa elverişli olduğundan, devleti değil toplumu ele geçirmeye yönelir. Kültürel ve sosyal kimliği siyasal ve askeri kimliğine baskındır. Bu özelliği dolayısıyla değişimi aşağıdan yukarıya Müslümanlaşmada arar; vurgusu merkezden çok, çevre ve değişimdir. Sivil İslam verili dünyaya alternatif bir arayıştır. Genel ilkeler bağlamında ve yalnızca Müslümanlara özgü olmak üzere bütüncü olup, İslam'ın içinde veya dışında dinî, kültürel ve hukuki özerklik temelinde çoğulcu bir toplumsal projenin kurtarıcılığına inanır. Sivil İslam, Resmi İslam'dan farklı olarak hâkimiyeti değil, katılımı öne çıkarır.”³³⁵

Birikim Dergisi çevresi ile Ali Bulaç ve çevresindeki düşünürlerin ortak noktalarından biri, devletin ve modern zamanlarda ortaya çıktığı biçimleriyle örgütlü iktidarın, amaçlanacak bir konum değil, aşılacak bir unsur olarak görülmesidir. Bulaç'a göre günümüz şartlarında ulus-devletin zayıflaması modern devletin bizzat kendisinin zayıflaması anlamına gelmez, bilakis devletin totaliter ve tektipleştirici rolü, ulus-ötesi bir mahiyet kazanarak genelleşmiştir. Evrensel bir nitelik kazanan, ‘baskıcı devletin heryerdeliği’ başka bir devlet projesi veya farklı bir devlet modeli ile değil, evrensel bir toplum projesiyle aşılabılır. Müslümanların günümüz modern devleti karşısında alternatif dünyaları, toplum projeleri ve öznellikleri olmalıdır. İslam'ın ahlaki ve hukuki öğretisi böyle bir toplum projesi için uygun ve elverişli imkânlarla sahip bulunmaktadır. Medine Vesikası modernizmi aşacak böyle bir projenin sosyal, siyasi ve hukuki çerçevesi ile zamana karşı dayanıklı kurucu ilkelerini sunmaktadır.³³⁶

Diyalojik meşruluğu çarpıtan, bozan engelleyici faktörler, ‘devlet mantığı olarak siyaset’in ‘katılımcı bir süreç olarak anlaşılması gereken siyaset’in önüne geçmesiyle tanımlanmıştır. Bu tür ‘devlet mantığına

³³⁵ Bulaç, *Bir Aydın Sapması*, s. 30.

³³⁶ Ali Bulaç, *İslam ve Demokrasi*, İstanbul: İz Yayıncılık, 1995, s. 143.

endeksli siyaset’, kültürel farklılıkların tanınmamasına veya yanlış tanınmasına zemin hazırlamaktadır.³³⁷

Siyasal otoritenin kültürel farklılıkları göz ardı ederek baskıladığı ve alternatif iletişim imkânlarını askıya almaya çalışan egemen söylemin aşındığı temel mecra Birikim Dergisi ve Medine Vesikası tartışmaları olmuştur. Hatta dergi yazarlarından Ahmet Çiğdem’e göre, “İslamcılık tarihinden arta kalan tek anlamlı proje olarak Medine Vesikası” üzerindeki tartışmalar demokrasi, çoğulculuk, insan hakları, sivil toplum vb. fikirlerin, monolojik eşiği aştığını göstermiştir. Söz konusu tartışmalar, toplumun ‘farklı’ kesimleri arasındaki diyalojik etkileşimin taşıyıcısı olmuş, kimi eşikleri aşarken, kimi sınırlılıkların yeniden üretilmesini, en azından temsilini sağlamıştır. Birikim açısından İslamcı düşünürlerle kurulan diyalog, özellikle de Medine Vesikası tartışmalarının vaat ettiği çoğulcu ve katılımcı toplum projesi, demokratik olduğu nispete önemlidir. İslamî referanslarla hareket eden ve Türkiye’de siyasal hayatın bir parçası olmaya devam eden kişi ya da gruplar Türkiye’de demokrasinin gelişimine katkıda bulunabilirler. İslamî çevrelerin demokrasi yönündeki atılımlarının dayanakları pekâlâ İslam’ın genel mirasında bulunabilir. Laçiner’e göre, demokratik bir İslamî yönelim, İslam tarihindeki teolojik birikimden ve özellikle heterodoks-batinî kimi mezhep ya da ekollerden faydalanabilir. Birikim çevresine göre Medine Vesikası’nı gündeme taşıyan isimler Türkiye’nin demokratikleşmesi açısından önemlidir, çünkü onlar İslamî referanslarla Müslümanları ön planda tutmayan, çoğulculuk gibi modern kavramları İslamileştiren bir arayışın müjdecisidir.³³⁸

Birikim Dergisi’nin Türkiye’de demokrasinin geliştirilebilmesi açısından Müslümanlarla girişilecek bir diyalogun ilk adım olduğunu söylemek yetersiz olacaktır. Erken Cumhuriyet ile birlikte başlatılabilecek olan ve Türkiye’de çeşitli kimliklerin baskılanması şeklinde özetlenebilecek politikalara direniş, demokrasinin ilkesel koşulu olarak tanımlanmaktadır. Müslümanlar, diğer bütün kimlik hareketleri gibi, toplumsal konsensüsü,

³³⁷ Bulaç, *Bir Aydın Sapması*, s. 33.

³³⁸ Enes Şahin, “Birikim’in İslamcılığı İslamcılığın Birikimi: Birikim Dergisindeki İslamcılık Tartışmalarının Tahlil ve Tenkidine Mukaddime,” *Türkiye Günlüğü*, (2017), S. 131, s. 45-50.

kendi farklılıklarını ve özgünlüklerini koruyarak sürdürmek durumundadır.³³⁹

Birikim Dergisi, doğuştan gelen değiştirilemez özelliklerimiz üzerinden tanımlanan etnik aidiyetleri, sonradan özgür irade ile seçilen değer ve inançların üzerinde, hatta onları bastırarak biçimde önemsememizi empoze eden 'kimlik' bilincini kabul etmemektedir. Dergi, kendisini, inanç ve değerlerimizi etnik aidiyetimizin çok üzerine koyan, onların ışığında düşünüp davranmayı insan olmanın, uygarlığın temel şartı sayan bir anlayışın takipçisi olarak tanımlamıştır. Birikim Dergisi'nin 1970'li yıllardan itibaren, farklı etnik ya da dini kimliklerin varlıklarına ve kendilerini eşit bir biçimde yeniden üretmelerine, görünürlüklerine, siyasal temsillerine duyarlı yayın politikası Medine Vesikası projesi ile kimi paralellikler göstermektedir. Özellikle 1980'li yıllardan sonra İslamcı çevrelerde yükselen ulus-devlet eleştirisi, Birikim Dergisi ile girişilen diyalojik iletişimin temel unsurlarından biri olagelmiştir. Diğer taraftan Birikim Dergisi, etnik ya da dini temelli özne/kimlik pozisyonlarının değişmez hareket noktası olarak kabul edilmesini doğru bulmamaktadır. Birikim'in kimlik politikasının, tek bir kimliği temel alan ve dışarıya kapalı öznelliklere eleştirel yaklaştığı söylenmelidir.³⁴⁰

Birikim Dergisi'nin bir platform olarak Medine Vesikası ve İslamcılık tartışmalarına ev sahipliği yapması ve kimlikler/özneler konusunda bir ortaklık arayışı yürütmesinin sınırlılıkları bulunmaktadır. Birikim'in arzu ettiği ortaklık, dini veya etnik farklılıkların nihai birlikteliğine ve beraberliğine indirgenmiş bir ortaklık değildir. Öznelerin, taşıdıkları tüm özellik ve farklılıkları ile beraber, özgür iradeleriyle oluşturdukları siyasal tercihlerinin yan yana veya karşı karşıya gelmesi amaçlanmaktadır. Farklı özne ya da düşüncelerin, diyalogun imkânlarını tüketecek bir biçimde, kesin bir senteze varması idealini aşmak isteyen Birikim çizgisi, tüm öznelerin kendisini ifade edebileceği bir toplumsal zemin arayışı içerisindedir. İnsel'e göre Birikim Dergisi temelde ulusal, etnik ve dini aidiyetlerin siyasetin

³³⁹ Cengiz, *Diyaloji Kavramı Bağlamında Birikim Dergisinde Medine Vesikası ve İslâmıcılık Tartışmaları*, s. 159.

³⁴⁰ Cengiz, *Diyaloji Kavramı Bağlamında Birikim Dergisinde Medine Vesikası ve İslâmıcılık Tartışmaları*, s. 160.

temel belirleyicisi olmasına karşı çıkmaktadır. Bu noktada derginin vurguladığı temel nokta kişilerin de ötesine geçerek toplumsal ve siyasal imgelerin beraberliğini sağlayacak ortak anlamı yaratmaktır. Dini ilkelerin ‘öz’ünde ve dindarların temel kaynaklarında, söz konusu birlikteliği ayakta tutacak eşitlikçi ve özgürlükçü bir yaklaşımın olup olmadığı ise daima sorgulanmıştır.

1989’dan 2000’li yılların başına değin, Birikim sayfalarında da gördüğümüz İslami eğilimlerin barışçıl ve çok-sesliliğe açık talepleri, birçok çevre tarafından kuşku ile karşılanmıştır. Örneğin İslamcı hareket ya da düşünceleri kendiliğinden baskıcı ilan etmek ne kadar yanlışsa, modern devletin içine düştüğü totaliter yaklaşımların tam karşıtı olduklarını savunmak da bir o kadar yanlıcıdır. Özellikle Orta-Doğu coğrafyasında etkin olan İslami eğilimler, laikliğe, iffet kurallarına uymayı reddeden kadınlara, sola ve bazı durumlarda etnik ve dini azınlıklara karşı da savaşmaktadırlar. Reel siyasal pratikler, İslami siyasetlerin baskıcı ve kimlikleri dışlayıcı örneklerine sahip iken, bir yandan da İslam’ın ‘öz’ünde, farklı etnik ya da dini kimliklerin biraradalığına aykırı olduğuna ilişkin görüşler de bulunmaktadır.³⁴¹

Birikim ile İslamî kesimler arasındaki diyalog arayışını belki de kesintiye uğratan en önemli konu başlığı olarak da demokrasi sorunsalının öne çıktığı iddia edilecektir. Medine Vesikası temelinde, Ali Bulaç başta olmak üzere, savunulan katılımcı, çok-hukuklu anlayışın demokratik olarak tanımlanıp tanımlanamayacağı, tartışmanın odak noktalarından birini teşkil etmiştir. Ancak Birikim Dergisi’nin bizzat kendisinin savunageldiği demokrat pozisyonun altını gereğince doldurmadığına yönelik eleştiriler de söz konusudur. “Birikimcilerin arzuladığı üzere kapitalizmle karşı karşıya gelecek kadar radikalleşmiş bir demokrasi pratiği liberal demokrasinin ötesine geçilmesini gerektirir. Tabii bu durumda liberal demokrasiye alternatif olacak şekilde büsbütün başka bir dizgeye ihtiyaç vardır. Ancak Birikim literatürü dikkatle incelendiğinde dergi yazarlarının liberal

---

³⁴¹Cengiz, *Diyaloji Kavramı Bağlamında Birikim Dergisinde Medine Vesikası ve İslâmcılık Tartışmaları*, s. 165.

demokrasiyi olumsuzlayarak aşacak alternatif bir model geliştirme konusunda son derece yetersiz oldukları görülür.”³⁴²

Demokrasi, çoğulculuk ve katılım gibi kavramlar çerçevesinde yürütülen tartışmaların tek tarafı ya da belirleyicisi sol-sosyalist çevreler ya da Birikim Dergisi değildir. Türkiye’de İslamcı entelektüeller, özellikle 1980’li yılların ortalarından itibaren Türkiye’de demokrasiyi ve demokratikleşmeyi tartışmaya açmışlar, çoğulculuk ve İslam arasındaki ilişkilere yönelik düşünsel faaliyet göstermişlerdir. 1990’lı yıllarla birlikte İslam ve demokrasi temelli tartışmalar özellikle dergiler nezdinde hızlanmış ve kitleselleşmiştir. Dolayısıyla 1990’lı yıllardan itibaren İslamcı söylemin demokrasi temelli tartışmalara yöneldiği hatta bu tartışmaların zeminini inşa etmeye başladığı söylenebilir.³⁴³

Birikim Dergisi açısından Türkiye’de devletin geniş toplumsal kesimlerin istek ve yönelimlerine karşı yürüttüğü ilgisiz ve hatta reddiyeci tavrı, Kemalizmin yerleşik ideolojisine içkindir. Dolayısıyla Cumhuriyet’in kurucu ilkeleri, en azından pratikte kazandıkları içerikler ve uygulamalar açısından eleştiriye açıktır. Katı ve otoriter laiklik yaklaşımının yanı sıra devletçilik ilkesi de Birikim Dergisi’nce eleştiri konusu edilmiştir. Devletçilik, toplumdaki her türlü dinamğin devlet denetimi ve gözetimi altında gerçekleştiği, her toplumsal gelişmenin devletin üstün çıkarları açısından değerlendirildiği, devlet dışı hiçbir toplumsal olgunun özerk meşruiyetinin tanınmadığı bütüncül bir siyasal dünya olarak tanımlanmaktadır. Türkiye’de resmi siyasal düşünce ve etkinliğin temel ilkesi, devletin toplum üzerindeki egemenliğinin korunması ve güçlenmesidir.³⁴⁴ Nitekim Birikim Dergisi’ne göre, bir devlet politikasından söz edildiğinde, topluma ve seçilmiş temsilcilerine sormak, onayını almak gereğini duymaksızın bürokrasinin kendince tespit etmiş olduğu birtakım politikalar anlaşılır.³⁴⁵

---

³⁴² Cengiz, *Diyaloji Kavramı Bağlamında Birikim Dergisinde Medine Vesikası ve İslâmcılık Tartışmaları*, s. 170.

³⁴³ İnel, “Ahlak İçin Dine İhtiyacımız Var mı?,” s. 98-99.

³⁴⁴ İnel, “Ahlak İçin Dine İhtiyacımız Var mı?,” s. 98-99.

³⁴⁵ Birikim Dergisi, “Geçen Ayın Birikimi: Devletin Kimlik Krizi ve Laik-İslamcı Çatışması,” *Birikim*, S.19, (1990), s. 3.

3.BÖLÜM

BİRİKİM DERGİSİ PERSPEKTİFİNDE TÜRKİYE’DE İSLÂM CİLİK TARTIŞMALARI

Birikim Dergisi’nin Türkiye’de solcu fikir hareketinin din kavramıyla bağlantısı açısından diğerlerinden farklı yönü; benimsediği tutumu, dinin hem tarihte hem de günümüzde insanların yaşamında önemli bir konumda bulunmasının sebebini algılama çabası olarak tanımlanabilir. Bunun yanı sıra dinin sosyal yaşamla bağlantısı ve onu şekillendirme gücü; dinin hükûmet, politika ve geleneklerle olan yakından ilişkisi gibi çok sayıda husus ve unsur çerçevesinde düşünülebilir. Birikim Dergisi bu gaye doğrultusunda İslâm ve Müslümanlara dair bir dizi hususu, çeşitli polemiklere açık hâle getirerek dergi içerisinde önemli bir yere konumlandırmıştır.

Araştırmanın bu kısmında Birikim Dergisi’nde polemiklere kapı aralayan bu hususlara, bilhassa derginin kuramsal sınırlarını oluşturan kişilerin perspektifleri değerlendirilmektedir. Bununla birlikte Türkiye’de Birikim Dergisi’nin İslâm cılık karşısındaki yaklaşımı belli başlı nitelikler içerisinde ele alınacaktır.

3.1. Birikim Dergisi’nde Dinî Söylem

Birikim Dergisi’nin din kavramına ve Müslümanlara bakış açısını, yukarıdaki kısımda kısaca özetlendiği şekilde sol fikir hareketi/söylemi çerçevesinde başka bir konuma yerleştirebiliriz. Geleneksel sol hareketin yanı sıra çok sayıda hususu farklı perspektiflerden ele alan Birikim, din hususunda da farklı bir tutum göstererek din çerçevesinde bir dizi husus üzerinde polemik yürütmekte ve algılama yolları üretmektedir.

Bu bağlamda sol fikir akımı ve söylemi içerisinde farklı bir tutumla bir politika üslubu veya politika yapma tarzı oluşturmayı hedefleyen Birikim’in bu çıkışı, solcu gruplar tarafından olağan dışı bir vaziyet şeklinde görülebilir. Yayın sürecinin başlamasının hemen ardından çeşitli nedenlerle

pek çok kez tenkit edilmesi; belki de bu karşıt ve orijinal politika şeklini benimsemesinden kaynaklanmaktadır.

Dolayısıyla Türkiye’de sol fikir akımının din kavramı karşısındaki tutumundan farklı olarak Birikim Dergisi, dini, bireysel ve sosyal hayatın köşe taşlarından biri konumunda görmektedir. Bu yüzden derginin bir algılama çabası ve tutumu içerisinde olduğunu söylemek mümkündür.

Derginin çeşitli sayılarında, türlü kişiler tarafından birtakım aralıklarla aktüelliği tazelenen din kavramı ve onun çevresinde oluşan başlıklar, dergi içerisinde önemli bir total ortaya koymanın yanı sıra yukarıda ifade edildiği gibi söz konusu durumu tasdiklemektedir. Derginin din kavramı ve onun çevresinde ele aldığı ‘İslâm ve modernite, İslâm ve kadın, din, ahlak, İslâmî hareket, İslâmcılık’ gibi birtakım konu ve kavramın dışında, hem Türkiye hem de İslâm toplumlarının bulunduğu farklı topraklarda teşekkül eden ve ilerleyen dinî akımları, onların bölgesel ve global çaptaki politik bağlamda geçirdikleri aşamaları temel alan polemiklerin yapıldığı da bilinmektedir.

Genel anlamda dini, spesifik olarak ise İslâmî oluşumları, akımları, çevreleri ve onların teşekkül ettiği sosyal yapılarda edindikleri başarıyı ya da başarısızlığı, üstünkörü bir değerlendirmeye önemsizleştirmeyen Birikim’in, bu durumların ortaya çıktığı sosyal realiteyle bağlantısını açıklayan ve değerlendiren bir efor ve tavır gösterdiğini ifade etmek mümkündür.

Dergide editörlük konumunda bulunan Kerem Ünüvar’ın Türk sol hareketinin genel olarak din kavramına karşı tutumunu tenkit ettiği yazısında esasında Birikim’in tutumuna da satır aralarında yer vermektedir:

“Sol ve sosyalistler kendi hesaplarına, insan üzerindeki herhangi bir tahakkümün varlığına karşı çıkmak adına dini de bu tahakkümün vasıtalarından biri olarak görürler ve müdahale alanlarından birisi olarak telakki ederler. Bu durum o kadar açık tarif edilemeyeceği için de ‘tahlil’

üzerinde değil, ‘slogan’ üzerinde konuşma ve akıl yürütme kolaylığına zaman zaman kaçarlar.”³⁴⁶

Buna benzer bir kolaycı tavra yeltenmeden farklı bir tutum gösteren derginin, kuramının ve temelinin inşasında büyük katkısı ve payı olan kişilerden Ömer Laçiner, insanın mevcudiyet ve anlam arayışını sürdürdüğünü, bu arayışın çeşitli şekillerde ve bağlamlarda kendini gösterdiğini, üstelik birçok kez bu arayışın dinî bir yapı çerçevesindeyken mânâ bulduğunu ve bu yüzden ifade edilen bu arayışa önem verilmesi gerektiğini dile getirmektedir.³⁴⁷

İnsanın anlam arayışında sergilediği eforun; bazen çağdaş dünyanın verdiği koşullarda, bazen sosyalizmin sunduğu farklı bir perspektifte, bazen liberalizmin olanaklarında, bazen de dinin bireye huzur bahsettiği ve iç itminan verdiği duyguda aranması gerektiğinin altını çizmektedir.

Kişinin anlam arayışının ve bunun doğrultusunda teşekkül eden dinî meyillerin değişkenlerini çok sayıda nitelik üzerinden tasvir etmeye gayret gösteren Birikim, bazen bir çağdaşlaşma tenkidini, bazen geleneksel-klasik ve hatta skolastik sosyalist fikrin tenkidini, bazen de din kavramının tenkidini gerçekleştirerek söz konusu tutumunu yayın sürecinin başlangıcından itibaren sürdürmüştür.

Laçiner; “Sanayi öncesi bir çağa mahsus bir ideoloji olarak tanımlanan, sanayileşme ve onun belirleyiciliğinde toplumun değişmesi ilerledikçe kaybolacağı varsayılan dinin, tam da dünya sanayileşmenin doruğundayken böylesine yeniden canlanmasını bir gerçeklik olarak kabul etmenin Atatürkçü ve geleneksel sosyalistler için mümkün olmadığını ifade etmektedir.³⁴⁸ Çünkü “onun tarihsel gelişmenin bu safhasına denk düşen ‘nesnel bir olgu’ saymak ve böylece açıklamaya çalışmak, temel varsayımlarıyla çelişir” cümlesiyle, geleneksel sosyalistlerin anakronik tutumlarını tenkit etmektedir.

³⁴⁶ Kerem Ünüvar, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 8*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007; *Sol Düşünce ve Din*, s.129.

³⁴⁷ Ömer Laçiner, “Refah Partisi’nin Başarısı Ve İnsanın ‘Anlam’ Arayışları,” *Birikim*, S. 44, (1992), s.3-6.

³⁴⁸ Laçiner, “Refah Partisi’nin Başarısı Ve İnsanın ‘Anlam’ Arayışları,” s.3-6.

Din kavramının ülkemizde başka bir fonda ilerlediği düşüncesini özümseyen Birikim, İslâm'ın kişisel yaşama dair kuralların toplamı şeklinde algılanmaması gerektiği görüşündedir. Bunun yanı sıra Birikim Dergisi, İslâm'ın temelinde bulunan yaşam stili olma fikrini dikkate alarak hayat sürdürdüğümüz bu sosyal yapıda politik, sosyal ve kültürel yaşamın bu realite üzerinden kurulabildiğini göz ardı etmemektedir.

Bu açıdan bakıldığında İslâm'ın, çağdaşlaşmaya tepki gösteren çok sayıda fikir akımından farklı olarak ele alınması gerektiği fikrinde olan Laçiner, "İslâm'ın sadece dar anlamıyla bir ideolojik meydan okumanın ötesinde bir gerçekliğe sahip olduğunu belirtmektedir."³⁴⁹

İslâmiyet'in, Hıristiyanlık gibi sosyal yaşamın çeşitli alanları için sadece belli başlı kurallar ve yorumlamaya açık değer yargıları belirleyen bir din olmadığını, sosyal yapıdaki grupların gündelik yaşamlarının birçok detayına varıncaya değin genel anlamda tüm oluşumlarına dair biçimsel reformları da kapsayan bir din olduğunu dile getirmektedir.

Derginin yukarıda anlatılan şekilde din kavramına ve din çevresinde kapı araladığı polemiklere genel olarak tutumu böyledir. Ne var ki değerlendirdiği bazı başlıkları, belli başlı sınırlılıklar içerisinde ve çeşitli alanlarda ele aldığına da rastlamaktayız. Bu bağlamda derginin bazı tutumlarını aşağıdaki kısımlarda değerlendirmekteyiz.

3.2. Sol Eksenli Tartışmalar

Genel olarak dünyada, spesifik anlamda ise Türkiye'de din kavramı ile sol fikir akımı arasındaki etkileşim, sol düşüncenin geçmişinden beri problem olmuştur fakat bu vaziyet bilhassa Türkiye'de daha da problemli bir izlenim oluşturmaktadır. Türkiye sol fikir hareketi; daha çok pozitivist, modernist ve ilerlemeci devlet çerçevesine yakın olmaktan kaynaklanan bir anlayışla, geçmişi süresince İslâm'dan ve Müslümanlardan uzak durmuş üstelik hasım bir tutum sergilemiştir.³⁵⁰

³⁴⁹ Ömer Laçiner, "Dinî Akımların Yükselişi Ve Türkiye'de İslâmî Hareket", *Birikim*, (1989), Sayı 6, s.10.

³⁵⁰ Babacan, *Birikim Dergisi Ve Dergi Etrafında Gelişen Din Tartışmaları*, s. 44.

İleri-geri ve laik-anti laik ikiliğinin üzerinden genel anlamda dini, özel anlamda ise Müslümanları izole ederek ve üstelik çeşitli kavramsallaştırmalarla hasım hüviyetine büründürerek uzaklaştırmış, Cumhuriyet tarihi süresince bunun bir hakimiyet durumuna evrilmesine yol açmıştır. Devletin bu tutumu sol fikir akımları ve solcu topluluklar tarafından özümsemiş ve buna benzer bir tavır şekli inşa edilmiştir.³⁵¹

Sol fikir akımı; din kavramının tarih süresince hâkim gruplar tarafından en sık başvurulmuş araçlardan biri olduğu, hâkim sisteme kayıtsız şartsız bağlılığı sağlayarak sistemin mevcudiyetini sürdüren bir niteliğe sahip olduğu görüşünde olan solcu fikir akımı hayaline dönüşmüştür. Bu açıdan sol fikir akımı, din kavramına karşı inşa ettiği dışlayıcı ve küçümseyici tutumla ve Türkiye’de devlet egemenliği doğrultusundaki perspektifte bulunmasıyla kendi özgürlükçü düşüncesine zıt düşmüştür.

Hâlbuki Batı’nın eleştirel tutumla büyük oranda olgunlaştırdığı ve üzerinde bir bilgi birikimi oluşturduğu Batı sol görüşünün din karşısındaki tutumu farklı yöndedir. Büyük nispette kendi çevresinden ve eleştirel bir tutumla modernitenin katı hüküm koyuculuğundan uzaklaşarak aydınlanmanın temeli gerçeklik olma niteliğine karşı çıkan bir tavır takınır. Söz konusu tavrın yeterli olmadığı veya tenkit edilebildiği taraflarıyla birlikte, gelinen seviye bakımından her çeşit çoğulculuğun mevcudiyetini onayan çok kültürlü bir global toplumun varlığını ve bu küresel yapının içerisinde dinin ve inançların anlam şemaları inşa etmesi açısından değer taşıyan nitelikler üstlendiği hakikatini onayan yeni bir anlayıştan söz etmek mümkündür.³⁵²

Bu açıdan sol görüşün din tenkidinin modernizme bakarak tasnif edilemeyeceğini ve ileri-geri mukayesesinin bir parçası olamayacağını altını çizen Dilaver Demirağ, Türkiye sol görüşünün bu hususta karşılaştığı zıtlığa vurgu yapmıştır:

“Batıda sosyalistler modernizm olgusunu yerden yere vururken, bundan kurtulmayı sol olmanın koşulu sayarken ve yeni solun yeniliğini de

³⁵¹ Babacan, *Birikim Dergisi Ve Dergi Etrafında Gelişen Din Tartışmaları*, s. 45.

³⁵² Babacan, *Birikim Dergisi Ve Dergi Etrafında Gelişen Din Tartışmaları*, s. 47.

bu oluştururken, dahası aydınlanmayı eleştirel bir okuma ile değerlendiren, aydınlanmanın her şeyi kendisine temellük eden aşkın özne nosyonunu reddeder ve sosyalizmin akılcılığın eleştirel ve nesnel yanına sahip çıkıp, onun baskıcı yanını ise temizleyen bir eleştirel tutuma girişirken, bizdeki solcu modernizmi eleştirmek, onu aşmak bir yana ona sonuna kadar sahip çıkıp ilericilik adına onu kutsuyor. Sonra da bunu solculuk olduğunu sanıyor. Ve elbette doğal olarak Kemalizm ile kol kola giriyor.”³⁵³

Bu bakımdan resmi görüş doğrultusunda bir söylem inşa eden sol düşüncenin dine karşı tutumu kapsamlı olarak köklü bir tavır sayılacak şekilde tepki verici ve tutarlı eleştirellikten uzak bir tavır olarak değerlendirilebilir.

Dinin, içinde bulunduğumuz sosyal yapıda hangi manaları içerdiğini ve sosyal koşullar dahilinde hangi realitelere karşılık geldiğini tutarlı ve eleştirel bir tavırla yorumlayamayan sol görüş, dini kendi esas ortamından uzaklaştırarak başvurduğu ‘din halkın afyonudur’ anlayışıyla dini ve tüm dindar toplumları dışlayarak devletçi bir çerçevede diktatör bir tutum ortaya koymaktadır.³⁵⁴

Türkiye sol görüşünün özet hâliyle anlatılabilecek olan bu dışlayıcı ve indirgeyici tavrı, şahıslar ve kuruluşlar arası etkileşimde de problemlere yol açmış, iletişim imkânlarını ve temelini genel anlamda yok etmiştir. Sosyal yapıyla iletişim imkânlarını devre dışı bırakan bu tutum, doğu bilimci bir değerler dizisi çevresinde teşekkül eden Türk çağdaşlaşma planı doğrultusunda bir tavır ve temas meydana getirmiştir.

Bunun yanı sıra din kavramının, bilhassa da İslâm’ın sırf fizik ötesi ve muhayyel bir düşünme stratejisi olduğu görüşündedirler. Bu teoriden yola çıkarak onun toplumsal yaşam ve yaşantılara dair değerlendirmeleri ve bir yaşam biçimi stratejisi olması hakikatini ortadan kaldırarak doğu bilimci değerler dizisinin benimsenmesine neden olmaktadır. Din kavramının fizik ötesi ve böylece bir illüzyon olarak algılanması, tabii olarak belli başlı bir dine, Türkiye bağlamında da İslâm’a tâbi olan insanların pozitif bilimden ve

³⁵³ Dilaver Demirağ, “Öznenin Kibri,” *Birikim* S.227, (2006), s. 9.

³⁵⁴ Babacan, *Birikim Dergisi Ve Dergi Etrafında Gelişen Din Tartışmaları*, s. 46.

akılcı görüşten uzak olduğu düşüncesini de beraberinde getirmiştir. Bu algı, bireysel ilişkilerde de birçok problem meydana getirmiş; Türkiye sol görüşündeki gruplar kendilerini çoğu zaman yaşamın sırrına vakıf, entelektüel, çağdaş insan modeli şeklinde algılamıştır.³⁵⁵

Türk sol görüşünün, Müslümanlara karşı aşılamaz bir ön yargıyla baktığı dine negatif bir izlenimle yaklaşma, muhafazakârları mürteci ve tutucu kişiler olarak hürriyetin hasmı konumunda görme algısı, dinin Türkiye realitesine hangi bağlamda ve boyutta karşılık geldiğinin farkına varmayı engellemektedir.³⁵⁶

3.3. Din ve Devlet İlişkileri

Tarihin neredeyse her aşamasında ülkeler, birçok değişkenin belli başlı bir etkileşim çizgisinde toplanarak yasallık oluşturmasıyla mevcut olmuşlardır. Ülkelerin herhangi bir biçimde etkileşime girdiği ve anlam şemaları yarattığı bu etkenler arasında ilk olarak din, onun peşi sıra dil, kültür, medeniyet gibi çok sayıda değişken sıralanabilir. Pek çok etkenin derlenmesiyle inşa edilen devletler, mevcudiyetlerini ve yasallıklarını muhafaza etmek gayesiyle bazen içeriden teşekkül etmiş, bazen de dışarıdan üretilmiş çeşitli söylemler, uygulamalar ve kuruluşlar üzerinden bir hâkimiyet sistemi kurarak varlıklarını devam ettirmişlerdir.³⁵⁷

Bu bakımdan hem Osmanlı'nın son zamanları, hem de Cumhuriyet devri süresince devletin veya hükûmetlerin muhafaza edilmesi ve devamlılığı açısından çok çeşitli özellikte ve pek çok sayıda söyleme, uygulamaya ve kuruluşa gereksinim duyulmuştur.³⁵⁸ Bununla birlikte devletin gereksinim duyduğu bu konular devletin vasıflarını, muhtevasını ve karakter özelliklerini belirleyen ciddi ölçekler olarak bilinmektedir. Örneğin içinde bulunulan devrin durumu itibariyle bilhassa dinin ve devletin etkileşim şeklinin nasıl tespit edilmesi gerektiği, ne seviyede ve ne kadar sentez gerçekleştirilebileceğini veya din kavramının laik bir devlet çerçevesinde

³⁵⁵ Dilaver Demirağ, "Sol İlahiyat Tartışmalarına "Sapkın" Bir Bakış", *Birikim*, S. 253,(2010), s. 7.

³⁵⁶ Demirağ, "Sol İlahiyat Tartışmalarına "Sapkın" Bir Bakış", s. 6.

³⁵⁷ Babacan, *Birikim Dergisi Ve Dergi Etrafında Gelişen Din Tartışmaları*, s. 53.

³⁵⁸ Gül Tuba Dağlı, "Osmanlı'dan Günümüze Din-Devlet ve Laiklik Tartışmaları," *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, (2014), Sayı 2, s.39.

nasıl bir yeri olacağı gibi pek çok mesele polemiklerin konusunu oluşturur. Dolayısıyla Türkiye’de Cumhuriyet geçmişi süresince devletin geçirdiği tüm aşamalar, karşılaştığı problemler ve önemli olarak görülen bütün konular bilhassa din, devlet, laiklik, dindarlık temelinde ele alınabilir.³⁵⁹

Cumhuriyet geçmişi süresince polemik konusu olan ve günümüzde de polemiği sürdürülen; din, devlet, ulus, laiklik, dindarlık gibi pek çok kavram çeşitli oluşumların gündem konusu olmuş ve uzun bir zaman boyunca üzerine polemikler sürdürülmeye devam etmiştir.³⁶⁰ Bu bakımdan Türkiye’nin önem taşıyan yayın organlarından birisi olan, günümüze değin çok sayıda konuyu inceleyen, Cumhuriyet geçmişinin sürecini de pek çok sefer aktüaliteye taşıyarak ele alan sosyalist kültür dergisi, Birikim Dergisi’dir. Yukarıda bahsi geçen bu konuların ülkemizde ilk olarak anlam sınırlarını ve kullanım biçimlerini ele almak gerekecektir.

Bu açıdan Türkiye’de bireylerin ve devletin bir şekilde etkileşimde olduğu dindarlık, ulusçuluk, laiklik gibi kavramlar yalnızca bir tefekkür ve söylem şekli değil, bunların yanı sıra kişi ve kurumların yaşamlarıyla somut duruma gelerek bir yaşam stiline evrilen kuvvetli hüviyetlerdir. Dolayısıyla bu hüviyetlerin Türkiye’de zaman zaman polemiğe açılması bazı toplulukları rahatsız etmiş ve bu hüviyetlere dair yeni tanımlar geliştirmek kimi zaman zor bir hâl almıştır.³⁶¹

Aktüaliteye taşındığı andan bu yana üzerinde pek çok polemik yapılan ve sosyal yapının büyük bir kısmının tam anlamıyla ne olduğunu algılayamadığı ‘laiklik’ kavramı, daha çok çağdaşlaşma ülküsü çerçevesinde bir politik tavra evrilmektedir. Dolayısıyla Türkiye koşulları dahilinde çeşitli anlamlar addedilmesi, teorik bir kesin doğruyu anlatmaktan çok bir duruşu, bir politik tutumu ve yerleşmeyi tespit eden ve bir hâkimiyet vasıtasına evrilen kavram biçiminde karşımıza çıkmaktadır.³⁶²

---

³⁵⁹ Babacan, *Birikim Dergisi Ve Dergi Etrafında Gelişen Din Tartışmaları*, s. 54.

³⁶⁰ Ahmet İnsel, “Olağanlaşan Demokrasi ve Modern Muhafazakârlık,” *Birikim*, Sayı 167, (2002), s.56.

³⁶¹ Ahmet Salih Aktaş, “Tarz-I Hayat Savaşları,” *Birikim*, Sayı 218, (2007), s.17.

³⁶² Mücahit Bilici, “Türkiye’de Laik Tasavvur Üzerine,” *Birikim*, Sayı 110, (1998), s.31.

Laiklik olgu ve mana bakımından Batı'lı temellerin üzerine inşa edilmesine karşın, Türkiye'de çağdaşlaşma ile aynı doğrultuda mânâlar atfedilerek devletin kamusal ideolojisinin esas öğelerinden biri niteliğinde kabul edilmektedir. Laikliğin esas öge biçiminde kabul edilmesi, onu kesin doğrular yaratan bir duruma yükseltmiş, vaziyete göre mânâsı dönüşen ama yeri daima aynı kalan temel bir öge şeklinde mevcudiyetini sürdürmesine fırsat vermiştir.³⁶³ Laikliğin psiko-sosyal esasları hakkında bir polemige kapı aralayan Birikim yazar ekibinden Ayşegül Yaraman; Ortaçağda, papaz olmayanları anlatmak için başvurulan 'laik' kelimesinde temelini bulan ve 19. asrın ikinci yarısından başlayarak politik kelime repertuarına dahil olan 'laiklik' hususunun iki ana tanımı ifade ettiğini dile getirmektedir.³⁶⁴

“Tüm dinler karşısında kamusal düzenin mutlak egemenliği ve diğer yandan hiçbirine üstünlük tanımaksızın tüm dinî inanç ve uygulamaların özgürlüğünün (pek tabiidir ki tanrıtanımazlık da bu özgürlüğün kapsamı içindedir) güvenceye alınmasıdır. Modern devletin dini devletten ayırmayı amaçlaması her türlü dinî egemenlikten arınıp, bütünüyle özerkleşmek içindir.”³⁶⁵

Yukarıda ifade edildiği şekilde laiklik, çağdaş devleti dinî devletten tamamıyla uzaklaştırma gayesi olarak tanımlanmış ve bu nitelikte kullanılmıştır. Buna rağmen Türkiye'de laiklik pek çok çeşitli anlam şemaları dahilinde tekrar inşa edilmiş ve devletin hakimiyetini güçlendirdiği bir vasıta niteliğinde kullanılmıştır.³⁶⁶

Bu bağlamda Laçiner, laikliğin tanımını “Türkiye'deki laikliğin, ‘çağdaş’ denilen hayat tarzının, dinî denilen hayat tarzları karşısında açık imtiyazlılığını, ötekine üstün ve onu aşağı konumda sayma hakkını veren bir anlayış ve uygulamalar serisinin adı” şeklinde ifade etmektedir.³⁶⁷

³⁶³ Aslı Sümer, “İrkçılık, Laiklik, Sol,” *Birikim*, Sayı 250, (2010), s. 90.

³⁶⁴ Babacan, *Birikim Dergisi Ve Dergi Etrafında Gelişen Din Tartışmaları*, s. 55.

³⁶⁵ Ayşegül Yaraman, “Laikliğin Psiko-Sosyal Temelleri Üzerine Bir Tartışma,” *Birikim*, Sayı 9, (1998), s.86.

³⁶⁶ Ruşen Çakır, “Türkiye İslâmcılarının Politik Krizi,” *Birikim*, Sayı 42, (1991), s.51.

³⁶⁷ Ömer Laçiner, “Laiklik/Anti Laiklik: Dayatılan Bir Kutuplaşma,” *Birikim*, Sayı 95, (1997), s.7.

Dolayısıyla Türkiye'nin çağdaşlaşma süreci dahilinde pek çok hususun ve oluşumun kendine has vasıflar atfedilerek kullanılması durumu, laiklik hususu için de söylenebilir. Sosyal yapının tarihî ve geleneksel temellerini göz önünde bulundurmayarak çağdaş devlet seviyesine erişmenin bir vasıtası şeklinde kullanımına başvurulmuş laiklik, beklenmedik bir tutumla halk ve devlet arasında bir gerilim ve hakimiyet ögesi şeklinde mevcudiyetini sürdürmüştür.³⁶⁸ Nitekim yeni inşa edilen devletin kamusal söylemi, modern ve muasır medeniyetler seviyesine erişmenin vazgeçilmez şartlarından biri olarak kabul ettiği dinin devlet kuruluşlarından ayrılmasını oldukça ciddiye almaktaydı.³⁶⁹

Bu kapsamda Yaraman, söz konusu yazısında laikliğin yasal temelini inşa edilme biçimini irdelemektedir. Yaraman, "Türkiye'de Tanzimat'ın ilânından itibaren gerçekleştirilen birçok reform gibi halifeliğin kaldırılması, Tevhid-i Tedrisat Kanunu ve anayasadan aykırı maddelerin çıkartılmasıyla yasal açıdan laikliğin somut hale geldiğini" ifade etmektedir. Bu vaziyetin de "siyasal modernlikten önce ve modern devlete ulaşmak için bir araç olarak ortaya konmuş olduğunu; modern devletin uygulamaları sürecinde benimsenerek ulaşılmış amaçlardan biri olmadığını" vurgulayarak Türkiye'deki laiklik algısını tenkit etmektedir.³⁷⁰

Türkiye'de çağdaşlaşma hareketlerinin bir ögesi olarak laiklik kavramı altında, dinin devletten ve üstelik sosyal yaşamdan ayrılması gereken bir disiplin olduğu düşünülmeyle beraber, devletin çelişkili bir şekilde dinî tahakküm altına alması ve şekillendirme gayesine yönelik oluşumlar inşa etmesi; Türkiye'de laikliğin her devirde çeşitli tanımlar ve nitelikler üstlenmesine sebebiyet vermiştir. Devletin laiklik ve din hususundaki bu tavrı, Cumhuriyet geçmişi süresince her devirde sürekliliği korunan devletin risk altında bulunması veya ele geçirilmesi endişesini doğurmuş ve pekiştirmiştir.³⁷¹

³⁶⁸ Dilek Yankaya, "28 Şubat, İslâmî Burjuvazinin İktidar Yolunda Bir Milat," *Birikim S.* 278, (2012), s.45.

³⁶⁹ Babacan, *Birikim Dergisi Ve Dergi Etrafında Gelişen Din Tartışmaları*, s. 56.

³⁷⁰ Yaraman, "Laikliğin Psiko-Sosyal Temelleri Üzerine Bir Tartışma," s.86.

³⁷¹ Nilgün Toker, "Modern Devletin İcrası Olarak Modernleşme," *Birikim*, Sayı 47, (2006), s.23.

Meydana gelen bu endişe bilhassa Müslüman grup üzerinden sürdürülmekte, böylece sosyal yapının pek çok ögesi arasında çelişkilere yol açmaktadır. Devletin laiklik hususunda yarattığı sosyal korkuyu Laçiner şu sözlerle özetlemektedir:

“Eğer Türkiye’de laik devlet, gerçekten de dinin devlet işlerine karıştırılmaması veya bir başka deyişle devletin dinler karşısında nötr olması biçiminde, bu çerçevede uygulanmış olsaydı, belki yine bir dinî hareketle karşı karşıya olurduk ama, "laik devlet" büyük ihtimalle tehlike altında olmazdı. Devlet din(ler) karşısında tarafsız olmakla yetinseydi yani bireylerine, topluluklarına hiçbir kısıtlama getirmeyip, dinî-ladinî hayat tarzları arasındaki kamusal alanda doğabilecek sorunlara uygulanacak genel hukuki ilke ve müeyyidelerin bekçiliğiyle yetinmiş olsaydı, Türkiye’de laik devlet bu olsaydı, tüm demokratların ve bu arada samimi, olgun Müslümanların çoğu bu laik devleti koşulsuz destekler ve savunurlardı.”³⁷²

Birikim’in yazar ekibinde önemli bir sttüsü olan Laçiner’in laiklik görüşüne göre devlet, dinler konusunda nötr bir konumda bulunmalıdır. Dolayısıyla devlet, sınırlama getirmeden kişi ve grupların inanışlarını özgürce sürdürebilecekleri bir bağlam konusunda meşru bir biçimde olanak sağlamalıdır. Alenen olmasa dahi barışın yalnızca bu yolla kazanılabileceğine vurgu yapmaktadır. Bu görüş, geleneksel sol düşünceden farklı yönde bir fikir akımı ve tutumunun kapısını aralamaktadır.³⁷³

Devletin Müslüman kesimi üzerinden inşa ettiği laiklik korkusunu özümseyen laik grup, aynı zıtlığı sürdürerek kendisini aklın, bilimin, ilerlemenin, hürriyetin, modern yaratım tarzının ve hayat stilinin kesin yasallığı üzerinden anlamlandırmaktadır.³⁷⁴ Buna karşın anti-laik kesim, diğer bir söylemle genelde Müslüman grup, özelde kökten veya politik İslâm taraftarları şeklinde isimlendirilen oluşumu ise bu bağlamda hiçbir yasallığı bulunmayan bir ortaçağ zihniyetinde gericilik ve çağdışı hayat tarzı temelinde bulunmakla suçlu görülmektedir.

³⁷² Laçiner, “Laiklik/Anti Laiklik: Dayatılan Bir Kutuplaşma,” *Birikim*, S. 95, (1997), s. 62.

³⁷³ Ahmet Recai Tekin, “Necmettin Erbakan Kimlik, Siyaset Ve Dış Politika,” *Electronic Turkish Studies*, (2017), s. 18.

³⁷⁴ Tekin, “Necmettin Erbakan Kimlik, Siyaset Ve Dış Politika,” s. 19.

Geniş Müslüman toplum kesiminden bu bakımdan farklı düşünülen İslâmî oluşumlar da buna benzer şekilde bir zıtlık ortaya koyarak bahsedilen değerler dizilerini, çağdaş laiklik ve laik devletçi düşüncenin tenkidi üzerinden oluşturmaktadırlar.³⁷⁵

İslâmî düşüncenin ve bilhassa Necmettin Erbakan'ın (1926-2011) pek çok kez başvurduğu 'Batı taklitçiliği' söylemi laik grubu tanımlamak için sık sık kullanılan hâkim bir söylem konumundadır. Dolayısıyla laik grubun Batı'yı taklit eden bir yaşayış stiline ve kültüre tâbi olduğu iddia edilerek buna benzer bir zıtlık yaratılmaktadır.³⁷⁶

Uzun bir süreci kapsayan bahsi geçen bu zıtlık, birlikte geçirilen bütün aşamaları salt bu iki uç düşünceye indirgemiş; toplumsal, kültürel, iktisadî ve daha bir dizi çeşitli değişkenin fark edilmesine ve ele alınmasına engel teşkil etmiştir. Her iki grubun da yarattığı bu tutum, Cumhuriyet dönemi süresince ülkenin sırtına yüklediği arkaik pek çok sorunun fark edilmesine, çıkış yoluna dair çözümlerin üretilmesinin devamlı olarak gecikmesine sebebiyet vermektedir. Bahsedilen bu zıtlığı ele alan ve İslâmî düşüncenin bu bakımdan tutumlarını tenkit eden Laçiner, "bugüne kadar genelde Refah Partisi ve genel olarak İslâmî hareketin, kitlelerini sadece İslâmî hayat tarzının sembolleri haline getirilen konu/ sorunlar etrafında siyasal eyleme yönelttiklerini" ifade etmektedir. Tenkidini sürdüren Laçiner, Müslümanların Türkiye'de bütün problemlerin merkezi olarak laikliği itham etmenin doğru olmadığını şu sözlerle vurgulamaktadır:

*"Müslüman kitle mevcut düzeni sosyo-ekonomik niteliğiyle değil, "laik" görünümüyle algılamaya teşvik edilmekte, başat, belirleyici özelliğinin bu olduğu vurgulanmaktadır. Dolayısıyla mevcut düzenin tüm sorunları -işsizlikten Kürt sorununa, "devletteki kirlenme"den paylaşım, gelir uçurumlarına kadar tüm sorunlar- doğrudan veya dolaylı olarak laikliğin yani İslâmî olmayan hayat tarzlarının sonucu olarak sunulmaktadır."*³⁷⁷

³⁷⁵ Metin Karabaşoğlu, "İslâmî Kesimin Devlet Tasavvuru," *Birikim*, S.53, (1995), s.125.

³⁷⁶ Tekin, "Necmettin Erbakan Kimlik, Siyaset Ve Dış Politika," s. 21.

³⁷⁷ Laçiner, "Laiklik/Anti Laiklik: Dayatılan Bir Kutuplaşma," s. 13.

Bilhassa devlet yetkisini bir hakimiyet vasıtası olarak uzun zaman süresince kullanan laik grup, özellikle diplomatik ve ekonomik savaşın ardından yaşanan süreçte gelişen İslâmî düşünceyi göz önünde bulundurmak ve onlara karşı çeşitli politikalar üretmek gayesiyle pek çok İslâmî kesimle bağlantılar kuvvetlendirilmiştir.

Derginin din-devlet ve laiklik kapsamında genel tutumunu yukarıda değerlendirilen birtakım durumlar üzerinden tahlil etmek mümkündür. Dolayısıyla devlet otoritesine ve söylemine sahip kesimlerle İslâmî kesimlerin birbirinden başka yapı ve kapsamlarda bir etkileşim içerisinde buldukları düşüncesi derginin temel tutumunu ortaya koymaktadır.

3.4. Genel Olarak İslâmcılık

İki asırdan daha fazla bir süreç dahilinde hem İslâmcılık düşüncesinin bizzat kendisi, hem de tanımına dahil ettiği işlevleri çerçevesinde meydana gelen polemikler ve yapılan değerlendirmeler, Türkiye’de geniş kapsamlı çalışmalara kaynaklık etmektedir. Çok sayıda aydının, siyasal kesimin, politik partilerin, cemaatlerin, kitle iletişim araçlarının ve pek çok oluşumun polemik yürüttüğü, çeşitli değerlendirmeler yaptığı bir konu olarak aktüalitesini sürdürmektedir. İslâmcılık hususu üzerinde Türkiye’deki genel geçer tutum; 19. asırda İslâm topraklarında meydana gelen, Batı’nın iktisadi, kültürel ve fikrî müstemlekesi durumuna gelen Müslüman devletlerini istiklâle ulaştırmak gayesiyle inşa edilmiş bir politik kurtuluş stratejisi, bir politik akım olduğudur.³⁷⁸

Dergide İslâmcılığın teorik kullanımından belli başlı değerler dizilerine, dönüşüm eğilimlerinden durağan durumuna değin pek çok çeşitli boyutu farklı perspektifler ve kişiler tarafından yoğun biçimde tartışılmıştır. Bu konuda çalışmaları ve dergide yazıları olan Menderes Çınar bu konu hakkında şöyle ifade etmektedir:

“Örneğin dönemin belli başlı kalıplarının teşekkül ettiği sürece İslâmcılık, bunun ardından gelişen ve değişen anlayışlarla şekillenen yapısına İslâmî Hareket ve söz konusu sürecin alt unsuru olan uygulama

³⁷⁸ Tarık Zafer Tunaya, *İslâmcılık Akımı*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yay., 2004, s.56.

yönlü boyutuna ise Siyasal İslâm gibi isimlerin verilmesi, meseleye önem verilmesi bakımından değer taşıyan bir göstergedir.”³⁷⁹

Müslüman âlemin çağdaşlaşma karşısında ürettikleri mevcudiyet ve kurtuluş stratejisi olma tanımını karşılayacak İslâmcılık kavramının, İslâm’la bütünüyle aynı anlama gelmediğini veya İslâm kültürünün bütününe bir kazancı olmadığını ifade etmek elzemdir. Dolayısıyla İslâmcılık hususu daha az bir alanı kapsayan bir zamanda çağdaş dünyanın iktisadi ve toplumsal koşullarını algılamak isteyen ve çözüm yolları bulmak için çaba sarf eden bir grup Müslüman’ı tanımlamak çerçevesinde düşünülebilir.³⁸⁰

İslâmcılığın kendini oluşturduğu bilgi kuramı, kuşkusuz İslâm’ın geçmişten beri koruduğu arkaik geleneklerinden başka yönlü olarak teşekkül etmiş, dolayısıyla içinde bulunduğu çağdaş değerler dizisine göre biçimlenmek zorunda kalmış ve çağdaşlaştırıcı bir görev edinmiştir. Bu açıdan İslâmcılığın, bahsi geçen hususa ilişkin pek çok araştırmacının da onayladığı gibi çağdaş dünyanın bir sonucu olduğu ve dışarıdan çelişkili görünse de zemininde çağdaşlaştırıcı bir işlev üstlendiği bilinmektedir. Dolayısıyla İslâmcılık, şahsen kurucusu olmadığı ve çok başka bir değerler dizisinin mevcut olduğu bir tarihî zaman dilimine yani çağdaş sürece İslâm âlemini dahil etme ve oradan bir kurtuluş meydana getirme gayesi olarak tanımlanabilir. Bahsi geçen bu zaman dilimini, çağdaş fikir yapısının vasıtalarını kullanarak inşa etmesi, onun çağdaşlaştırıcı işlevine vurgu yapmaktadır.³⁸¹

İslâmcılar çağdaşlaşma hareketinin mevcudiyetinden ve değiştirici işlevinden uzaklaşarak bir kurtuluş yöntemi bulmaya çalışırken aynı zamanda hurafe ve doğru olmayan inançlarla teşekkül etmiş geleneksel din algısından başka ve orijinal bir din algısı ortaya koyarak hürriyet bağlamında amaçlarının kapsamını artırmaktaydılar.³⁸²

³⁷⁹ Çınar, “Siyasal Bir Sorun Olarak İslâmcılık,” s.18.

³⁸⁰ Menderes Çınar, “Siyasal Bir Sorun Olarak İslâmcılık,” *Birikim* Sayı 156, (2002), s.19.

³⁸¹ Çınar, “Siyasal Bir Sorun Olarak İslâmcılık,” s.19.

³⁸² Çınar, “Siyasal Bir Sorun Olarak İslâmcılık,” s.19.

İslâmcılık çerçevesinde pek çok polemğin yapıldığı ve şimdi de çeşitli perspektifler katılarak polemiklerin sürdürüldüğü esas düşünce kısaca; her şeyin yeni birer yapıya evrilmesini sağlayan çağdaş dünya içerisinde Müslüman'ca bir tefekkür biçimi ve hayat tarzının mevcut olup olmadığıdır. Dolayısıyla bilhassa ilk zamanlar, Müslümanların çağdaş dünya içerisinde geri kalmasını sağladığına inanılan geleneksel din algısının ciddi bir tenkidî yapılması gerektiği, bununla da kalmayıp tamamen üstünün çizilmesi gerektiği savunulmuştur. Nitekim içerisinde bulunulan çağdaş dünya ile sentezini gerçekleştirecek ve yaşamı daha kolay hâle getirecek yeni bir değerlendirmenin ve perspektifin önünde engel teşkil eden en ciddi unsurun, geleneksel din algısı olduğu düşünülmektedir.

Dolayısıyla İslâm'ın öğretici olarak bilim, akıl, gelişme, fen, kalkınma, ilerleme ve refaha dair olanaklar sağlayan bir din olarak tekrar anlamlandırılması gerekliliği hakkında pek çok polemik gerçekleştirilmiştir. İslâm âleminin Batı'ya nazaran arkada kalmasının en önemli sebebinin hurafelerle, tasavvufla ve doğru olmayan inançlarla teşekkül etmiş bir din algısının olması gibi pek çok husus ve mesele üzerinde yoğun şekilde düşünülmüştür. İslâmcılık bağlamında genel olarak İslâm âleminde, özel olarak ise Türkiye'de üzerine sıklıkla polemikler yürütülen söz konusu husus ve meseleler hakkında bir şekilde polemikler sürdürülmektedir. İslâmcılığın uzun zaman dilimini kapsayan süreci içerisinde geçirdiği aşamalar, dönüşümler ve çevresinde teşekkül eden polemikleri çeşitli perspektiflerle biçimlenmiş pek çok dayanağa erişmek mümkündür.³⁸³

Dolayısıyla bir anlamda geçmiş zamanın ve kültürün bilgi birikiminden yararlanan İslâmcılık, buna rağmen kültürün arkaik birikimlerinden ayrılarak farklı değerler dizisi çerçevesinde Müslümanları, İslâm geçmişinin çok da yakın olmadığı bir kavramla, yani modernite ile karşı karşıya getirmiştir. İslâmcılığın aştığı yenileşme basamaklarının, gelenek mirasından hangi şekilde farklılaştığını, Menderes Çınar şu sözlerle dile getirmektedir:

---

³⁸³ Çınar, "Siyasal Bir Sorun Olarak İslâmcılık," s.19.

“Geleneğin, daha doğrusu geleneksel dinin, yerleşik bir yorumlama biçimi olduğunu fakat siyasal bir ideoloji olarak İslâmcılığın ise gelenekten sapmayı, ayrışmayı içerdiğini belirtmektedir. İslâmcılık bu bakımdan, orijinal kaynaklara dönerek işlenmemiş biçimiyle bu kaynakları yeni kurumlara kaynak gösterir, yeni durumlara uyarlar.”³⁸⁴

İslâmcılığın bu sözlerle ifade edilen tutumu, daha çok İslâmcılığın ilk zamanlarına ilişkin perspektifleri ve polemikleri tasvir etmektedir. İslâmcı hareketin ilk zamanlarında aşırı çağdaş, yer yer ulusçu, bazen de devlet erki dahilinde bir kurtuluş düşüncesi inşa ettiği şeklinde anlaşılması mevcudiyetine zarar vermemiş, aksine İslâmcılığın sonraki aşamaları için bir dayanak işlevi görmüştür. Dolayısıyla İslâmcılığın ilk zamanları, daha sonraki süreçte İslâmcılığın ilerleyip gelişerek kuramsal, uygulamacı, kültürel, ekonomik ve benzeri bir dizi boyutta özgünleşme ve özgürleşme gayesinde esin kaynağı olacaktır.³⁸⁵

Fikrî ve kuramsal açıdan dindar sağ kesimden, ulusçu muhafazakâr Turancı düşünceden farklılık gösteren İslâmî Hareket, daha İslâmî ve ümmetçi bir düşünce yapısıyla kendisini tekrar şekillendirmiş ve artık kendini politik boyutta bir eylemde bulunmak durumunda hissetmiştir. Bu süreçte artık İslâmî Hareketler kendine özgü aktüalitetlerini inşa etmeye başlamış, hummalı bir okuma, polemik yapma ve çok sayıda kurumsal oluşumlar inşa etmek hususunda ciddi bir çalışma sürdürmüşlerdir.³⁸⁶

3.5. İslâmcılık ve Modernite

İslâm'ın tarihî süreci boyunca karşı karşıya geldiği, bir bağdaşımda bulunmak durumunda kaldığı, onun karşısında mevcudiyetini ve kudretini korumak ve ilerletmek zorunda olduğu konulardan biri modernite kavramıdır. Bu yüzden modernite, dünyanın son birkaç asrı boyunca insanlığın neredeyse bütününe bünyesine dahil etmekte, teşekkül edip ilerleme gösterdiği konunun çok uzağına kadar uzanarak bağdaşım

³⁸⁴ Çınar, *Akit Gazetesi Şer Güçlere Karşı Ateş Hattında*, s.77.

³⁸⁵ Çakır, *Türkiye İslâmcılarının Politik Krizi*, s.48.

³⁸⁶ Çakır, *Türkiye İslâmcılarının Politik Krizi*, s.48.

sağladığı pek çok kültürel yapı üzerinde tesir göstermekte ve globalleşme kavramıyla kendine benzer hâle getirmektedir.³⁸⁷

Batı'da fikrî ve uygulamacı unsurlarıyla bir birikim ve deneyim oluşturan modernite kavramı, genel biçimde 18. Asır Aydınlanma Düşünce'sinde meydana gelmiş, yeni olanı ve dönüşümü gelişme şeklinde tanımlayarak insanlık geçmişinin hâlihazırda mevcut olan tecrübesini yeniden şekillendirmeyi hedeflemiştir. Söz gelimi, Mustafa Aydın, "Moderniteye Dışarıdan Bakmak" isimli kitabında şu saptamada bulunmaktadır: Modernite, "geçmişin-gelenek aksine, insanın kendine yeterliliğini esas alan bir zihniyet oluşumunu inşa etmek" düsturuyla hareket etmiştir.³⁸⁸

Buna benzer bir tutumu da Fahrettin Altun, "*Aydınlanma insanları esasta kötü ve köleleştirici olduğuna inandığı efsane, mit, din, gelenek, önyargı ve hurafenin temsil ettiği eski düzenden kurtarıp iyi ve özgürleştirici olduğunu kabul ettiğini aklın himayesine sokma iddiasındadır.*" sözleriyle ifade etmiştir.³⁸⁹

Dolayısıyla pek çok entelektüelin ve sosyal yapıda bulunan çoğu kesimin de onadığı gelişim, bilim, ilerleme gibi birtakım olgularla, insan zihnini temel alarak rasyonel bir tutumla bilgiye erişme arzusu, o güne değin insanlığın zihin ve ruh çerçevesinde birikim sağladığı bilgi, inanç ve ahlak gibi bir dizi paradigmanın yaşamdan izole edilmesini de beraberinde getirmiştir. Nitekim eski ve geleneksel olana ilişkin tüm birikimin yanlış, noksan veya geri olduğu iddiasıyla, her şeyin dönüştürülmesinin elzem olduğu ve her şeye çağdaş bir muhteva addedilmesi gerektiği algısı, mevcut olan tüm fikir ve uygarlık yapılarıyla karşı karşıya kalmasına sebebiyet vermiştir.³⁹⁰

Modernitenin, dahil olduğu sosyal yapının dışında en çok karşı karşıya geldiği, mücadele ederek tesiri altına almaya çalıştığı ve kendine benzer bir

³⁸⁷ Babacan, *Birikim Dergisi Ve Dergi Etrafında Gelişen Din Tartışmaları*, s. 61.

³⁸⁸ Mustafa Aydın, *Moderniteye Dışarıdan Bakmak*, İstanbul: Açılım Kitap, 2009, s.10.

³⁸⁹ Fahrettin Altun, *Modernleşme Kuramı-Eleştirel Bir Giriş*, İstanbul: Yöneliş Yay., 2002, s.89.

³⁹⁰ Altun, *Modernleşme Kuramı-Eleştirel Bir Giriş*, s.89.

hâle büründürmek için çabaladığı uygarlıklardan biri de hiç şüphesiz İslâm ve ona bağlı olan Müslüman kesimdir. İnsanlık geçmişinin ve tecrübesinin, bir diğer söylemle modernitenin kötilediği geleneğin teşekkül etmesi ve tespit edilmesinde büyük oranda katkı sağlayan İslâm'ın, modernitenin onu ötekileştiren değerler dizisindeki başkalıklarla karı karşıya gelmesi, gerek modernite gerekse İslâm için yaşanması zorunlu bir durum konumundaydı. Bu yüzden hem modernitenin temel öğeleri, hem de İslâm'a bağlı olan Müslüman kesim, birkaç asrı aşkın bir süreç içerisinde, çeşitli pek çok kavram çerçevesinde bahsi geçen karşılaşmayı sürdürmektedirler.³⁹¹

İslâm bir din; inanış ve hayat tarzı olarak asırlardır mevcudiyetini muhafaza eden, etkileşim kurduğu uygarlık ya da topluluklarla bazen az, bazen de tümüyle tesirli olmuş ve günümüze, büyük bir birikim ve tecrübe oluşturarak ulaşmıştır. Kazandığı bu büyük tecrübe, pek çok görüş, topluluk ve uygarlık şekilleriyle karşılaşması ve tek taraflı olmayan bir etkileşim sürdürülmesiyle meydana gelmiştir.³⁹²

Dergide modernitenin belli başlı değerler dizileri ve kuramları, başta din olmak itibarıyla daha bir dizi hususun mevcudiyeti üzerinden polemikler ve saptamalar yapılmış, birtakım neticelere ulaşılmıştır. Söz gelimi Laçiner, “modern çağın insan aklını merkeze aldığını, bütün kâinatın ve hayatın imkânlarını sınırlarını söz konusu insan akli rasyonalitesiyle inşa edilebileceği varsayımıyla hareket ettiğini” vurgulamaktadır. Bu şekilde çağdaş hayal dünyasının, bireyin bu seçici niteliğini, diğer bir söylemle akıl ve akıl kaynaklı edimi yaşamın temeline yerleştirdiğini söylemek mümkündür. Bununla beraber derginin de moderniteyi böyle tahlil ettiği dile getirilebilir.³⁹³

“Kâinatın ve doğanın sırlarını adım adım çözmekte olan akılla donanmış bu insan, aklına, kafasında sığdırabildiği o kâinat karşısında, artık kendini zerrecik gibi algılayamazdı” sözlerini sarf eden Laçiner, ifadesini şöyle sürdürmektedir:

³⁹¹ Ali Yaşar Sarıbay, “Weberleştirilmiş İslâm,” *Birikim*, Sayı 202,(2003), s.40.

³⁹² Babacan, *Birikim Dergisi Ve Dergi Etrafında Gelişen Din Tartışmaları*, s. 62.

³⁹³ Laçiner, *Kurtuluş Düşüncesi Üzerine Bir Deneme*, s. 85.

*“Doğaya egemen olma, yani doğayı kendi istekleri doğrultusunda giderek artan bir etkinlikle kullanma yoluyla insanın kendi var oluş ve kaderine egemen hale gelebileceği fikrî bu süreçte doğmuştur.”*³⁹⁴

Teşekkül ettiği tarihî süreçte felsefesi ve değerler dizisiyle baskın bir konuma ulaşan modernite, mevcut tüm inanış, değer ve tefekkür şekilleriyle karşı karşıya gelmiş ve pek çoğunu tesiri altında bırakmıştır. Söz gelimi Müslüman âleminin 18. asrın ikinci yarısından ve bilhassa 19. asrın başlarından beri Batı'dan süregelen çağdaş görüşün meydan okumasının tesirinden günümüze değin kopmadığını ve pek çok biçimde tesiri altında kaldığını ifade etmek doğru olacaktır.³⁹⁵

*“Söz konusu bu meydan okuma, başlangıçta savaş alanlarında ortaya çıkmış olsa da sadece askerî alanla sınırlı kalmadığını; teknolojik, ekonomik, bilimsel, sosyal, kültürel ve adı modern olan yeni bir hayat ve zihniyet biçimi olarak nüfuzunu ve kapsamını genişletmiştir.”*³⁹⁶

Diğer bütün uygarlıklar ve kişiler gibi Müslümanların da inanış ve hayat tarzlarını, üretim ve tüketimini, var olan sosyal yapı ve kuruluşlarını nitel bir evrilime tâbi tutarak birbirinden ayıran modernite kavramı, daha sonra onları şahsî paradigmasına, metot ve vasıtalarına göre tekrar teşekkül edilmesini ve kurulmasını hedefleyerek, kendisinin bir uzantısı durumuna getirmiştir.

Modernitenin baskın ve dönüştürücü anlayışının bir mantalite, yaşayış ve küresel işleyiş şekli olarak dünyanın dört bir yanına uzandığını ifade eden Abdurrahman Arslan, modernitenin bu vaziyeti insanlığın ortak geçmişi ve yazgısı konumuna getirdiğini sarsıcı şekilde tasvir etmektedir. Bu saptamasıyla çağdaş fikir hareketinin hâkimiyet altına alan tavrı karşısında moderniteyi tenkit eden Arslan, modernitenin bahsi geçen baskın tavrı karşısında Müslümanların içinde bulunduğu tutum üzerine de tenkitte bulunmaktadır. Arslan'a göre, “Müslümanların gösterdiği olağanüstü çaba bu "proje"ye katılmama amacı taşıdığı halde; artık bugün belirginlik

³⁹⁴ Ömer Laçiner, “Değişen Siyaset, Medya ve Elitizm”, *Birikim*, Sayı 53, (2000), s. 6.

³⁹⁵ Laçiner, “Değişen Siyaset, Medya ve Elitizm,” s. 8.

³⁹⁶ Abdurrahman Arslan, “Seküler Dünyada Müslümanlar,” *Birikim*, Sayı 99,(2003), s.30.

kazanmaya başladığı gibi bizlerin de, mücadelenin süreçleri içinde yenedünyanın bir parçası olmaktan kurtulamadığımız görülmektedir.”³⁹⁷

Buna karşın modernitenin, insanın ve evrenin esas aldığı akıl; yaşamda mevcut bulunan hemen hemen her unsuru tahlil etmekte ve tanımlamakta zorluk yaşamış ve meydana gelişinden itibaren kısa bir zaman sonra çerçevesi, boyutları ve tanımlanma çabaları üzerine polemikler yapılmaya başlamıştır. Bahsi geçen bu polemikler; hem çağdaş değerler dizisi içerisinde teşekkül etmiş oluşumlar, hem de İslâm gibi çağdaş olmayan değerlere sahip olan inanış şekilleri tarafından meydana getirilmiştir. Bilhassa Tanrı hususu olmak üzere, insanlığın, evrenin, eşyanın mevcudiyeti üzerine tenkitler yapılmış ve başka arayışlara başvurulmuştur. Bu hakikatin altını Laçiner şu satırlarla çizmektedir:

*“Dün insanlar, onları çevreleyen dış dünyanın doğal güç ve koşulları karşısında kendilerini aciz ve güçsüz hissediyorlardı. Bundan kurtulmak için girilen yolun şu noktasında bizzat kendi toplam bilgi ve eylemleriyle yarattıktan "doğal", sosyo-kültürel koşullar ve güçleri aynı şekilde dışlarındaymışçasına algılar ve karşılarında kendilerini yine güçsüz ve aciz hisseder hale gelmişlerdir. Eğer dün o doğa karşısındaki güçsüzlük durumunda bir Tanrı kavramı oluşturulmuş ise bugün yukarıda anlatılan benzerlik nedeniyle o eski Tanrı kavramının yeniden "hatırlanması" hiç de şaşırtıcı değildir.”*³⁹⁸

Nitekim modernitenin yaygınlaşıp ilerlediği ortam; belli başlı değişkenler açısından anlamlı kabul edilen, doğru bir zemin üzerinde gelişim göstermesi umulan, insan aklı çerçevesinde teşekkül eden; değişim ve dönüşüme açık olan insanın, eşyanın ve evrenin anlamsızlık oluşturması beklenilmeyen bir hakikat şeklinde meydana gelmiştir. Zira eski ve geleneksel olana ilişkin her şeyi bilgi ve öğretî hâlinde algılayan çağdaş hayal gücü, insan aklı çerçevesinde yeni ve çağdaş olanı yaratma gayesi

³⁹⁷ Arslan, *Seküler Dünyada Müslümanlar*, s.30.

³⁹⁸ Laçiner, “Dini Akımların Yükselişi Ve Türkiye’de İslami Hareket,” *Birikim*, S.7, (1989), s.10.

içerisinde olmuş, dolayısıyla insanlığın ortak geçmişinin düz ve gelişime açık bir zeminde ilerleyeceği iddiasını ortaya koymuştur.³⁹⁹

Çağdaş dönemin günümüzde insanlığı ve evreni getirdiği konumda, insanlığın tabiat üzerinde ulaştığı aktiflik seviyesinin kapsamını Laçiner, “bırakın iki yüzyıl öncesini elli yıl öncesinin bile tahayyül sınırlarını aşmış olmasına rağmen, çok daha geride bir etkinlik düzeyine bağlanmış “insanlık durumumuz”la ilgili amaç ve umutların yerini endişe yüklü bir boşluğa bıraktığını görmekteyiz” sözleriyle anlatmış ve böylece insanın kadim anlam arayışına vurgu yapmıştır.⁴⁰⁰

Laçiner, aynı yazısında, çağdaş fikir yapısı ve uygulamasının insan yaşamı üzerindeki neticelerinden hareket ederek insanın hayal gücünü tahlil etmeyi sürdürmektedir. İnsanlığın “aklıyla doğayı kavradığı ve bu kavrayışla edindiği bilgiyi doğadan daha fazla ürün alma amacına teksif ederek tam bir üretim için üretmek koşusuna girdiğini” dile getirirken aynı zamanda kendisini nefessiz bırakan bu koşuda, “doğaya egemen olma” argümanının tahmin edemediği bir yola girmiş olduğunu ve korkarak yaşamakta olduğunu, üstelik bu koşuya farkına varmadan devam edildiğini” vurgulamaktadır. Söz konusu doğaya hâkim olmak veya insan aklını doğrunun ve gerçeğin temeli olarak görmek düşüncesi, insanın doğayı resmen yokluğa sürükleyecek birtakım kuvvetlere sahip olması ve bunları sınırlı da olsa kullanıyor olması, Laçiner’in yaptığı tenkidi doğrulamaktadır.

Genel olarak çağdaş zihniyetin biçimlendirdiği 20. asırda gerçekleştirilen birtakım uygulamaların mevcudiyeti ve yaşanmışlığı, modernitenin temel değer yargıları olan bilim, gelişim, teknoloji, ekonomik rahatlık ve hürriyet gibi birçok hususun insanlığın başından geçen kötümserlik ve anlamsızlığına umut olmadığının göstergesidir.⁴⁰¹

Toplumsal, politik, iktisadi ve kültürel boyutta pek çok dönüşümün sonucu olarak modernite; yarattığı hayat tarzı, bahsi geçen tenkitler ve anlam krizleri karşısında şoka uğramıştır. Zira klasik çağdaş zihniyetin dine

³⁹⁹ Laçiner, “Dinî Akımların Yükselişi Ve Türkiye’de İslâmî Hareket,” s.10.

⁴⁰⁰ Laçiner, “Kurtuluş Düşüncesi Üzerine Bir Deneme,” *Birikim*, S.56, (1993), s. 17.

⁴⁰¹ Laçiner, “Kurtuluş Düşüncesi Üzerine Bir Deneme,” s.17.

karşı tutumu, insanın konfor düzeyinin yükselmesiyle dinin insan yaşamından ayrılacağı doğrudur.

“Dini, kapitalizm –ya da sanayi- öncesi çağa, o çağları karakterize eden üretim tarzlarına özgü bir ideoloji sayan geleneksel yaklaşım için şaşırtıcı, açıklanması güç bir gelişmedir. Çünkü bu yaklaşımın düz mantığına göre, kapitalizm şu veya bu şekilde geliştikçe, para ve çıkar ilişkileri ön plana geçtikçe ve özellikle sanayinin, bilim ve tekniğin aralıksız ilerleyişinin ürün ve örnekleri gündelik hayata girdikçe, dinî anlayış ve onun damgasını taşıyan sosyo-kültürel yapı ve kurumlar giderek etkisizleşecek, hatta yok olacaklardır.”⁴⁰²

Modernitenin genel olarak göz ardı ettiği veya temel değerler dizisiyle paradoks yaşadığı gerekçesiyle dinin o zamana değin oluşturduğu bilgi birikimini ve mevcudiyetini, bilginin dayanakları arasında kabul etmediği gerçeğini insanlığın bir süre boyunca baskıladığı din, inanış veya anlam boşluğunu tekrar aktüalite koltuğuna oturtmuştur. Çağdaş zihniyetin oluşturduğu kavramlar olan teknoloji, tüketim, şahsi hürriyet gibi pek çok vasita, insanın anlam dünyasında ortaya çıkan boşluğu kapatamamış, dolayısıyla insanlık bir dizi arayış sürecine katılmıştır.

Dinin hem Türkiye’de hem de dünyanın pek çok çeşitli yerinde gücünü toplayarak tekrar aktüel olması üzerinde düşünen ve bu durumun irdelenmesi gerektiğini ifade eden Laçiner, konuyu şöyle izah etmektedir:

“O halde şu söylenmelidir ki, günümüzde, sadece sanayileşme veya kapitalistleşme sürecinin alt düzeylerinde bulunan İslâm toplumlarında değil, bu sürecin en “ileri” noktalarına gelmiş Batı ülkelerinde de en azından dikkate değer ölçüde- yükselen bir dine yönelim olgusuyla, sorunları dinlerin verdiği perspektif içinde çözme talebiyle öne çıkan hareketler olayı ile karşı karşıyayız. Dolayısıyla öncelikle bu olgunun bütün bu farklı durum ve konumdaki toplumlar için söz konusu olan temel, evrensel nedenleri üzerinde düşünmek gerekir. İkinci olarak da, bu dine yönelim olayı, İslâm ülkelerinde çok daha spektaküler biçimlerde, çok daha iddialı ve atak

⁴⁰² Laçiner, “Dinî Akımların Yükselişi Ve Türkiye’de İslâmî Hareket,” s. 6.

hareketler halinde ortaya çıktığına göre, bunu hangi özel faktörlere bağlayabileceğimizi araştırmalıyız.”⁴⁰³

Dine eğilimin bilhassa Hint alt kıtasında, Ortadoğu’da, İran’da ve bunlarla birlikte Türkiye’de gücünü toparlayıp tekrar kendini göstermesi İslâmî kesimlerde modernite karşısında uzun zaman boyunca sürdürdükleri mevcut olma gayesi ve anlam arayışı kapsamında mantıklı görünmektedir. Çünkü insanlığın ortak geçmişinde yaşadığı süreçler içerisinde düşünce, kültür ve uygarlık ilerleyişi açısından önemli oranda katkı sağlayan İslâm âlemi, modernitenin sürekli dönüştürücü baskın tesiri karşısında, ayrışmanın ve dönüşmenin gerekçesi olarak, İslâm dininin kabul ettiği hayat tarzından koştukları görüşü, bahsi geçen arayışın belli başlı değişkenlerinden biri olarak kabul edilebilir.

İslâm kesimlerinin moderniteyle yüzleşmesi sonucunda deneyimlediği ve oluşturduğu birikim sebebiyle dine eğilim göstermesi, din üzerinden mevcudiyetini tekrar kurmayı hedeflemesi ve din temelli bir anlam arayışının inşa edilmesi konusunun iyi anlaşılması gerekmektedir. Bunun dışında, bilhassa Batı başta olmak üzere, modernite anlayışı ve kuruluşlarıyla teşekkül etmiş dünyanın pek çok bölgesinde dinin tekrar bir anlam arayışı şekli olarak insanlığın odak noktasına konumlanmasının anlaşılması elzemdir.⁴⁰⁴

Din dışı düşünce tarzlarının ulaşabileceği konumda olan olanaklar karşısında dinin nasıl imkânlar sunan bir seçenek olduğunu anlamlandırmayı hedefleyen Laçiner, “din dışı ideolojilerin iki ana türüne tekabül eden kapitalist ve sosyalist sanayi toplumlarının da 20. yüzyıl ortasında varmış oldukları düzey ve sundukları anlam arayışı çabalarına bakıldığında, bilim ve teknik faaliyetinin gelişmesine dayanan ve bağlanan bu umudun ve vaat edilen dünyanın bir yanıyla gerçekleştiğinin söylenebileceğini”⁴⁰⁵ ifade etmiştir.

⁴⁰³ Laçiner, “Dinî Akımların Yükselişi Ve Türkiye’de İslâmî Hareket,” s. 6.

⁴⁰⁴ Laçiner, “Dinî Akımların Yükselişi Ve Türkiye’de İslâmî Hareket,” s. 8-9.

⁴⁰⁵ Laçiner, “Dinî Akımların Yükselişi Ve Türkiye’de İslâmî Hareket,” s. 8-9.

Bahsi geçen yönelimi anlamaya yönelik düşüncelerini şu sözlerle devam ettirir:

“Gerçekten de bu toplumlar bağlamında baş döndürücü bir bilgi yekûnuna bilgi üretme hızına erişilmiş, doğal güç ve kaynakları denetim altına alma ve kullanma bahsinde bütün aşamalar kat edilmiş ve toplumlar tarihte emsali olmayan bir yüksek refah ve etkinlik gücüne ulaşmışlardır.”⁴⁰⁶

İnsanlığın eriştiği bu kuvvet, çağdaş zihniyet vasıtasıyla insanlığın eriştiği bilme arzusu ve bilgiyle kuşanmış amaçları dolayısıyla, insanın gerek doğaya gerekse kendi şahsî toplumsal şartlarına hâkim olabileceği temel varsayımının yeteri kadar onanmış olduğunu gözler önüne serer. Esasında Laçiner’in de anlamayı hedeflediği husus, insanlığın eriştiği bu neticelerle hayatını sürdürdüğü bu dünyada, dinlerin öte dünyadaki cennet için söz verdiği huzur ve zenginlik durumunun bu dünyada realiteye dökülebileceği savının da kanıtlanmış olacağını söylemek yanlış olmaz.⁴⁰⁷ Dolayısıyla Laçiner de aynı yazısında, dinî görüşlerin dünya çapında din dışı görüşlere muhalif olarak ilerleyişinin temel sebeplerini algılayabilmek adına bu paradoksun anlamlandırılmasının ön koşul olduğunu vurgulamaktadır. İnsanlığın geçirdiği bu anlam arayışı bunalımı, esasında çağdaş tarihin kendi süreci içerisinde incelendiğinde daha meşakkatsiz biçimde algılanabilmektedir.

Zira çağdaş düşünce yapısı içerisinde, kişilerin kendilerini kapsayan ve çerçeveleyen doğal erk ve şartlarına nazaran kuvvetsiz hissetmesi, doğanın denetlenmesi gerektiği görüşüyle geleneksel deneyim ve tecrübenin uzağında yeni bir bilgi bilimsel oluşum meydana getirmeyi elzem hâle getirmekteydi. Ancak bu ihtiyaç bir sürecin ardından istenilenin tersine insana muhalif olarak ona gözdağı veren ve onu çok daha fazla çerçeveleyen bir etkene evrilmiştir.

İnsanlığın bahsi geçen anlam arayışında, pek çok boyutuyla yaşamı çevreleyen, analiz eden ve başka yönlü bir yaşam stili vadeden İslâm,

⁴⁰⁶ Laçiner, “Dinî Akımların Yükselişi Ve Türkiye’de İslâmî Hareket,” s. 8-9.

⁴⁰⁷ Abdurrahman Güneş, “Sosyolojik Olarak Din ve Toplum İlişkileri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2014, S. 24 s.157.

modernite ve kapitalizmin karşısında ciddi bir otorite konumundadır. Dolayısıyla İslâm, modernite ve kapitalizmin inşasıyla değiştirilen ya da yeniden kurulan Hıristiyanlık gibi sosyal yaşamın çoğu boyutu için sadece genel prensipler ve analize müsait değer yargıları ortaya koyan bir din değil, bunun yanı sıra bir yaşam stili vadeden bir din olması bakımından da oldukça önem taşımaktadır.

Dinin, bilhassa İslâm'ın çağdaş kesimlerde çok boyutlu olarak etkili olması ve başta politik ve kültürel boyut olmak üzere yaşamın pek çok farklı boyutunda belirleyici güç konumunda olması 20. asırda dünyanın çeşitli bölgelerinde rastlanan bir durum olmuştur.⁴⁰⁸

Dinin çağdaş kesimlerde bu türde bir tesir edici konumda olmasını geleneksel sosyalist fikir yapısı, politik hâkimiyeti yasallaştırma vasıtası olarak kullanıldığı yönünde tenkit etmekte fakat yaşanan bu durumu yüzeyselleştiren bu tenkit, meselenin anlaşılması için yeterli gelmemekte ve bu hususun detaylı bir biçimde incelenmesini zorunlu hâle getirmektedir.

“Modernleşme çabası içerisinde olan veya modernleşmiş toplumlarda işlevsel farklılaşmayla kurulu kurumsallaşmış din ve politika arasındaki ilişkinin Türk toplumundaki özgül yansıması bir yana, aslında 1980’li yıllar, özellikle Doğu Avrupa, Latin Amerika, İran ve Ortadoğu’da olmak üzere dinin, politik olana nüfuz ettiği, hareketlendirdiği ve birçok durumda da belirlediği bir gelişmeye tanık olmuştur.”⁴⁰⁹

Dine eğilim oranının yükselmesi hususunun çeşitli yönlerini gözler önüne seren Laçiner ise, moderniteyle yüzleşen İslâm toplumlarının endüstrileşme, demokratikleşme ve ilerleme süreçlerinin problemli olmasından ileri geldiğini ve bu toplulukların liderlerinin halkı söz verdikleri seviyeye ulaştıramamış olmasından kaynaklandığını ifade etmektedir.

Laçiner, “İslâm ülkelerinin 19. yüzyılın ortalarından itibaren içine girdikleri ve sanayileşmiş ülkeler düzeyine erişmeyi amaçlayan girişimleri, tatmin edici bir sonuca varmış olsaydı, dinî (İslâmî) ideoloji bütün

⁴⁰⁸ Güneş, *Sosyolojik Olarak Din ve Toplum İlişkileri*, s.158.

⁴⁰⁹ Ahmet Çiğdem, “Din Toplum Ve Kamusalık”, *Birikim*, Sayı 51, (1998), s.80.

mukavemetine rağmen geriler ve moral boyut giderek hafifleyebilirdi” sözleriyle bu anlamda önemli bir saptamada bulunmaktadır.⁴¹⁰

Bunun yanı sıra İslâm alemindeki din-dışı düşüncelerden ilham almış çağdaşlaşma akımları da benzer doğrultuda bir neticeyle, hem endüstrileşmenin olanaklarından kendi halklarını söz verdikleri seviyede faydalanabilen bir konuma eriştiremediler, hem de kendilerini geçmişleri süresince aşağı seviyede kabul etmemiş halklarına, bu tarihî kalıntılarına layık bir konum kazandıramadılar. Bu hususta Laçiner aynı yazısında, moderniteyle beraber meydana gelen anlam boşluğunu tam mânâsıyla gideremeyip dine olanak tanıyan başka bir kavram olarak sosyalizmi de tenkit etmektedir.⁴¹¹

“İslâm dünyasındaki bütün bu din-dışı ideolojilerce yönlendirilmiş girişimleri yine din-dışı ideolojilerin bir başka türü açısından eleştiren, bu girişimleri eklektik bulup, doktriner açıdan daha saf, tutarlı ideolojileri örneğin sosyalizmi savunarak ortaya çıkan akımlar da bu toplumlari umdukları oranda harekete geçiremediler. Çünkü bunlar toplumun büyük çoğunluğuna, içinde sanayileşmiş bir toplumun nimetlerinden daha fazla ve çok daha adil biçimde yararlanacakları bir proje sunuyor ve bu açıdan onları ikna edebiliyorlardı, ama vaat edilen bu hedef o toplumun -diyelim- sosyalist dünyanın sıradan bir parçası, üyesi oldurabilecek bir hedefti. Bin yıl yeryüzünde ayrı, hatta üstün bir uygarlığı, gücü ve misyonu temsil ettiği, bilgisiyle, motivasyonu ile yaşamış İslâm dünyasının şu son iki-üç yüzyıldır bulunduğu aşağılanma durumundan ötürü daha bir özlemini duyduğu o tarihsel-kültürel mirasa rezonanslar yaptırmayan bir hedef demektir.”⁴¹²

Yukarıda nakledilen durumlara benzer şekilde Birikim’de çeşitli dünya perspektiflerine sahip kişiler çağdaş dünyada, dine eğilim oranının artış göstermesi hususunda birçok sebep aramış, bazen anlam arayışının temelini kutsal olanı yerleştirerek anlamaya çabalamış, bazen de bahsi geçen anlam arayışının kişinin tabiatında mevcut olan iradeyle mümkün olabileceğini dile getirerek çok boyutlu bir miras inşa etmişlerdir.

⁴¹⁰ Laçiner, “Dinî Akımların Yükselişi Ve Türkiye’de İslâmî Hareket,” s.10-11.

⁴¹¹ Laçiner, “Dinî Akımların Yükselişi Ve Türkiye’de İslâmî Hareket,” s.10-11.

⁴¹² Laçiner, “Dinî Akımların Yükselişi Ve Türkiye’de İslâmî Hareket,” s.10-11.

3.6. İslâmcılık ve Değişim

Bir inanç sistemi ve her şeyi ile bir yaşam biçimi olarak, İslâm, kadim geleneği ile insanlık tarihi için oldukça büyük bir yere ve önemli birikime sahiptir. Söz konusu birikim, İslâm'ın ilişkili olduğu topluluklar dinamik bir ilişki biçimi geliştirebilmiş olmasından kaynaklıdır. İslâm'ın temel kaynağı, Kur'an, aynı şekilde dinamik olmasının yanı sıra, mesajının insanlığın tamamına ve çağlar ötesi boyuta sahiptir ve bu mesaja seküler anlamlar da yüklenebilmektedir. Duruma uygun şekil alabildiği düşüncesinden uzak, her dönemde insanlığa bir mesaj sunması şeklinde anlaşılmalıdır.⁴¹³

Söz konusu İslâm'ın bu çağlar ötesi mesajı, dağarcığındaki birikime bakarak ilişkiye geçtiği hemen her toplumda, aileden ticarete, kültürden sanata, ekonomiden siyasete, gündelik hayatın farklı pratiklerine kadar birçok alanda etkilerini görmek mümkündür. Hiç şüphesiz farklı toplum ve medeniyetlerle ilişkiye girmesi medeniyet birikimini arttırmış, ancak bunun beraberinde kimi sorunlarla karşılaşılması yol açmış ve içinde olduğu zaman diliminde günlük yaşam pratiklerine dair kimi hükümlerin yeniden yorumlanması zorunlu hale gelmiştir. Bu süreçte de, kuşkusuz, bazı değişimlerin yaşanması söz konusu olabilmektedir.⁴¹⁴

Modern düşünce ve pratik, bu bakımdan, İslâm'ın tarihi süreçte karşılaştığı en mühim ve kuvvetli olgulardan biridir. Toplumlari ve inanç biçimlerini değişime zorladığı rahatlıkla söylenebilecek olan modern düşünce, İslâmî öğretiyi de değişime zorlamaktadır. Bu noktada, modern dünya içerisinde İslâm'ın ve Müslümanların mevcudiyetinin devamlılığını sağlayacak bir formül yaratma çabaları mevcuttur ve devam etmektedir. Bu çabaların pek çok farklı sürmesi nedeniyle, ele alınan ve tartışılan konular ciddi bir yekûn oluşturmakta ve geniş bir çalışmanın konusu olması bakımından çalışmamızın sınırlarını aşmaktadır. Bu nedenle, çalışmamızın sınırları ve kapsamını dikkate alarak çalışmamızın merkezini teşkil eden Birikim Dergisi'nin özellikle Müslümanların yaşadığı değişim etrafında konuyu nasıl ele aldıklarına bakacağız.

⁴¹³ Babacan, *Birikim Dergisi Ve Dergi Etrafında Gelişen Din Tartışmaları*, s. 75.

⁴¹⁴ Etyen Mahçupyan, "AB Kimliği, İslâm Dünyası Ve Zihniyet Açısından Türklerin İkinci Modernleşmesinin Anlam Ve İşlevi," *Birikim*, Sayı 187, s. 23.

Türkiye’de Müslümanların modern muhayyile ve dünya ile ilişkisinin ve yaşadığı dönüşümün her ne kadar birkaç yüzyıllık bir tarihi olsa da, özellikle yerel ve küresel gelişmeler doğrultusunda bu dönüşümün niteliği ve hızı değişmiştir.⁴¹⁵

Özellikle 1980’den sonra birçok alanda özgürlüklerin kısmen de olsa genişlediği, bunun yanında apolitikliğin özendirilmekte olduğu veya politik olmanın belli bir sınır dahilinde gerçekleşebildiği bir dönemde, Müslümanlar da o tarihe dek politika yapma biçimlerini değiştirmeye yönelik bir pratik arayışındaydı. Bu bakımdan Müslümanlar, mevcut söylemin ve pratiklerin değişmesi gerektiği düşüncesiyle, yerel ve küresel açıdan var oluşlarını meşrulaştırma ihtiyacı duymaya başladılar. Bu amaç doğrultusunda, söz konusu dönemde Müslümanların, aktif siyaset içerisinde daha fazla yer bularak devlet kimliğine paralel bir siyaset dili geliştirmeye çalıştığı görülmektedir.⁴¹⁶

Hem yerel hem de küresel olarak Müslüman söyleminin ve siyaset dilinin değişmesinin, dünyadaki farklı gelişmeler ve açılımlar doğrultusunda bir zorunluluk halini aldığını belirten Etyen Mahçupyan, bu zorunluluğun iki temel nedenden kaynaklandığını ifade etmektedir:

“Bunlardan biri yaşam çerçevemizin bir anda genişlemesine ve tüm toplumları kuşatan yeni normlarla karşı karşıya kalmamıza neden olan küreselleşme olgusudur. Bu nedenle dünya genelinde var olan toplumsal yaşam standartlarının herkes için görünür ve istenebilir olmasına koşut olarak; siyasî ve hukuksal normların da evrenselleştigi ve kültürleri hem içeriden hem de dışarıdan kuşatarak bir değişim 'içgüdü' ürettiğine tanık olmaktayız.”⁴¹⁷

Hayatımıza giren ikinci önemli öge ise, “modernlik tartışmaları sonucunda ortaya çıkan ve demokrat zihniyet içinde şekillenmeye başlayan yeni arayışlardır. Çünkü “söz konusu açılım, modernizmin günümüz

⁴¹⁵ Babacan, *Birikim Dergisi Ve Dergi Etrafında Gelişen Din Tartışmaları*, s. 76.

⁴¹⁶ Mahçupyan, *Ab Kimliği, İslâm Dünyası Ve Zihniyet Açısından Türklerin İkinci Modernleşmesinin Anlam Ve İşlevi*, s.23.

⁴¹⁷ Mahçupyan, *AB Kimliği, İslâm Dünyası Ve Zihniyet Açısından Türklerin İkinci Modernleşmesinin Anlam Ve İşlevi*, s.23.

mesleleri karşısındaki yetersizliğinden hareketle, çeşitlilik, çok kültürlülük, katılım, ikna gibi kavramlar etrafında yeni bir siyasî kültür oluşturmaktadır.”⁴¹⁸

İlgili dönemde, Müslümanların değiştirmek zorunluluğu hissettiği söylem ve politika yapma yolları, yaşamın çeşitli alanlarında kendini gösterecek, kültürel, ekonomik, siyasî açılardan ve birçok alanda Müslümanlar daha da fazla görünürlük kazanacaklardır. Müslümanların bu yaklaşımı, uzun bir süredir Batı karşısında yenilmiş hissedilen, genelde İslâm Dünyası'nın, özeldeyse Türkiye'nin tarih sahnesinde tekrar aktif bir rol alması gerektiği düşüncesine ve arka planına sahiptir.⁴¹⁹

Dünyaya meydan okumanın ve varlık alanı inşasının gerekliliğini savunan Müslümanların tutumu, Birikim Dergisi'nde Abdurrahman Arslan tarafından şu ifadelerle açıklanmaktadır:

Başlangıçta Müslümanlar içinde yaşamlarını sürdürdükleri “hayat evrenleri”nin karşı karşıya geldikleri “modern duruma” cevap veremeyen taraflarına çözüm bulmak için Kur'an ve Sünnete başvurdular. Bundan maksadın onların yardımı ile kendi dünyalarına teknoloji ve bilim gibi bazı "yeni şeyleri" aktararak muhalifine karşı güçlü hale gelmekti. Fakat varılan nokta hiç de başlangıçta umut edilen şekilde olmadı.⁴²⁰

Günümüz Müslümanları için artık ortada kendilerine ait bir "hayat evreni" kalmadığından, bu defa tam tersinden hareket ederek, Kur'an ve sünnetin yardımına başvurarak mevcut/modern hayat evrenini İslâmî yapmaya çalışmaktadırlar. Bundan dolayı önceki Müslümanların dinin kendilerine kazandırdığı zihniyet biçimi ile kurmuş oldukları “dünya”, bugün aynı dinin sahipleri tarafından gerektiği nispette anlaşılammaktadır.⁴²¹

Müslümanların bekledikleri gibi bir dünya ve bir sonuç elde edememiş olmaları veya başlangıçta hedeflenmiş olanın uzağında bir sonuç

⁴¹⁸ Mahçupyan, *Ab Kimliği, İslâm Dünyası Ve Zihniyet Açısından Türklerin İkinci Modernleşmesinin Anlam Ve İşlevi*, s.23.

⁴¹⁹ Babacan, *Birikim Dergisi Ve Dergi Etrafında Gelişen Din Tartışmaları*, s. 77.

⁴²⁰ Arslan, “Seküler Dünyada Müslümanlar,” s. 34.

⁴²¹ Arslan, “Seküler Dünyada Müslümanlar”, s. 35.

ile karşı karşıya olmaları, bir bakıma yaşamakta oldukları dünyanın kendisiyle şekillendiklerinin bir göstergesi kabul edilmelidir. Zira Müslümanlar için eğitilmiş olmak, daha yüksek kazançlar sağlamak veya yönetimde iktidar sahibi olmak; modern dünya karşısında İslâm dünyasının içinde olduğu kabul edilemez durumdan kurtulması anlamı taşıyordu.

Ancak gelinen noktada, hem İslâmcıların kendi içinden yükselen, hem de Birikim Dergisi gibi sol unsurlardan gelen eleştiriler gücü elde eden kimi Müslümanların sahip olduğu yaşam biçiminin karşısında değil, yanında olduğuna işaret etmektedir. Bu durum ise, Müslümanların ciddi bir dünyevileşme tehlikesiyle yüz yüze olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Kimi Müslümanların içinden geçmekte olduğu yaşadığı bu süreç, Birikim tarafından ele alınmış, dikkat çeken konular arasında yer alıyordu. Laçiner, bu durumu özetlerken, 1970’li yıllarla beraber yalnızca Türkiye’de değil, neredeyse tüm Müslüman ülkelerde dinî hareketler, gerek toplumsal bileşenleri itibariyle, gerek iddia zeminleri ve pratikleriyle ortaya koydukları kimlik itibariyle “köklü” denebilecek bir değişimin yaşamaya başladığını ifade etmektedir. Bunun yanı sıra, bu tarz bir değişimin, daha önceki dinî hareketler ile kıyaslanması mümkün olmayan bir dinamizm söz konusu olduğu halde yaşanmakta olduğunun altını çizmektedir.⁴²²

Yaşanan değişimin aslında bir kimlik değişimi olduğunu ve bunun, söz konusu dönemde farklı dünya görüşlerine sahip sayısız insan tarafından yaşanmakta olan bir süreç olduğu söylenebilir. Bu konuya ilişkin, değişim gösteren bireyin karakter tahlilini yapan Belge, ilgili süreci aşağıda yer verilen ifadelerle açıklamaktadır.⁴²³

Özellikle modernite ile birlikte ve küreselleşmenin kurumsallaştığı 1980 sonrasında, modern paradigmayla sıkı ilişkisi içerisinde belirgin bir hal alan bireyciliği ve birey olmakla övünen, kendi dışındaki kimseleri yok saymaktan çekinmeyen bir bireyin dünyasını çarpıcı bir dille aktaran Belge, aslında Müslümanların yukarıda bahsi geçen yaşadığı kimlik değişimine de değinmektedir.

⁴²² Laçiner, ”Refah Partisi’nin Başarısı Ve İnsanın ‘Anlam’ Arayışları,” s. 4.

⁴²³ Rıfat Balı, “Çılgın Kalabalıktan Uzak”, *Birikim*, Sayı 123, (2004), s. 39.

Modern muhayyilenin ortaya koyduğu, bireyi neredeyse mutlak değere dönüştüren global kültürün, bilinen anlamda otantik bir birey inşa edemediğini yahut geliştiremediğini ifade eden Belge, bireyden ziyade bencil üreten bu yeni kültürün, ekonomi ile bağlantılı olarak geliştiğini şu sözlerle açıklamaktadır:

“Seksenli yıllar, dünya tarihinde sanırım ilk kez, "para kazanmaktan utanmayan" insan tipini ortaya çıkardı. Bu sözün biraz açılması gerekiyor: Elbette insanlar hep para kazanmaya, zengin olmaya çalıştılar, bunu başardıkları zaman da mutlu oldular; ama yukarıda değindiğim dinî ya da ahlâkî değer sistemleri hep başkalarını, yoksullara yardım gereğini vb. vurguladıkları için, zenginlik ardından koşulan, ama erişildiğinde biraz olsun utanç duygusu veren bir şeydi.⁴²⁴ Zengin olanlar bu uğurda ne çok çalıştıklarını anlatarak durumlarını haklı gösterirler ya da zaten sanıldığı kadar zengin olmadıklarını ileri sürerler ya da zenginleşmenin getirdiği sorunları sayarak bunun o kadar da mutlu bir durum olmadığını söylerler, kısacası, buna benzer "savunmacı" tavırlar alırlardı. Seksenlerde bu utanç payı silindi; zenginlik, kazanç kendi kendini haklı gösteren ve kazanana şeref veren bir şey haline geldi. Bu yıllarda Türkiye’de ayyuka çıkan "köşe dönme" aslında bu evrensel eğilimin bir yansımasıydı.”⁴²⁵

Belge’nin bu betimlemesi, Türkiye’de farklı kesimlerden insanlara olduğu gibi, Müslümanların da etkilendiği ve hatta benzeştiği bir karakter tipolojisine işaret etmektedir.⁴²⁶ Türkiye’de 1980 sonrasının liberal politikalarının etkisi ile Müslümanlar için yaşamın her alanında başlamış olan değişim-dönüşüm aşaması, 1990’larda özellikle yerel yönetimler aracılığıyla iktidar gücünün elde edilmesi ve ekonomik imkânlarla erişme süreci ile eş zamanlı olarak artış göstermiştir. Buna ilişkin, Birikim; cemaatlerin holdingleşerek sisteme entegre olduğunu, nicel anlamda artış yaşanırken niteliksel açıdan kaybın söz konusu olduğunu vurgulayarak, Müslümanların yaşamakta olduğu zihinsel kırılmaya dikkat çekmektedir.

⁴²⁴ Balı, “Çılgın Kalabalıktan Uzak,” s. 39.

⁴²⁵ Laçiner, ”Refah Partisi’nin Başarısı Ve İnsanın ‘Anlam Arayışları,” s. 4.

⁴²⁶ Günseli Tamkoç, “Derin Ekolojinin Genel Çizgileri,” *Birikim* Sayı 89, (1999), s. 57-58.

Bu bakımdan irili ufaklı çok sayıda cemaatten holdingleşen oluşumlara, toplumun en alt tabakasından devletin en üst seviyesine varıncaya kadar hemen yaşamın hemen her alanında nüfuzunu artıran Müslümanlar, yaşadıkları dünyada nicel bir artış elde ederken, bunun paralelinde nitelik bakımından benzer bir yorumun yapılması mümkün olmamıştır.

Bunun beraberinde, “Müslümanların uzun yıllar yakın çevreleriyle ve genelde toplumun büyük kesimiyle ilişki kurmasını zorlaştıran bir tavır olarak beliren ‘onlara benzememe’ tavrının da bu süreçte aşınarak, eleştirilen topluma benzemesini bir sorun olarak görmekte” olduğu söylenmektedir.

İslâmcılar toplumsal etkinliklerini artırdıkça, toplum hayatına kendilerine özgü zenginlikler katma yerine, “onlar gibi” olduklarını belirtmektedir. Bu durumda “biz” ve “onlar”, içeriksel farklılığı bulunmayan taraflar haline geliyorlar. Adeta bir paylaşım çekişmesinin tarafları gibi bir tavır benimsiyorlar. Karşılıklı önerilen, savunulan, geliştirilen hayat tarzlarının insancılığı, temizliği, güzelliği üzerine kapışmıyorlar. Mücadele, "kimin elinde kalacak" mücadelesi. Koskoca bir kültürel geri plan, gündelik hayata, "bize de, bize de!" diye tutturmuş insanların yer yer sızlanma yer yer haykırma üslûbunda dile getirdikleri taleplerle yansıyor.⁴²⁷

İslâm ontolojisiyle çatışan, güce erişmiş Müslümanlara ilişki değişim-dönüşüm algısının yanı sıra, yaşama, eşyaya ve bireye bakış da değişime uğramıştır. Örneğin, ilmî artan kişinin tevazusunun da artması veya servet sahibinin daha paylaşımcı olması gibi temel İslâm epistemolojisinde önemli bir yer tutan konularda geçerli algının dönüşümünü incelemek, Müslümanların ilgili süreçte yaşadığı değişimi kavramak adına yol gösterici olabilir.⁴²⁸ Yine benzer şekilde, adalet ve hukuka uygun hareket ederek çalışanın hakları konusunda titizlik göstermek, yalandan kaçınmak ve dürüst olmak gibi önemli dini erdemlere ilişkin yaklaşımın değişime uğraması, bu kesimde yaşanan dönüşümün bir başka yansımasıdır.

⁴²⁷ Laçiner, ”Refah Partisi’nin Başarısı Ve İnsanın ‘Anlam Arayışları,” s. 4.

⁴²⁸ Laçiner, ”Refah Partisi’nin Başarısı Ve İnsanın ‘Anlam Arayışları,” s. 5.

Müslümanların görünürlüklerinin arttığı siyaset, medya, ekonomi gibi çeşitli alanlarda kendi paradigmalarını ve kurallarını koyamadan, mevcut kurallar bütününe doğruluklarını sorgulamaksızın kabul ederek, davranış biçimlerini bunlara göre geliştirmeleri de değişimin göstergelerinden biri olarak kabul edilebilir.

“Müslüman işadamları, iş bir yana, din bir yana demiyorlar. Para yatırıp, işçi çalıştırıp mal üretme ve satma faaliyetlerinin üzerine başka kapitalistlerden farklı olarak bir dinî örtü seriyorlar. Çağdaş İslâmcılar, servetin nasıl kazanılacağı ve nasıl harcanacağına ilişkin İslâmî ilkelere önemli bir katkı yapmış görünüyorlar: yatırım/üretim veya ticaret, başlı başına, elde edilmiş bir paranın “*ilkece münasip*” kullanılma yolu olarak karşımıza çıkıyor. Yani şirket üstüne şirket kurarak, dinin icabına göre yaşamış sayılabilirsiniz.

“*İslâmî sermaye*” konusunda beni en çok rahatsız eden vaziyet işte buradan kaynaklanıyor.”⁴²⁹

Değişimin yaşandığı bu süreçte, modernitenin ürettiği bir değer olarak imajın, güç elde eden bazı Müslümanların zihni kodlarını dönüştüren bir araç olmasıyla anlamın imajlara yüklenmesi, böylelikle imaj oluşturmanın varlıklı olmakla eş anlamlı hale gelmesi yaşanan değişimin-dönüşümün anlaşılması bakımından önem kazanmaktadır. Buna mukabil, varlıklı olmanın, yani dinî söylemle veren el olmanın önemli olduğu ya da varlıklı olanın sahip olduğunu görünür kılması gerektiği gibi bir söylemle eklemlenmesi, değişimin meşruiyetini arttıran başka bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴³⁰

Bu anlamda Müslümanların, sahip olduklarına veya sahip olduklarını kullanmaya ilişkin tutumları daha öncesinde alçakgönüllülük, tevazu gibi kavramlar etrafında gelişmekte iken, değişimin süreciyle birlikte, belirli bir imajların sahip olunan herhangi bir şeyin karşılığı olarak ön plana çıkmaya başlamıştır. Bu iki durum arasındaki farkın anlaşılması, değişim-dönüşüm sürecinin daha iyi kavranması bakımından önem taşımaktadır. Örneğin,

⁴²⁹ Ruşen Çakır, “Türkiye İslâmcılarının Politik Krizi,” *Birikim*, Sayı 42, (1999), s. 44

⁴³⁰ Kenan Çamurcu, “İslâmcılığın Değişim İradesi”, *Birikim*, Sayı 174, (2003), s. 50.

oturulan konut veya muhit, arabalar, giyim-kuşam, başta müzik olmak üzere sanatın çeşitli alanlarında faaliyet gösterme biçimleri değişirken, davranış biçimleri de değişmekte, dönüşmekte ve bunun sonucunda yaşam tarzı ile etkileşim halinde birbirlerini dönüştürmektedir.

Değişime ilişkin yukarıda değinilen başlıklar, kısa bir sürede gerçekleşen değişimin-dönüşümün boyutlarını ortaya koyması bakımından önemlidir. Bu bağlamda, ilgili değişim-dönüşüm süreci, yalnızca günlük yaşam pratiklerinin değişmesini sağlamakla kalmayıp, bir süre sonra kişilerin karakteri üzerinde de dönüştürücü bir etki yaratmaya başlamış ve yaşanan durumun kanıksamasını da beraberinde getirmektedir.

Daha önce ifade edildiği üzere, imajlar etrafına örülmüş bir değişim yalnızca insan ilişkilerini ve kurguları değil, yaşam biçimini tamamıyla değiştirmekte, özellikle toplumun alt tabakaları, sosyo-ekonomik açıdan olanakları kısıtlı kesimler için de bir cazibe merkezi halini alabilmektedir. Birikim'in sergilediği genel yaklaşıma göre, esasında maddi olanak veya olanaksızlık üzerinden bir sınıf veya insan kategorisi yapmayan İslâm'ın, Müslümanların yaşadığı bu değişim-dönüşümle birlikte hayat tarzı ve olanaklar bağlamında yeni bir sınıf oluşturmakta ve hatta kendi burjuvasını inşa etmektedir.⁴³¹

“Belirgin hale gelen bu sınıf ayrımı geliştikçe, üsttekilerin hayat tarzı, imkânları, alttakiler için bir çekim merkezi haline gelir. Hatta giderek yaşamının ve kazanmanın amacı, bunların benzerlerine kavuşmak olur.”⁴³²

Tüketim kavramı üzerine inşa edilen modernite ve moderniteyi kurumsallaştıran küresel kapitalist anlayış, olgulara ve araçlara anlam yüklemenin başlıca yolu olarak imajlara önem vermektedir. Toplumsal yapının sınıflara ayrılması, hatta steril ortamlarda yalıtılmış hayat yaşamak isteyen insanların varlığıyla söz konusu değişimin boyutları çok daha net görülebilmektedir. Oysa sosyal adalet merkezli ve paylaşımcı bir tasavvura içkin İslâm ve bu tasavvurun tarihi süreç içerisinde örneklerinin tekrarlanarak yaşanmış olması bir miras olarak durmaktadır. Bu anlamda

⁴³¹ Çakır, *Türkiye İslâmcılarının Politik Krizi*, s.45.

⁴³² Çakır, *Türkiye İslâmcılarının Politik Krizi*, s.45.

İslâm kültür ve medeniyet birikiminin en önemli iki ögesi olan cemaatle namaz olgusu ve mahalle kültürü, sözü edilen steril hayat karşısında önemli bir alternatif ve imkan olarak durmaktadır.

Tüm bu değişim sürecini hedef alan eleştiriler ve bunların niteliğinden söz eden bireylerin kapitalizm tarafından sonu olmayan bir tüketim histerisine sürükleniyor olduğu gerçeğinin İslâmcı aydınları rahatsız ettiğini ifade etmektedir. Ancak “bu aydınların kimi zaman köklü eleştiriler getirmeden sadece sonuçtan rahatsızlıklarını dile getirerek süreci hafifletmeye çalıştıklarını, kimilerinin ise daha köklü ve temelden eleştiriler yöneltmekte olduğunu” da belirtmiştir.

Ancak derginin yazarlarından Kenan Çamurcu, eleştiride bulunan çok sayıda aydının tutumunu eleştirmeyi sürdürürken, “*kabahati kendileri dışında arayarak, komplo teorilerinin ruhuna uygun açıklamalara sarılarak gidermeye çabaladıklarını, böylece "Batı medeniyetinin çirkin yüzünü, hatta modernizmin günahlarını teşhir imkânı bulabildiklerini, âdeta zaruretten bir ideolojik avantaj yaratmaya çalıştıklarını"* ifadelerini kullanmaktadır.⁴³³

Nihâî olarak, değişime ve dünyevileşmeye yönelik eleştirilerinde dergi yazarlarının haklı olduğu rahatlıkla söylenebilir. Fakat bu noktada söz konusu olan yanılgı, tüm Müslümanların benzer bir zihni kırılma içerisinde olduğuna dair varsayımda bulunulmasıdır. Zira ne tüm Müslümanların ne de tüm zenginleşen Müslümanların, bahsi geçen şekilde bir dünyevileşme tecrübe ettiği söylenebilir. Bu açıdan, bir kesim için söz konusu olabilecek bir kırılmanın genele mal edilmesi büyük bir yanılgıdır.

Bu bakımdan, geçirilen değişim sürecinin zaman zaman öznesi, zaman zaman nesnesi haline bürünen Müslüman topluluklar için çok daha köklü bir eleştiri ve muhasebeye gereksinim duyulmaktadır. Oldukça hızlı yaşanan bu değişim-dönüşüm sürecinin kimi komplo teorileri ile açıklanması veya yalnızca çağdaş yaşamın aydınlanmacılığı, teknolojinin bugün geldiği nokta, gündelik yaşamın değerden soyutlanarak anlamlardan arındırılması gibi olgularla ortaya çıktığını ifade etmek, gerçeğin kendisinin kaçırılması anlamına gelecektir. Sonuçta, Müslümanlar için, bahsi geçen değişimin

⁴³³ Çamurcu, “İslâmcılığın Değişim İradesi”, s.56.

temel sebebinin daha derin bir yerde olduğunun idrakini sağlayacak sağlam bir muhasebe ihtiyacı söz konusudur.

3.7. İslâmcılık ve Kadın

Kadın konusu, modernitenin geçmişe, geleneğe dair ne varsa olumsuzlayıp değiştirilmesi ve modern bir görünüm kazanması gerektiğini belirttiği olgulardan biridir. Modern düşünce ister istemez bir karşıtlık üzerine inşa edilmiştir. Bunun nedeni modern düşüncenin geleneksel hayatın eksik, yanlış ve geri olduğu söylemiyle insanlığın var olan bütün geçmişini, birikimini yok sayarak, her şeyin modernleşmesini istemesidir.⁴³⁴

Bu çalışmanın önemli mihverini oluşturan Birikim Dergisi aynı şekilde, modern düşünceye ait birçok konuya el atıp tartışmaktadır. Kadın konusu şüphesiz ki modern dönemde karşı karşıya kalarak bir algı değişimine zorlanan çok önemli konudur.

Modernite kavramı iki dünya yaratmıştır biri , Batı merkezli ve onun tecrübesi olarak var olan modernite, ve ikincisi Batı'ya benzemeyenin 'öteki' olarak tanımlanan bir dünya. Bu durumu daha iyi bir şekilde Nilgün Tatal Küçük şöyle değerlendirmiştir:

*“Böylelikle, modernite projesinin özel amaçlarının-insanın özgürleşebileceğine ve mükemmelleşebileceğine duyulan inanç-hayata geçirilmesinden daha çok, kendisini modern olarak adlandıran Batı'nın modernite söylemi, dünya üzerinde var olan tüm toplumların, farklı cinsel ve etnik kimliklerin Batı/Doğu, azgelişmiş/gelişmiş, doğa/kültür, erkek/kadın ve bunların bir türevi sayılabilecek geleneksel kadın/modern kadın gibi ikili karşıtlıklar biçiminde sınıflandırılmasına yarayan bir söyleme dönüştü.”*⁴³⁵

Bu anlamda geleneksel hayat ve toplum biçimi ötekileştirilmiş ve sürekli işleyebileceği bir karşıtlık ilişkisine dönüştürülmüştür. Kısaca modernite bir ideal ve onun karşısında olan geleneksel bir eksi olarak

⁴³⁴ Babacan, *Birikim Dergisi Ve Dergi Etrafında Gelişen Din Tartışmaları*, s. 89.

⁴³⁵ Nilgün Tatal Küçük, “İdeolojik Bir Örtü: Geleneksel Ve Modern Kadın İkiliği,” *Birikim* Sayı 59,(2000), s.58.

tanımlanmıştır. Bu karşıtlık ilişkisi içinde geleneğe, toplumsal değişimin, gelişimin önünde bir engel olarak bakılmaktadır.⁴³⁶

Eksik, yanlış ve geri olduğu yaklaşımıyla modernite toplumların veya kişilerin tahayyül güçlerinin ötesinde bir olgu olarak onlara tarihleri ve medeniyet birikimleriyle ilgili bir paradoks yaşatmıştır. Modernite şimdiye kadar yaşanan tarih ve hayat seyrinin yanlış olduğunu iddia etmektedir. Bu düşünceye göre bu yanlış sadece insanlar ve toplumlar modernleştikçe düzeltilmesi mümkündür.⁴³⁷

Modernitenin bu bakış açısı sonucu, kadının tarihsel süreç içinde ikinci cins olarak görülmesinden kaynaklanan sorunları çözmek için modern olarak tanımlanması gerektiğini söyler. Halbuki tam tersine modernleşme kavramı bu sorunların üzerini kapatmaya ve hatta artırmaya devam eden ideolojik bir işlev görmektedir.⁴³⁸

Ayrıca modernitenin tarihi bağlamını göz ardı ederek kadını konumlandığı geleneksel/modern dikotomisi, kadının toplumsal konumuna ilişkin değişim ve elde ettiği birikimi görmemizi engelleyen bir unsura dönüşmektedir.

Gelenek/modernite dikotomisi, kadınların sorunlarının tarihsel bağlamını görmezden gelmektedir. Bu, kadının toplumsal konumuna ilişkin değişim ve elde ettiği birikimi görmemizi zorlaştırır.

Küçük modernitede, kadının toplumsal konumunu indirgeyerek ele almasını eleştiriyor: “kadınların uğradıkları toplumsal değersizleştirimi çözümleyebilmek, bu değersizleştirmenin mekanizmalarını açığa çıkarabilmek için modernleşme kuramının farklılıkları dışlayan ve ikili karşıtlıklara indirgeyen modern kadın/geleneksel kadın ikilisinden medet ummak bizi toplum değişmesini ve buna bağlı olarak kadının toplumsal konumuna ilişkin değişme ve süreklilikleri anlamada yanlış yollara sevk edebileceğini düşünür.”⁴³⁹

⁴³⁶ Mustafa Tekin, *Kutsal, Kadın Ve Kamu*, İstanbul: Açılım Kitap, 2004, s.71.

⁴³⁷ Esra Günlü, “Anlam'ın Sömürge Alanı Olarak Kadın,” *Birikim* Sayı 212,(2001), s. 63.

⁴³⁸ Babacan, *Birikim Dergisi Ve Dergi Etrafında Gelişen Din Tartışmaları*, s. 91.

⁴³⁹ Küçük, *İdeolojik Bir Örtü: Geleneksel Ve Modern Kadın İkiliği*, s. 67.

Modernleşme olgusu ilk hayata geçtiğinden beri kadınlar üzerinden izlenen bir olgu olduğu herkes tarafından kabul edilmektedir. Modernleşmeyi hayata geçirmeye çalışan bir çok toplum kadın konusunda yaşadığı serüven birbiriyle çok benzerlik taşımaktadır. Mesela Türkiye’de de 18. yüzyıldan beri bir modernleşme çabası yaşanmıştır. Başka ülkeler ile karşılaştığımız zaman, aynı kodlar üzerinden yürütüldüğünü görmek mümkündür.⁴⁴⁰

Cumhuriyetin ilk dönemlerinden itibaren kadınların, modern anlayışın parçacı bir görünümü olmuşlardır. Bu dönemde kadınlar farklı alanlarda etkinliklerini arttırdıkları görülmüştür. Daha öncede olduğuna tam ters olarak, kamusal alan, özel alan ayrımı değersizleştirilmiştir. Böylece farklı anlam kodlarıyla yeni statü biçimleri inşa edilmiştir.

Türk modernleşmesinde de başka modernleşme olgularında olduğu gibi başta yeni statüler ve onlara yüklenen anlamlar çabalarıyla birlikte yer değiştiren statüler ve onlara yüklenen anlamlar, söz konusu dönemde yaşayan kadınların zihin dünyalarında tekabül bulamasa da, daha sonraki zamanlarda daha başarılı olmuştur. Bu çabalar büyük oranda kadınların görüntüleri üzerinden yürütülmüştür. Bu bağlamda geleneksel anlayışa karşı modernite ileri ve gelişmiş bir olgu olarak tanımlanmıştır. Geleneksel anlayışın yanlış ve geri kalmış oluşu sık sık işlenmiştir. Yürütülen sosyo-psikolojik ve psikolojik propaganda geleneksel olanın din üzerinden inşa edildiği iddia edilmiştir.

Küçük, bu durumu şöyle özetlemiştir: “modernleşirken izlenecek yol üzerine yapılan tartışmalarda, kadınların toplumsal konumu tartışmaların ana eksenini oluşturur. Tartışmalar çoğunlukla, kadının geleneksel konumunu korumaktan yana olanların dini, yani gelenekselliği savunmaları; toplumun geleneksellikten kurtularak modernleşeceğini düşünenlerin ise İslâm’dan kaynaklanan geleneksel değerlere karşıt bir konuma yerleşmeleri bağlamında biçimlenir.”⁴⁴¹

⁴⁴⁰ Babacan, *Birikim Dergisi Ve Dergi Etrafında Gelişen Din Tartışmaları*, s. 91.

⁴⁴¹ Küçük, *İdeolojik Bir Örtü: Geleneksel Ve Modern Kadın İkiliği*, s.61.

Cumhuriyetin ilk yıllarından 1980’li yıllara kadar kadına biçilen yeni haklar, konum ve özgürlükleri süreci toplumun birçok kesimi tarafından kabul görmüştür. Başka bir deyim ile modernleşmenin, ilerlemenin, ve çağdaşlaşmanın bir sembolü olarak modern toplum kadın algısı önemsenmiştir. Başka tarafta ise geleneksel toplumun kadın algısı yerilmiştir.⁴⁴² Geleneksel kadın kimliği ve şeklini taşıdığı düşünülen özellikle Müslüman kadınlar, Türkiye toplumu içerisinde çağdaş-modern yaşam standardını yakalamış kadınlar düzeyine ulaşmak amacıyla öncelikle algısal ve biçimsel bir değişim formunu önemsemiş olmuşlardır.⁴⁴³

Bu koşullar içerisinde, feminizm hareketi yoğun biçimde ortaya çıkmış ve tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de destek bulmuştur.⁴⁴⁴

Feminizm kavramının çok sayıda tanımı bulunmaktadır. Mitchel’e göre feminizm, “...kadınların kendi aralarında bir dayanışma yaratarak, erkek egemen dünyanın norm ve değerlerine, cinsiyetçi politikalarına karşı başlatmış olduğu mücadele”. Hooks’e göre feminizm, “cinsiyetçilik veya cinsiyetçi sömürüyü ve zulmü sona erdirmek için bir harekettir.”⁴⁴⁵

Ama bu kavramı Ömer Çaha, şu şekilde tanımlamaktadır: “temelde kadın ile erkek arasındaki iktidar ilişkisini değiştirmeyi amaçlayan siyasî bir hareket olarak tanımlanabilir. Feminizm, kadın-erkek arasındaki ilişkiyi aile, eğitim, iş dünyası, siyasî hayat, kültür ve tarihe kadar geniş bir yelpaze içinde sorgular.”⁴⁴⁶

Feminizm her toplumu etkilediği gibi Türk toplumunu da derinden etkilemiştir. Kadınlar, kadın/erkek ve aile biçimini ve yaşadığı toplumsal ilişkiler gibi konularda feminist hareketinden etkilenmişlerdir. Kısacası feminizm, kadınlara farklı bakışlar kazandırmıştır. Bu değişim ve eleştiri

---

⁴⁴² Talip Küçükcan, “Modernleşme ve Sekülerleşme Kuramları Bağlamında Din, Toplumsal Değişme ve İslâm Dünyası,” *İslâm Araştırmaları Dergisi*, S.13,(2005), s.121.

⁴⁴³ Küçükcan, “Modernleşme ve Sekülerleşme Kuramları Bağlamında Din, Toplumsal Değişme ve İslâm Dünyası,” s.122.

⁴⁴⁴ Ömer Çaha, “Feminizm Ve Sivil Toplum,” *Birikim*, Sayı 59, (1998), s.81.

⁴⁴⁵ Çaha, “Feminizm Ve Sivil Toplum,” s. 81.

⁴⁴⁶ Çaha, “Feminizm Ve Sivil Toplum”,s.82.

süreci, sadece modern-çağdaş aydın Türk kadınları tarafından değil belki birçok kesim tarafından ilgi görmüştür.⁴⁴⁷

Çaha, bu meseleyi şöyle aktarmaktadır:

“Günümüz siyaset düşüncesine değişik cephelerden düşünce üreten feminizmin, aynı zamanda modern insana yeni bir bakış açısı kazandırmayı amaçlayan ve bu yönüyle modern hayata damgasını vuran önemli bir siyasî hareket ve söylem görünümü kazandırmakta olduğunu ifade etmektedir. Modern insana alternatif yaşama modelleri sunarken sivil toplum/devlet karşıtlığında da önemli bir sivil toplum unsuru olarak gelişmektedir.”⁴⁴⁸

Aksu Bora’ya göre, feminist hareketi daha çok sosyo-ekonomik düzeyi yüksek orta ve üst düzey sınıf tarafından destek görmektedir. Bu konuyu Bora şu şekilde açıklamaktadır;

“Türkiye’de 1980 sonrası yükselen feminizm, orta sınıf olmakla çok eleştirildi. Doğruydu, sahiden de feminizm orta sınıf bir hareket olarak başladı. 1980 öncesinde demokratik kitle örgütlerinde, sol örgütlerde yer alan, ama bu örgütlerin tabanından değil, daha çok yönetim kadrolarından gelen kadınların öncülük ettiği bir hareketti. En az iki kuşaktır kentli, iyi eğitilmiş, Batı dillerindeki yazını izleyebilen kadınlar. Bu kadınların feminizmi keşfetmesinin esas olarak Batılı kaynaklar yoluyla olduğu, kendi hayatlarına buradan baktıkları da çok söylendi. Hareketin radikalliğinin kısmen bu orta sınıftan kaynaklandığı eklenebilir bunlara. Cinsiyet eşitsizliğinin politik bir konu olarak gündeme getirilmesi, feminist hareketin büyük bir başarısıydı. 1970’lerin o umut ve heyecan dolu günlerinde değil de 12 Eylül döneminde sağlanabilmiş olması bu başarıya gölge düşürür mü? Sanmıyorum. Olsa olsa umudun ve heyecanın kimi sorunların üstünü örtebildiğini hatırlatır bize. Cinsiyet eşitsizliğinin başka eşitsizliklerin içinde değerlendirilemeyecek kadar temel, kendi dinamikleri olan, farklı iktidar biçimlerini de içeren bir sistem olduğunu söylemek, yeni ve radikal bir tavidir. Bu tavrın mantıksal sonucu, cinsiyet eşitsizliğini ortadan

⁴⁴⁷ Bkz. Murat Aksoy, “Bir Kamusal Meşruiyet Aracı Olarak Türban” *Birikim* Sayı 166, (2003), s.49.

⁴⁴⁸ Çaha, “Feminizm Ve Sivil Toplum,” s.87.

kaldırmaya yönelik bir politika oluşturmaktı. Feministler de bunu yaptılar. Feminist hareketin bağımsızlığı, 1980'lerin en fazla tartışılan konularından biriydi. Başka mücadelelerin (ki o dönemde asıl olarak sosyalist mücadele kastediliyordu) peşine takılmamak, onlarla teması sürdürse de kendi bağımsız duruşunu koruyabilmek, çok önemseniyordu. Bu duruşun mümkün olabilmesi, kadınların kendilerine yakın buldukları ideolojilerin, siyasal çizgilerin ötesinde bir ortaklıkları olduğu varsayımıyla mümkündü. "Evet, farklı siyasî geleneklerden geliyoruz ama bizi ortaklaştıran bir deneyim var: kadınlık" diyerek. 1980'ler, feministler için o ortaklığı keşfetme, politik bir dil oluşturma, örgütlenme biçimlerini tartışma ve deneme dönemi idi. Böyle bir dönemde, kadınlığın bir ortaklık alanı olduğunu düşünmek çok doğal görünüyordu. 1989'da yapılan "1. Kadın Kurultayı"nda anti-feminist ve sosyalist kadınlar örgütlerinin erkeklerinden de feyz alıp feministlerin sesini soluğunu kestiklerinde, bunu bir "bilinç meselesi" olarak değerlendirmek böyle görmenin bir sonucuydu.⁴⁴⁹

Buna benzer bir şekilde, sosyo-ekonomik düzeyi yüksek orta ve üst düzeyde olan kadınlar dışında iyi eğitilmiş Müslüman kadınlarda modern anlayışın kadınlar için öngördüğü ve talep ettiği hayat biçimiyle örtüşmekte ve benzeşmektedir. Bu kadınlara göre geleneksel düşünce kadınların haklarını ve özgürlüklerini sınırladığı ve onları eve kapattığını düşünmektedir.⁴⁵⁰

Tüm bu gelişmeler karşısında, feminist hareketin kadın öznesine ilişkin ortak bir dil geliştirememiş olduğu ve kendilerini çoğunlukla karşıtlıklar üzerinden konumlandıkları görülmektedir. Cumhuriyet tarihinde farklı şekillerde ortaya çıkmış olan ve sosyal statüleri değişen kadın tipolojileri, uzun zaman kendi sınırları çerçevesinde gelişme yoluna gitmeyi seçmiştir. Sosyal statü, egemenlik ilişkisi, din ve inanç biçimi kadınlar arası ilişkiler açısından belirleyici olurken, kadınların kamusal alandaki görünürlüğü de biçim değiştirmiştir. Örneğin Türk kadını bir dil ve yaklaşım geliştirmeye ilişkin çabasını sürdürürken Batı'da ortaya çıkan ve etkisi tüm dünyaya yayılmış olan Feminist hareketin bir biçimde etkisinde

⁴⁴⁹ Aksu Bora, "Kadın Devrimi," *Birikim*, Sayı 218,(2001), s.66.

⁴⁵⁰ Babacan, *Birikim Dergisi Ve Dergi Etrafında Gelişen Din Tartışmaları*, s. 93.

kalmış olup, ülkede yaşanan modernleşme sürecinde bagajındaki sorunları da beraberinde taşımıştır.⁴⁵¹

Kadınların zihniyet ve ilişki biçimine içkin taşıdıkları bu sorunlu birikim, feminizmin kendi paradigmasından farklı bir söylem ve dil geliştirmesini sağlamış ve korunmasına ihtiyaç duyulan hakların ve yükümlülüklerin yerini farklı zeminlerde egemenlik ilişkisi almıştır. Söz gelimi tüm kadınları ilgilendiren bir konu hakkında, farklı feminist grupların sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel aidiyetleri veya ideolojik geçmişleri gibi parametreler çerçevesinde form geliştirmeleri örnek verilebilir.⁴⁵²

Bu bakımdan, kadınların ortak bir dil ve çoğulcu bir yaklaşım ile kadınlık bilincini vurgulamaları pek mümkün olmayıp, farklı zeminlerde kullanılan ve kapsayıcı olduğu düşünülen ortak dil tüm kadınları kapsayacak bir söyleme dönüşmekte başarısız olmuştur. Yukarıda da değinilmiş olduğu üzere, modernleşen Müslüman kadının feminist olduğunu ve feminist hareket içerisinde bulunduğunu ifade etmesi farklı anlaşılmış, modern veya laik olduğunu ifade eden kadınların feminizm anlayışından farklı şekillerde algılanmıştır.⁴⁵³

Farklı çevrelerin taşıdığı bu algıyı çarpıcı bir dil kullanarak aktaran Tanıl Bora, “modern kadın imgesine uymayan kadınların, asıl olarak da Müslüman kadınların ‘biz de varız ’dedikleri nokta, feministlerin ilk gerçek ayrışma noktalarından biri olduğunu ifade etmiştir. Çünkü Müslüman kadınların farklı bir modernite yorumundan söz etmektedir. Bora, “bu nedenle feministler kendi durdukları yerden son derece emin biçimde İslâmcı feminizmin mümkün olup olmadığını tartışmaya başladıklarını” belirtmektedir.⁴⁵⁴

Bora; feministlerin kendinden emin bir tavırla ortaya attıkları ve tartışmaya açtıklarını bu sorunun kendisinin bile, söz konusu tartışmayı imkânsız hale getirdiğini belirtmiş ve şöyle devam etmiştir:

---

⁴⁵¹ Aksu Bora, “Kadın Devrimi,” s.66.

⁴⁵² Babacan, *Birikim Dergisi Ve Dergi Etrafında Gelişen Din Tartışmaları*, s. 93.

⁴⁵³ Babacan, *Birikim Dergisi Ve Dergi Etrafında Gelişen Din Tartışmaları*, s. 94.

⁴⁵⁴ Bora, “Kadın Devrimi,” s. 66.

“Bu soru Müslüman kadınlara değil, ancak kendi yanındaki feminist kadınlara sorulabilecek bir sorudur. Sorunun yanıtları o zaman da farklıydı ancak tartışma talihsiz bir biçimde sürdü, bazı feministlerin Müslümanlara sempati duyması, diğerlerinin pek de öyle hissetmemesi gibi yorumlandı, şakalara konu oldu, feminizmin kendisine ilişkin bir soru olarak görülmedi.” diyerek yaşanan süreci özetlemektedir.⁴⁵⁵

İlgili süreçte Müslüman kadınların kategori dışı tutan feminist muhayyile, etrafına koyduğu sınırlarla, farklı projeksiyonlara ilişkin olumsuz bir tutuma sahip olmuş, dışsallaştırarak ötekileştirme yoluna gitmiştir. Feminist çevrelerin 1980 sonrasında Türkiye’de siyasî gündemi belirleyici bir hal alan Müslüman kadınların başörtüsü sorunu karşısındaki tutumu veya kayıtsızlığı, bu duruma iyi bir örnek teşkil etmektedir. Feministlerin bu konudaki tepkisizliğine dikkat çekmek isteyen Bora, “başörtüsü bütün bir siyasî gündemi belirlerken feministlerin bu konuda açık, net bir siyasî söz kurmamış olmaları, bu kaçınmanın boyutlarını gösterdiğini belirtmektedir.”⁴⁵⁶

Türkiye’de kendilerini ideolojik anlamda farklı kimlikler üzerinden tanımlayan feministlere ilişkin, özellikle Müslüman kadınları dışsallaştırma yönünde ve Kemalist ideoloji etrafında şekillenmiş devletçi bir yaklaşıma sahip oldukları söylenebilir. Bu noktada Müslüman kadınların feministler tarafından başörtü ve türban üzerinden etiketlenmelerine ilişkin, İnel şu ifadelerle başvurmuştur.

“Başörtüsüne değil de, türbana bir çevre, ama sınırlı bir çevre infiyal duymaktadır. Çünkü bu çevre türbanı, laikçi iktidara karşı bir direniş simgesi olarak algılamaktadır. Belki bu algılamasında haklıdır ve infiyal duymakta da şahsen özgürdür. Ama bu infiyalini, devlet gücünü kullanarak, reşit yurttaşlar üzerinde bir baskı aracı haline dönüştürdüğünde, öznel bir tepkinin yasal bir tahakküm aracı haline dönmesine şahit oluruz şeklinde değerlendirmektedir.”⁴⁵⁷

⁴⁵⁵ Bora, “Kadın Devrimi,” s. 66.

⁴⁵⁶ Bora, “Kadın Devrimi,” s. 70.

⁴⁵⁷ İnel, “Ahlak İçin Dine İhtiyacımız Var mı?,” s. 24.

Türkiye’de feminist hareketlerin bu dışlayıcı tutumuna karşılık, Müslüman kadınlar da tutumlarını farklılaştırmış ve daha ziyade batılı feminist hareketlerden etkilenmişlerdir. Zira söz konusu dönemde küreselleşme gerçeğinin de etkileri ve iletişim araçları sayısındaki artışlar beraber, dünyanın her yerinde feminist hareketler ve farklı feminist yaklaşımlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Müslüman kadınlar, bu sebeple, daha kapsayıcı olduğunu düşündükleri Batılı yazarlara ve onların fikirlerine yoğunlaşmıştır.⁴⁵⁸

Müslüman kadınların bu yönelimine ilişkin, Müslüman feminist yazar olarak bilinen Hidayet Şefkatli Tuksal, *Birikim*’de Ruşen Çakır ile gerçekleşen söyleşide, o dönemde Türkiye’de büyük bir çeviri furçasının söz konusu olduğunu ve çok sayıda Müslüman kadın aydın-yazarın ve entelektüelin bu kaynaklardan faydalandığını dile getirmiştir. Bundan dolayı Batılı feministler ile Türkiye’de yaşayan feministler tarafından kaleme alınan eserler arasında farklılıklar bulunduğunu ifade eden Tuksal, Türkiye’deki feministlerin taraflı olduğunu, ya feminist, ya da solcu-feminist olduklarını ve birilerini daima dışarıda tutma eğiliminde olduklarını ifade etmiştir. Taraflı olduğu söylenen bu feminist çevreler, kendi ideolojik kimliklerini ortaya koyarak, belki de feministliklerini meşrulaştırma çabası içindedirler. Sonuç olarak, bu kişiler tarafından yazılanları okuduğunuzda, her ne kadar aynı şeyleri savunduğunu düşünsen de olsanız da, dışlandığınızı ve istenmediğinizi hissedersiniz diyen Tuksal, Avrupalı ve Amerikalı feministleri okurken bu tarz bir sorunun söz konusu olmadığını, çünkü onların çok daha kapsayıcı bir dil kullandığını belirtmiştir. Bundan dolayı, Batılı eserlerin üzerlerinde çok daha etkili olduğu Müslüman kadınların, uzun süre bu eserlerden beslenmiş olduğunu aktarır.⁴⁵⁹

Bu bakımdan, Batı’nın modern-feminist yaklaşımından beslenen aydın-Müslüman kadınlar, bir müddet sonra kendi inanç ve değer dünyalarını sorgulamaya başlamışlardır. Teoride ve pratikte çok farklı parametrelerden yola çıkılarak, kadının toplumdaki konumu yeniden yorumlanmaya çalışılmıştır.

⁴⁵⁸ Babacan, *Birikim Dergisi Ve Dergi Etrafında Gelişen Din Tartışmaları*, s. 95.

⁴⁵⁹ Bora, “Kadın Devrimi,” s.70.

Kadının, değersiz, ikinci sınıf olduğu ve erkeğin bel kemiğinden yaratıldıkları inancını eleştirmeyi sürdüren Tuksal, “kadınların eğri ve sorunlu yaratılmaları onların yukarıda sözü geçen bilgi-bilinç düzeyini hiçbir zaman yakalayamayacakları anlamına geldiğini” belirtmektedir. Tuksal, “bu anlayışı yansıtan rivayetlerin bütün güvenilir hadis kitaplarında yer aldığını” belirterek,⁴⁶⁰ “bu kitapların Müslümanlar nazarında çok önemli ve dinin temel kaynakları statüsünde yer aldıklarını” eklemiştir

İslâm düşüncesi ve İslâm’ın kadına yaklaşımını/bakışını yukarıda yer verilen ifadelerle eleştirel bir yerden ele alan Tuksal, İslâm bilgi sistemindeki referans kaynaklar olan hadis kitaplarına da benzer şekilde eleştirel yaklaşır.⁴⁶¹ Bu noktada, Tuksal eleştirisini şu ifadelerle dile getirmektedir:

Sonuçta, Türkiye’de modernleşme çabalarıyla birlikte gelişen ilerici/gerici, geleneksel/modern, çağdaş feminist/İslâmcı gibi, örnekleri daha da çoğaltılabilecek ayrımlar, kadınların sosyal statüleri üzerine tartışmaların başlıklarını oluşturmuştur.⁴⁶²

3.8. İslâmcılık ve Gençlik

Türkiye’de 1950’li yılların ardından tek parti tahakkümünün sona ermesi ve kısmen demokrasiye geçişin ardından, başta İslâmcılık olmak üzere, sol ve sağ görüşlere mensup çok sayıda fraksiyon, hareket ve örgüt ifade alanı bulmuştur. Çeşitli politik kimliklerin yoğun bir çatışmanın eşliğinde gelişim gösterdiği bu süreçte, bahsi geçen hareketlerin başlıca gücü, şüphesiz Anadolu’nun farklı şehirlerinden gelmekte olan, sosyo-ekonomik düzeyleri düşük gençlerdi.⁴⁶³

Bu çerçevede, hâkim bakış açılarının ilgili dönemin ve sosyo-politik koşulları etrafında değiştiği İslâm ve demokrasi tartışmalarına zemin hazırlayan; şura, İcma ve icthad olmak üzere üç önemli kavram söz konusudur. Bu kavramlar; İslâm’ın ve demokrasinin uzlaşabileceği

⁴⁶⁰ Bkz. Hidayet Şefkatli Tuksal, *Kadın Karşısı Söylemin İslam Geleneğindeki İzdüşümleri*, Ankara: Kitabiyat Yayınları, 2000, s. 70-95.

⁴⁶¹ Bkz. Tuksal, *Kadın Karşısı Söylemin İslam Geleneğindeki İzdüşümleri*, s. 97.

⁴⁶² Bora, “Kadın Devrimi,” s.70.

⁴⁶³ Babacan, *Birikim Dergisi Ve Dergi Etrafında Gelişen Din Tartışmaları*, s. 106.

görüşündekilerin temel dayanağıdır. Al-i İmran 159. ve Şura 38. ayetlerinde yer alan“ iş hususunda onlarla müşavere et” ve “onların işleri aralarında şura iledir” ifadeleri, İslâm’ın ve demokrasinin bağdaşabileceği düşüncesindeki kişiler tarafından, genel itibariyle yönetime dair nasslar olarak algılanmış ve İslâm-demokrasi tartışmaları kapsamında Meşveret/Şura anahtar bir kavram halini almıştır. Bahsi geçen ayetler, İslâm’ın demokrasiyle bağdaştığı düşüncesini taşıyan kesimlerce sıklıkla referans gösterilmiş ve “hükümet-i mutlaka” (mutlak hâkimiyeti elinde tutan bir şahsın yönetimi) gayr-ı İslâmî, demokrasi ise İslâmî olarak nitelendirilmiştir. Demokrasi savunucuları, temelde, bugününün demokratik meclislerinin Şura’nın günümüzdeki hali olduğu iddiasındadır. Örnek vermek gerekirse, Said Nursi (1878-1960), Meşveret’in bugünün parlamentosuna eş olduğunu belirtmiştir.⁴⁶⁴

Bu yönden, “İslâmcı hareketin de itici gücünün gençlik olduğunu belirten Doğan Duman, “bu hareket içerisinde gençliğin varlığının çok eskilere dayanmadığını, bunun en önemli nedenin de Cumhuriyet rejiminin ulusal-laik bir toplum oluşturma projesi ve bu yönde izlediği etkili politika olduğunu ifade etmektedir.”⁴⁶⁵

Yukarıda da değinilmiş olduğu üzere, 2. Dünya Savaşı'na kadar toplumdaki tüm kesimler gibi genç kesim de tek parti tahakkümünde yaşamıştır. Ancak, 1. Dünya Savaşı'nın ardından yıkılan Osmanlı Devleti ve 2. Dünya Savaşı döneminde, özellikle Sovyetler'in de savaşa dahil oluşuyla, üniversite gençliğinde sağ ve sol tandanslı küçük örgütlenmeler ve buna bağlı olarak eylem faaliyetleri ortaya çıkmaya başlamıştır.

İlk dönemlerde gençlerin keskin bir biçimde kamplaşarak ve kendi içine kapanarak öz inşa sürecine girmesi, bunu takiben hemen herkesin ötekileştirilmesi, Türkiye’de ve dünya genelindeki dönemsel konjonktür ile büyük oranda uyumlu bir yaklaşımdır. İlgili dönemde hem İslâmcı hem de solcu-devrimci gençlik için tam anlamıyla netlik kazanmamış olan politik düşünce ve eylem biçimi, henüz özgünlük kazanmış değildi. Dünya siyasetinin söz konusu dönemdeki gidişatı doğrultusunda, kendisini bir yere

⁴⁶⁴ Koyuncu, *1970 Sonrası Türkiye’deki İslâmcılar Ve Demokrasi: Şirkten Sahiplenmeye Paradigma Değişiminin İz Sürümü*, s.626.

⁴⁶⁵ Doğan Duman, “İslâmcı Gençliğin Serüveni”, *Birikim*, Sayı 95,(2000), s.57.

konumlandırma çabası içerisindeki gençliğin tutumu Duman tarafından şöyle özetlenir:

“Devrimci-ilerici gençliğin karşısında, ideolojik açıdan henüz ayrılmamış olan milliyetçi-dinci gençlik yer almaktadır. Solcu gençlik, Bozuk düzen değişmelidir” sloganı ile hareket ederken, sağcı gençlik ise her türlü değişiklik istemini komünizmle eşdeğer görmekte ve kendini Komünizm belasına karşı düzeni korumakla görevli saymaktadır.”⁴⁶⁶

İslâmcı gençliğin gerek erken dönem İslâmcılık fikrine şekil veren kökenleri, gerek Türkiye’de mevcut siyasî iklim itibariyle; milliyetçiliğin, milliyetçilik vurgusunu, anti-komünizmi manevî kimliğine dahil ederek varlığını belirgin kılma çabası, o gün mevcut olan koşullar çerçevesinde ele alındığında anlaşılır bulunacaktır.⁴⁶⁷

İslâmcı gençliğin karakterini analiz eden Duman, “bu dönemde özellikle 1960’larda anti-komünizm, maneviyatçılık, muhafazakârlık gibi değerler etrafında sağ cephe ile ittifak yapan ve örgütlenen İslâmcı gençliğin gündeminde, yeni cami ve mescitlerin açılması, İslâm akademileri, kız imam hatipleri veya İslâm kolejleri kurulması, kız öğrencilerin tesettürlü olarak okuyabilmeleri gibi sorunların yer aldığını ifade etmektedir.⁴⁶⁸

İslâmcı gençliğin milliyetçi, maneviyatçı ve muhafazakâr kimliği bu dönemde şekillenmiş olup; süreç içerisinde değişim ve dönüşüme uğrayarak farklı biçimlere bürünmeye başlamıştır. Bu şekilde, özgün kimlik inşası çabasındaki geleneksel İslâmcı söylem, “İslâmî Hareket” söylemine evrilmeye başlamıştır.

İslâmî hareket karakteristiğinin belirginleşmesine ilişkin, Duman, makalesinde öncelikle“ Müslüman mı, Türk mü olduğu tartışmasının, milliyetçilerle İslâmcı gençliğin ideolojik açıdan ayrışmasını sağlayarak başladığını” ifade etmektedir. Bunun yanında, “Milli Türk Talebe Birliği’nin kurulmasından sonra milliyetçi- mukaddesatçı gençliğin İslâmcı çizgisinin netleşmesinde önemli bir gelişme olduğu” söylenebilir. “Bu

⁴⁶⁶ Duman, “İslâmcı Gençliğin Serüveni,” s.58.

⁴⁶⁷ Babacan, *Birikim Dergisi Ve Dergi Etrafında Gelişen Din Tartışmaları*, s.107.

⁴⁶⁸ Duman, “İslâmcı Gençliğin Serüveni,” s.61.

noktadan sonra ise, geçmişte "milliyetçilik, muhafazakârlık, komünizmle mücadele" gibi kavramların destekleyicisi olan ve milliyetçi gençlikle birlikte sağ partilerin sola karşı mücadelesinde bir araç olarak kullanılan İslâmcı gençliğin, amacını netleştirerek "İslâmî sistemi kurma" ideali etrafında birleşmiş ve doğrudan laik sisteme karşı tavır almış olduğu tespitini yapmaktadır.⁴⁶⁹

Türkiye'deki İslâmî hareketin gerek devlet tahakkümü bağlamında etkisi altında olduğu milliyetçi yaklaşımdan, gerek toplumun geleneksel anlayışını özetleyen muhafazakârlıktan ayrışması, yoğun bir tercüme ve okuma faaliyetiyle gerçekleşmiştir.

Bahsi geçen İslâmî hareket ve akımların 1980 sonrasında yoğunluk kazanarak artmasında, birden fazla parametre söz konusudur. Bununla birlikte, özellikle çeviri eserler sayesinde İslâmcılığın farklı ülkelerdeki yansımalarına dair bilgi edinilmiş ve özellikle İran'daki İslâm Devrimi'nin ardından hız kazanan bu akımlar sosyo-politik alanda varlığını hissettirmiştir.

Okuma faaliyetlerinin pek çok alanda yoğun bir şekilde devam etmekte olduğu bu dönemde, İslâmî bilincin oluşmasında esas pay kitaplara aittir. Bunların önemli bir bölümünün çeviri eserler olduğu bilinmektedir. Ebu'l-A'lâ el-Mevdudi (1903-1979) ve Seyyid Kutub (1906-1966), İslâmcı gençliği etkisi altına alan düşünürlerin başında gelmektedir. Ayrıca İmam Humeyni'den (1902-1989) Hasan el-Benna'ya (1906-1949); Ali Şeriatî'den (ö.1933/1977) İkbâl'e; (1877-1938); Jean-Paul Sartre'den (1905-1980), R.Garudy'e (1913-2012) Dostoyevski'den(1821-1881), Nikolay Gogol'e (1809-1852) uzanan geniş bir yelpazeye sahip düşünsel bir atmosfer yaratılmıştır. Dolayısıyla, özellikle de 1980 sonrasında, İslâmcı hareketin ve İslâmcı örgütlenmenin üniversitelerde yeşermiş olduğu bir gerçektir.⁴⁷⁰

İslâmî Hareketlerin varlık inşası çabalarına ve Türkiye'de dine dair mevcut olan geleneksel anlayış ve tasavvur ile arasındaki farka ilişkin,

⁴⁶⁹ Duman, "İslâmcı Gençliğin Serüveni," s. 61.

⁴⁷⁰ Duman, "İslâmcı Gençliğin Serüveni," s. 61.

Laçiner, “İslâmî hareketin, Batı ve Batılılaşma hareketi ile organik ve problematik bir ilişkisi olduğu” ifadelerini kullanmıştır. Çünkü Laçiner, İslâmî Hareket deyimi ile “Batılı toplumların nitelikçe üstün ve ileri oldukları tezi ve bunun göstergesi olan ekonomik-askerî güçleri ile İslâm toplumlarını istekleri yönünde değişime zorlamaları, ya da benzer bir değişimi amaçlayan bir Batılılaşma hareketinin İslâm toplumunda ortaya çıkması karşısında oluşan ve toplumun İslâmî karakterini korumak ve savunmak amacıyla şekillenen ideolojik-siyasal akımları” işaret etmektedir.⁴⁷¹

İslâmî hareketin sahip olduğu söz konusu bu karakter, ayrıca başta üniversite okuyan gençler olmak üzere, teoriyle bir biçimde ilgili insanların varlığıyla güç kazanmış ve toplumun farklı birçok kesiminden ilgi görmüştür. Bu anlamda İslâmî Hareketin ilgi ve destek görmesini Laçiner şu satırlarla ifade etmektedir:

“Türkiye'deki İslâmî hareketin son yıllardaki etkinleşmesi olayının hemen dikkati çeken başlıca iki önemli ve yeni özelliği var: ilki, bu hareketin, daha yakın zamanlara kadar Batılılaşma yönündeki gelişmenin sosyo- ekonomik dayanağı ve taşıyıcısı olacağı varsayılan sınıf ve zümreler arasında hatırı sayılır bir destek bulmakta oluşudur. İkincisi ise aynı desteğin, Batılılaşma hareketinin yönetici kadrolarını, sosyo-kültürel düzeyde öngördüğü değişimlerin itici gücü olacağı düşünülen ve on yıllar boyunca bu fonksiyonları yerine getirmiş olan laik öğretim-egitim kurumlarında, modern fen ve sosyal bilimler eğitimi almış aydın ve gençlik kesiminde de artık bulunabiliyor ve artıyor oluşudur. Hatta denilebilir ki bugün değilse bile yakın gelecekte Türkiye'deki İslâmî hareketin sözcü, yönetici ve ideologları tamamen bu kesimden çıkacaktır. Bu anlamda İslâmî hareketin ayırıcı vasıfları; Genç aydın, Bilime yakın, Misyon yükleyen, Kullanılmaya ve yönlendirilmeye karşı, Alternatif bir dünya biçiminde sıralanabilir.”⁴⁷²

⁴⁷¹ Laçiner, “Yeniden Sosyalizm Ve Sosyalizm 'de Devrim,” s. 12.

⁴⁷² Laçiner, “Yeniden Sosyalizm Ve Sosyalizm 'de Devrim,” s.12.

3.9. İslâmcılık ve Milli Görüş Hareketi

İslâmî Hareketin gerek teorik, gerekse pratik anlamda nicelik ve nitelik bakımından büyümesi, gelişmesi, milliyetçi sağ ve liberal sağ arasındaki görüş ayrılıklarının belirginleşmesi 26 Ocak 1970’da Milli Nizam Partisi’nin kurulmasıyla hız kazandı. Birbirinden farklı birçok parametreyi merkezinde taşıyarak büyüyen ve gelişen İslâmî Hareketin en görünür biçimi olarak Milli Görüş Hareketi’nin 1980 sonrası kurduğu Refah Partisi ve onun şahsında mücessem hale gelen siyasî iktidar hedefi, İslâmî Hareketi Türkiye gündeminin merkezine yerleştirmiştir.⁴⁷³

Türkiye devlet sistemi kurucu paradigmasının temelinde laik-seküler karaktere sahip olması, İslâmî hassasiyetleri merkezine alan ve iktidar hedefi olan Refah Partisi için zor bir zemin ve hedef gibi görünse de, asıl çabanın iktidara gelerek istenilen dönüşümü sağlama isteğidir.

Birçok alanda gelişme gösteren Türkiye İslâmî Hareketi, siyasal alanda da özellikle Refah Partisi’nin 1990 sonrası yerel düzeyde belediye seçimlerinden elde ettiği başarıyla daha da güçlenmiş, devletçi seçkinlerin hedef tahtasına yerleşmeye başlamıştır. Siyasal arenada sadece Refah Partisi’nin varlığı bulunsa da bunun yanı sıra daha radikal akımlar ya da daha geleneksel yapıların varlığı da İslâmî Hareketi güçlendirmiş ve birçok alanda gelişmeler kaydedilmiştir. Söz gelimi eğitimden ekonomiye, sağlıktan kültüre, siyasetten dine ve daha birçok alanda varlık göstermeye başlamış ve İslâmî hareketler, Türkiye gündeminin en üst sırasında yer almaktaydı.⁴⁷⁴

Bu anlamda güçlenerek iç siyasetin ve gündemin ilk sıralarında yer alan İslâmî Hareketlerin varlığı, devletin egemen sınıfıyla var olan gerilimin artmasına ve nihayet 28 Şubat süreci olarak tarihe geçecek olan sürecin yaşanmasına neden olacaktı. Refah Partisi şahsında Türkiye’deki bütün İslâmî Hareketleri hedef alan 28 Şubat 1997 post-modern darbesi, sadece Refah Partisi’nin iktidardan uzaklaştırılmasını değil, irili ufaklı bütün

⁴⁷³ Aksu, “Kadın Devrimi,” s.128.

⁴⁷⁴ Babacan, *Birikim Dergisi Ve Dergi Etrafında Gelişen Din Tartışmaları*, s. 111.

hareketleri hedef alan, etkinliğini ve nüfuzunu azaltmaya dönük bir müdahale özelliği taşımaktaydı.

Söz konusu bu müdahalenin sınırlarının daha geniş bir anlamı ihtiva ettiğini belirten Laçiner, “28 Şubat süreci, kökleri 18. Yüzyıla kadar uzanan, 20. Yüzyılın ilk çeyreğinde tarafları ve konumları netleşmeye başlayan ve taşıdığı çatışma geriliminin sürekliliği ile tarihimizin adeta ekseni olagelmış bir mücadelenin son etabıdır.”⁴⁷⁵

28 Şubat süreciyle zirveye çıkan söz konusu bu tartışma ve gerilimin Türkiye Siyasî tarihi içerisinde köklerinin derin olduğunu ve aslında bunun bir tür iktidar ve sınıf mücadelesi olduğunu belirten Laçiner, bugüne kadar yaşanan tartışmaların merkezinde bu paradoksun bulunduğunu belirtmektedir. Bahsi geçen sınıf kavramının Batılı kökenleri ve anlamı itibariyle anlaşılması gerektiği, bunun aksine Türkiye’ye özgü bir egemenlik ilişkisini ihtiva ettiğini belirtmemiz gerekmektedir.⁴⁷⁶

“Türkiye’de, 20. Yüzyıl başlarında ama asıl olarak ‘Cumhuriyet Dönemleri’nin yürürlüğe konduğu tarihten itibaren şekillenen ve üstün tarafın adlandırılmasıyla ‘ilerici-gerici’, ‘laik-anti laik’ çatışması olarak sunulan mücadele, tam da bu özellikleri gösterir. Ayrıca, on yıllar sürmüş büyük savaşlardan, isyanlardan, tehcir ve mübadelelerden yorgun, yaralı ve harap çıkmış bir Türkiye toplumunda ‘devlet ’etrafında mevzilenmiş bu çağdaş yaşam ’cemaatinin toplumun kalanıyla ilişkisi bir egemenlik ilişkisidir.”⁴⁷⁷

Laçiner, “İslâmî etiketli bir partinin varlığına izin vermemekle ya da onu kapatmakla söz konusu etkiyi azaltmanın mümkün olmadığını, İslâm’ın bir hayat tarzının ifadesi olarak görülebildiği kamusal alana çıkabildiği her imkânın kapatılmak istendiğini” çarpıcı biçimde açıklamıştır.⁴⁷⁸

28 Şubat sürecinin hem Türkiye siyasetinin tarihsel süreci, hem İslâmî Hareketler’in tamamı açısından taşıdığı anlamı, böyle bir sürecin

⁴⁷⁵ Ömer Laçiner, “28 Şubat Süreci Vesilesiyle Tarih Ve Toplumumuza Dair Notlar,” *Birikim* Sayı, 131,(2001), s.16.

⁴⁷⁶ Babacan, *Birikim Dergisi Ve Dergi Etrafında Gelişen Din Tartışmaları*, s. 112.

⁴⁷⁷ Laçiner, “28 Şubat Süreci Vesilesiyle Tarih Ve Toplumumuza Dair Notlar,” s.17-19.

⁴⁷⁸ Laçiner, “28 Şubat Süreci Vesilesiyle Tarih Ve Toplumumuza Dair Notlar,” s.20.

değerlendirileceği bağlamı, Birikim’de ses bulan farklı yaklaşımlar aracılığıyla okumak mümkün olmuştur. Örneğin Laçiner’in yukarıda yer verilen, ilgili sürecin devletin ileri gelenleri ve toplumun büyük bir bölümü arasında söz konusu olan iktidar-egemenlik çatışması olduğuna ilişkin ifadelerine karşılık; Çiğdem, bu sürecin yaşanması şu satırlılarla gerekliliğini savunmaktadır;

“28 Şubat’a gelinmesinde baş aktör rolü biçilen Refah Partisi, MNP ve MSP olarak ve elbette Necmettin Erbakan tarafından temsil edilen zihniyet ve o zihniyetin çağrıştırdığı siyasal davranış biçimleriyle başka türlü bir eleştirinin konusu olmamalı mıydı zaten? Türkiye’deki siyaseti eyleme biçimlerinden, kurulu politikacı imgesinden herhangi bir farklılığı ihtiva etmeyen, taleplerini doğrudan dillendirmek, oynadığı oyunun kurallarını içselleştirmek ve oy aldığı kitleleri modern ölçülere göre eğitmek gibi ahlaki herhangi bir kaygıyı gözetmeyen bir siyasal hareketin, hem kendi yararına hem de Türkiye toplumunun yararına olabilecek özdenetim mekanizmalarını geliştirebileceğini sanmak sadece safdillik olurdu.”⁴⁷⁹

İslâmî Hareketler ve onların paralelinde Refah Partisi’nin deneyimlediği sürecin, dergide farklı bakış açıları ile değerlendirildiği görülmektedir. Derginin çok sesliliğinin bir yansıması olan bu farklı yaklaşımlar, değinilen konuların bağlamından koparılarak başka bir düzlemde tartışılmasına da imkân tanımıştır.

---

⁴⁷⁹ Ahmet Çiğdem, ”28 Şubat: Ne Kadar Geride Kaldı, Ne Kadar Önümüzde Olacak,” *Birikim*, S. 131, (200), s.25.

SONUÇ

İslâmcılık düşüncesi/fikri Abdülaziz devrinde Yeni Osmanlılar ile Osmanlı düşünce dünyasında varlık gösteren bir akımdır. II. Abdülhamid döneminde devrin siyasî yapısı üzerine devletin bekâsı ve devleti kurtarma refleksi ile "İttihâd-ı İslâm" söylemi ile gündeme gelmiştir. Tanzimat ile beraber ulus-devlet anlayışının ortaya çıkmasından sonra Osmanlı Devletinin içerisindeki milletlerin dağılmasını engellemek ve bir arada tutmak hedeflenmiş, ancak II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesiyle bu proje son bulmuştur. II. Meşrutiyet ile birlikte İslâmcılık modernleşme karşısında bir savunma refleksi olarak gelişmiştir. Özellikle İslâm'ın ve dinin aslı kaynaklarına dönüşünü savunan İslâmcılık düşüncesi bunları gerçekleştirmek için de en önemli etken olarak geleneksel dinî düşüncenin yerine İctihad düşüncesinin yeniden ele alınarak yeni fikirler ortaya koymaktır.

Kurtuluş savaşı sırasında Osmanlı münevverlerinin tek hedefi işgalden kurtulmak olmuştur. İslâmcı, Türkçü ve Batıcı diye bilinen düşünürlerin hepsi birlikte bu amaca matuf olmuş ve üzerinde birleşmişlerdir. 1924 yılından itibaren ise İslâmcılar artık yeni kurulan devletin içerisinde yer almamaya başlamışlardır. Bu noktada İslâmcılar veya Müslümanlar için dönüm noktası ise 1948 yılında çok partili hayata geçiş olmuştur. 1947'de CHP kurultayında din alanında yapılacak olan bir takım değişiklik sözleri verilse de toplum tarafından olumlu karşılanmayarak yirmi beş yıllık CHP iktidarı yerini DP iktidarına bırakmıştır.

Türkiye'de sol düşüncenin, sosyo-ekonomik, politik ve tarihsel gelişim sürecine bakıldığında tarihsel süreç içerisinde karakteristik özellikleri hakkında bir dizi tartışma ortaya atılmıştır.

Bu bakımdan, sol düşünce günümüze kadar, kendi ontolojik zeminine ilişkin bahsi geçen tartışmaları yürütürken, öte yandan toplumsal yaşama dair tartışmaları da gündeme taşımıştır. Türkiye'nin sosyo-kültürel birikimiyle ilintili pek çok konuyu ve kavramı merkezine alan bu tartışmalar, bir düşünce ve söylem geliştirme amacıyla yürütülmüştür.

Sol düşünce tarafından geliştirilmiş olan yaklaşım, genel itibariyle, toplumsal hafızayı biçimlendirmede önemli ölçüde etkili olan değerlerin, verili ve dogmatik olduğu, dolayısıyla muhakkak köklü bir eleştiriye tabi tutulmaları gerektiği yönündedir. Başka bir ifadeyle, gelişme ve ilerleme önünde engel teşkil eden verili bir dünyanın mevcudiyetinden dolayı eleştirel düşünce geliştirilemeyeceği düşüncesi olarak özetlenebilir. Bu yaklaşım, sol ile toplum arasındaki mesafeyi artırırken, daha üst bir dil geliştirilmesine yol açmıştır. Diğer yandan, elbette sol düşüncenin ve sol pratiklerin; sosyo-kültürel ve siyasal yaşama göz ardı edilemeyecek katkıları söz konusudur. Ancak bugüne kadarki seyri ve toplumsal tabanda bulunduğu karşılık bakımından, bu tespit anlamlı görünmemektedir. Bunun bir sonucu olarak, Türk solunun başlıca özelliklerinden biri olarak, toplumsal tekabüliyetsizlik ve bunun sola ilişkin olumsuz neticeleri ile karşılaşmaktadır.

Örneğin, toplumsal yaşamın başlıca unsurlarından biri haline gelmiş olan din ve bununla aynı doğrultuda Müslümanlar ile ilgili, Türk solu tarafından ötekileştirici ve aşağılayıcı bir söylem geliştirilmiştir. Bu noktada, sol düşüncenin din ve Müslümanlar ile ilişkisi, Cumhuriyet tarihi boyunca genellikle mesafeli olduğu ölçüde problemlili kabul edilmiştir.

Türkiye’de konvansiyonel sol düşüncenin yukarıda değinildiği gibi bir yaklaşım sergilemesine karşılık, Birikim Dergisi’nin, sol düşünce/söylem içerisinde farklı bir anlayış geliştirmeyi önemseydiği söylenebilir. Birikim Dergisi, yayın hayatına, sosyalist söylemin teorisini ve pratiğini kendi ontolojik zemininden yola çıkarak inşa etmek durumunda olduğu düşüncesiyle başlangıç vermiştir. Derginin; Türkiye’deki birey, iktidar, toplum, siyaset, ordu, din ve benzeri dinamikleri sol-sosyalist düşünce pratikleriyle yeniden ele alma arzusu ve çabası taşıyan tartışmalar yürüttüğü söylenebilir.

Konvansiyonel sol düşünceden ayrı bir yerde durduğu söylenebilecek olan dergide yer alan Birikim imzalı yazılar üzerinden, derginin amacına ve yönelimine dair parametrelerin kavranması olanaklıdır. Bu noktada derginin, öncelikli olarak, sosyalizmin önde gelen teorisyenleri ışığında,

sola ilişkin sorunların ve teori dünyasının ele alınması amacını taşıdığı söylenebilir. Bu amaç doğrultusunda, Birikim, yöntemini, bilimsel teorinin aynı anda kavranması, pratiğe dökülmesi, açıklanması ve yöntemin soyutta değil, olması gereken yerde, somutun içinde bulunması şeklinde ortaya koymuştur.

Düşün dünyasında önemli bir gelenek başlatan Birikim Dergisi, yayın hayatının başlangıcından bu yana, farklı dünya görüşlerindeki kişilere ifade alanı açmış ve bu görüşlere önem vermiştir. Bundan dolayı, 30 yıldan uzun bir zaman dilimi içerisinde, sayısız ismin pek çok farklı konuyu ele alan makalelerine yer veren Birikim, ülke gündemini belirleyen konuların farklı boyutlarıyla tartışılmasına zemin sağlamıştır.

Farklı düşünen taraflar arasındaki savunmacı ve şiddetli tartışmalar göz önüne alındığında, Birikim'in ortaya koyduğu çoksesli yaklaşım dikkat çekicidir. İlgili dönemde mevcut konjonktürel yapı, bu bağlamda, taraflar arası diyalogu ortadan kaldırmanın yanında, birçok defa kendi düşünsel ve pratik gerçekliklerini test edebilmelerine yönelik uygulamaları da geçersiz kılmıştır.

Tüm bunlardan dolayı, doğruyu ve hakikati merkeze aldıklarını düşünen bu taraflar, her türden farklı bakış açısı karşısında alabildiğine kapalı, tahammülden uzak bir tutum içerisinde olabilmekteydi. Söz konusu tutum, o güne dek Türkiye'de toplumsal yaşamın başlıca bileşeni olan dinin dikkate alınmasının önüne geçmekteydi. Birikim'in bu bağlamda içerisinde bulunduğu çaba, sol yaklaşımlar arasında ezber bozan ve farklı bir unsur olarak ön plana çıkmıştır.

Böylece, Türkiye'de toplum için en önemli unsurlardan biri olan İslâmî düşünce, farklı yönleriyle ve çeşitli yaklaşımlarla Birikim'de ele alınarak İslâmî düşüncenin/hareketin toplumsal bir olgu olarak ele alındığı Birikim'de, konuya dair geniş kapsamlı yazı dosyaları hazırlanmıştır.

İslâmcılık, İslâmî Hareketler, İslâm ve kadın, İslâm ve modernite, sekülerlik gibi konular ve kavramlar, değişik bakış açılara sahip kişilerce tartışılmıştır. Bu tartışmaları yürüten kişiler arasında; hem Ömer Laçiner, Murat Belge, Ahmet İnsel, Tanıl Bora gibi önemli sol düşünürler, hem de

İslâmî çevrelerden Ümit Aktaş, Abdurrahman Arslan, Ali Bulaç gibi düşünürler yer almıştır.

Bu noktada, İslâmî çevre haricinde, dine ve Müslümanlara ilişkin olarak farklı bir paradigma tarafından geliştirilmiş olan bu tartışmalar, farklı bir anlama zemini oluşturma potansiyeli taşımaktadır. İslâm ile ilişkili bir dizi konunun dergide ele alınması, gerek sol, gerekse İslâmî çevreler adına alışıldığın dışında bir söylem geliştirebileceği yönünde bir örneklem olarak kabul edilebilir.

Derginin Müslümanlara yaklaşımı konusunda geleneksel sol düşünceden ayrıldığı söylenebilir. Fakat bununla birlikte derginin önde gelen isimlerinin dinin bir hayat tarzı olarak yaşanması gerçeğini göz ardı ederek kişisel ve vicdani bir hak olarak tanımlaması, dinin indirgenmesine ve sınırlandırılmasına yol açmaktadır. Bu sebeple, din üzerine, İslâm'ın kendi referanslarından yola çıkmayan yorumlar, bağlamlarından koparılarak eksik bir sonuç elde edilmesine sebep olabilmektedir.

İslamcılık tartışmaları etrafında Birikim Dergisi üzerine yaptığımız çalışmanın birçok konu ve kavram etrafında geliştirdiği meseleler, Birikim'in sol düşünce bağlamında mühim bir farklılığa sahip oluşudur. Gerek sol söylemin kendi teorisi, gerek din bağlamında geliştirilen yaklaşımın, farklı bir gelenek ve birikim ortaya koyduğu bir gerçektir. İslâmîlik düşüncesi 19. yüzyıldan itibaren dinamikliğini koruyan ve devam ettiren fikri oluşumlardan birisidir.

İslâmîliği bu nokta da İslâm mezhepleri çerçevesinde ele almaya çalıştık. İslâmîlik konusunun tartışıldığı alanlara baktığımızda onun genelde Sosyoloji, Tarih, Edebiyat alanları ile Araştırmacı yazarlar ve düşünürler ile İlahiyat çevrelerinde incelendiğini gördük. Ancak kavramın İslâm'ın kaynakları ve İslâm'ın bir yorum farklılığı olması hasebiyle İslam Mezhepleri alanında tartışılması gerektiğini düşündük. Bundan dolayı meselenin İslâm düşüncesine dair fikri temelleri olan kişiler ve dönemle ele alınmasının daha aydınlatıcı olacağı kanaatine vardık.

İslâmîliğin İslâm düşüncesindeki yerini ele alırken Türkiye'de İslâmîlik düşüncesinin olup olmadığı üzerinde durduk. Yine bu kavramın

tartışmasının doğru yapılıp yapılmadığı tartışmalarının yapıldığı dönemin temel kaynaklarından hareketle mezhepler tarihinde çokça kullanılan zaman-mekan ilişkisinin, düşünce ve olay bağlantısı açısından birbiriyle olan ilişkilerini betimleyici metotla ve tarafsız gözle incelemeye çalıştık. Çalışmamızda Birikim Dergisinde yer bulan yazıların hem kişisel hem de dönemsellik bazda değerlendirilerek fikir yürütülmesi gerektiğini ortaya koymaya çalıştık.

Bunların dışında, kendini sosyalist kültür dergisi olarak tanımlayan Birikim Dergisi'nin, düşünce ve kültür zemininde İslâm'a ve Müslümanlara olan tutumunu Türkiye'de toplumsal yaşamın çeşitli faktörler ile beraber ele alındığında örnek teşkil edebileceğini düşünmekteyiz.

KAYNAKÇA

AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali. *Aşırı Milliyetçi Sağ Geçiş Sürecinde Türkiye*, İstanbul: Belge Yayınları, 1990.

AĞTAŞ, Özkan. "Ortanın Solu: İsmet İnönü'den Bülent Ecevit'e," *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce, Cilt 8: Sol*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007.

AHMAD, Feuroz., & Fethi, A. *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980*: İstanbul: Hil Yayınları, 2007.

AKMAN, Mustafa. *Kur'an'da Cehalet Kavramı*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015.

AKMAN, Mustafa. *Celâleddin Ed-Devvânî: Ahlakî, Siyasî, Felsefî, Tasavvufî ve Kelâmî Görüşleri*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017.

AKMAN, Mustafa "Kelâmî Perspektifle Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır," *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt. 10, S.50, 2017, ss. 833-834.

AKMAN, Mustafa. *İbn-i Arabî: Kelami Tartışmalar Sorular Şüpheler*, İstanbul: Ekin Yayınları 2017, s. 27.

AKMAN, Mustafa. "Kelâm Bağlamında Mûsâ Kâzım Efendi ve "Zevra ve Hevra" İsimli Esere Yaptığı Tercüme ve Şerhin Sadeleştirilmesi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2017, C. 10, S. 50, s. 866.

AKMAN, Mustafa. *Mezhepler Tarihinin Klasik Kaynakları: İçerik ve Özellikleri*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019.

AKTAŞ, Ümit. "Kültürler ve İnançlar Arasındaki Diyalog Çabaları ve Birikim'in Misyonu," *Birikim*, 9, (100), (1997), ss.74-75.

AKTAŞ, Ümit. "İslâmcılığın Fenomenolojisi," *Birikim*, (2008), S.226, s. 83.

AKTAŞ, Ümit. “İslâmcılık ve Sol/Sosyalizm Perspektifinden Bir Tarih Analizi”, B. Koca (Editör). *Türkiye’de İslâm ve Sol*, İstanbul: Vivo Yayınevi, 2014.

AKTAŞ, Cihan. “İslâmî Hayat Tarzının Yeniden Keşfi”, T. Bora ve M. Gültekingil (Editörler). *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce, Dönemler ve Zihniyetler - Cilt:9*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.

AKTAŞ, Cihan. *Eksik Olan Artık Başka Bir Şey: İslâmcılık*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2014.

AKBULUT, Erdem ve Tunçay, Mete. *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası, 1920-1923* (Vol. 1): TÜSTAV, 2007.

AKDEVELİOĞLU, Atay. T. D., & Yürük, T. Y. *Siyasal İslâmcılığın Dönüşümü: Tunus’ ta Ennahda Örneği*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007.

AKŞİN, Sina. *Türkiye Tarihi Cilt: 4, Çağdaş Türkiye: 1908-1980*, İstanbul: Cem Yayınevi, 2000.

AKŞİN Somel, S., & Alkan, M. Ö. Osmanlı Reform Çağında Osmanlılık Düşüncesi (1839–1913). *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce Tarihi, 1*, 2001.

AKSOY, Murat. *Başörtüsü-Türban: Batılulaşma-Modernleşme, Laiklik Ve Örtünme* İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005.

AKTAY, Yasin. "İslâmcılıktaki Muhafazakâr Bakiye," *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce*, (2003), 5, ss.346-360.

AKTAY, Yasin. *Türk Dininin Sosyolojik İmkânı: İslâm Protestanlığı ve Alevilik*: İstanbul:İletişim Yayınları, 2006.

AKTAY, Yasin. “Siyasal İslam Anlatısının Sonu”, *Tezkire*, S.17, (2000). ss. 101-110.

AKTAY, Yasin, Gültekingil, M., & Bora, T. Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce: İslâmcılık. *Bulaç, A. İslâm’ın Üç Siyaset Tarzı veya İslâmcıların Üç Nesli*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.

ALKAN, Mehmet Öznur. Gogol'un Paltosu: Tarık Zafer Tunaya ve" Siyasî Partiler". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*(3), (2004), ss.475-481.

ALTUN, Fahrettin. *Modernleşme Kuramı: Eleştirel Bir Giriş*, İstanbul: Yöneliş Yayıncılık, 2002.

ARIKAN, Adem. Çağdaş İslâmî Akımlar Literatürü, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 15(29), ss.243-300.

ARPACI, Işıl. İslâmcılığın Küreselleşme İle İmtihani, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*(52), (2018), ss.161-174.

ARSLAN, Abdurrahman. "Seküler Dünyada Müslümanlar," *Birikim* (1997), 99, 30-37.

ATAŞER, Ekiz. "Piyasa İslâmı: İslâm Suretinde Neoliberalizm," (2019), *Journal of Civilization and Society (JCISO)*, 3(1).

AYDENİZ, Hediyeullah. *1975-1980 Dönemi Sosyo-Kültürel Ortamında Birikim Dergisinin Yeri Ve Önemi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul: 2005.

AYDIN, Hüseyin. "Osmanlılarda Felsefî Düşünce", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.4, (1992), ss.1-8.

AYDIN, Mustafa. *Moderniteye Dışarıdan Bakmak*, İstanbul:Açılım Kitap, 2009.

AYDIN, Mesut. *İslâmcılık Düşüncesi Bağlamında Musa Carullah Bigiyef Düşüncesinin Sosyolojik Temelleri*,(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon 2018.

BABACAN, Mehmet Emin. *Birikim Dergisi Ve Dergi Etrafında Gelişen Din Tartışmaları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale 2009.

BAKIRCI, Mustafa. Türkiye’de İslâmcılık Edebiyat İlişkisi Bağlamında Hüseyin Su, (2019), *Language and Literature*, 14(1), ss.45-58.

BALÍ, R. "Çılgın Kalabalıktan Uzak," *Birikim S.123*, (1999), ss.35-46.

BELGE, Murat. "Ömür Sezgin’e Cevap Dolayısıyla TİP," *Birikim*, 5(50-51), (1979), ss.82-96.

BELGE, Murat. "Dokuz Yılın Birikimi," *Birikim*, 1(1), (1989), ss.5-18.

BELGE, Murat. "Sosyalizm: "Zorunluluk" mu, "Etik Seçme" mi ?," *Birikim*, 1(4), (1989), ss.8-12.

BELGE, Murat. "2000 Yılına Doğru Türkiye ve Türk Ulusal Kimliği," *Birikim*, 1(9), (1990), ss.49-55.

BELGE, Murat. "Sosyalist Birlik Tartışmaları ve Sosyalistlerin Tartışmadıkları," *Birikim*, 1(10) (1990), ss.32-36.

BELGE, Murat. *12 Yıl Sonra 12 Eylül*, İstanbul: Birikim Yayınları, 1993.

BELGE, Murat. "Sosyalizm ve Etik," *Birikim*, 7(79), (1995), ss.40-41.

BELGE, Murat. Muhafazakârlık Üzerine, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce* (2003), *Muhafazakârlık*, 5.

BELGE, Murat. Türkiye’de Sosyalizm Tarihinin Ana Çizgileri, (2008), *Murat Gültekingil (Der.), İçinde, Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce: Sol*, 19-49.

BELGE, Murat. "Muhafazakârlık Üzerine", *Bora Tanıl & GültekingilMurat, Modern Türkiyede Siyasî Düşünce: Muhafazakârlık*, Cilt 5, İstanbul:İletişim Yayınları, 2007.

BEŞER, Ali Haydar ve Nazım Maviş, İslâmcılığın Değişen Dili: 1990’lı Yıllar ve Siyaset, İstanbul: Pınar Yayınları, 2018.

BORA, Tanıl. "Sol Politika ve Politika Kültürü Üzerine Düşünceler," *Birikim*, 7(78), (1995), ss.31-35.

BORA, Tanıl. "100 Sayı Birikim – Neye Yaradı ?", *Birikim*, 9(100), (1997), ss.57-60.

BORA, Tanıl. *Yeni Bir Sol Tahayyül İçin*, İstanbul: Birikim Yayınları, 2000.

BORA, Tanıl. Sol-Sağ Şemasında İslâmcılık: Üçüncü Yol, Orta Yol, Milli Sağ. İ Kara ve A. Öz (Editörler), *Türkiye’de İslâmcılık Düşüncesi ve Hareketi Sempozyum Tebliğleri* İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2013.

BORA, Tanıl. *Cereyanlar: Türkiye’de Siyasî İdeolojiler*, İstanbul: İletişim Yayıncılık, 2017.

BORA, Aksu. "Kadın Devrimi", *Birikim* S.218, (2001), ss.46-49.

BORA, Tanıl. "Muhafazakârlığın Değişimi ve Türk Muhafazakârlığında Bazı Yol İzleri," *Toplum ve Bilim*, S.74, (1997), ss.6-31.

BORAN, Behice. *Türkiye Ve Sosyalizm Sorunları*, İstanbul: Yordam Kitap, 2016.

BULAÇ, Ali. *Bir Aydın Sapması*, İstanbul: Endülüs Yayınları, 1990.

BULAÇ, Ali. *İslam ve Demokrasi*, İstanbul: İz Yayıncılık, 1995.

BULAÇ, Ali. "Medine Vesikası Hakkında Genel Bilgiler," *Birikim*, S.38, (1992), s. 74.

BULAÇ, Ali. "Medine Vesikası Üzerine Tartışmalar (II)," *Birikim*, (1993), S.48, s. 56.

BULAÇ, Ali. "İslâmcılık Nedir?" *İslâmcılık Öldü Mü?*, İstanbul: Ufuk Yayınları, 2012.

BULAÇ, Ali. "İslâm'ın Üç Siyaset Tarzı veya İslâmcıların Üç Nesli", (Edt. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil), *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce, İslâmcılık (içinde)*, Cilt: 6, 2004, s. 53; İsmail Kara, *Türkiye’de İslâmcılık Düşüncesi Metinler/Kişiler 1*, Dergah Yayınları, İstanbul 2014.

CAN, İslâm. "Erol Güngör'n İslâm'a Dair Sosyolojik Mlahazaları",(2016), *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (36), ss.20-30.

CAN, İslâm. Küreselleşme Bağlamında İslâm'ın Yeni Sivil Toplum Söylemi Ve İnsani Yardım Vakfı İhh, (2018), *Gelenekten Geleceğe*, 101.

CANATAN, Kadir. "Türkiyede İslâmcılığın Sosyolojisi Kavuk ve Mahalle Baskısı Tezlerinin Eleştirisi," *Eskiyeni*(7), (1998), ss.13-19.

CENGİZ, Can. *Diyaloji Kavramı Bağlamında Birikim Dergisinde Medine Vesikası ve İslâmcılık Tartışmaları*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisanst Eğitim Enstitüsü, Ankara 2020.

ÇANDAR, Tuba. Murat Belge: Bir Hayat, İstanbul: Doğan Kitap, 2007, s. 258.

ÇAHA, Ömer. "Feminizm ve Sivil Toplum," *Birikim*, S.48, (1994), ss. 45.

ÇAHA, Ömer. "Muhafazakar Dncede Toplum," *Liberal Düşünce Dergisi*, S. 34, (2004),ss.15-24.

ÇAKIR, Ruen. "Türkiye İslâmcılarının Politik Krizi," (1992), *Birikim* (42), ss.30-36.

ALEN, Mehmet Kaan. *Osmanlıcılık ve İslâmcılık Karşısında Türkçülük*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2017.

ÇAMURCU, Kenan. "İslâmcılığın Değişim İradesi", *Birikim*, Sayı 174, (2003), s.50.

ELİKI, Ahmet. "Hakk'ın Egemenliği ile Halkın Egemenliği Arasında İslâmcılık," *İçtimaiyat*, 2(2), (2000), ss.90-92.

ÇİĞDEM, Ahmet. *İslâmcılık ve Türkiye zerine Bazı Notlar*, Tanıl Bora, Murat Gültekingil (Ed.), Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce İslâmcılık (C.6, s. 26-33), İstanbul: İletiiim Yayınları, 2005, s. 26.

ÇİĞDEM, Ahmet. "Din Toplum Ve Kamusallık", *Birikim*, Sayı 51, (1998), s.80.

ÇİĞDEM, Ahmet. "28 Şubat: Ne Kadar Geride Kaldı, Ne Kadar Önümüzde Olacak," *Birikim*, S. 131, (200), s.25.

ÇINAR, Menderes. "Akit Gazetesi Şer Güçlere Karşı Ateş Hattında," *Birikim*, S.98, (1997), ss.67.

ÇINAR, Menderes. *Siyasal Bir Sorun Olarak İslâmcılık*, İstanbul: Dipnot Yayınları, 2005.

DAĞCI, Gül Tuba ve Adnan, D. Osmanlı'dan Günümüze Din-Devlet ve Laiklik Tartışmaları, *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, 2(1), (2014), ss. 37-47.

DEMİRAG, Dilaver. "Öznenin Kibri," *Birikim* S.227, (2006), ss. 9.

DEMİRAG, Dilaver. "Sol İlahiyat Tartışmalarına "Sapkın" Bir Bakış", *Birikim*, S. 253,(2010), s. 7.

DERVEZE, İzzet. *Asru'n-Nebi-Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, (Trc. Mehmet Yolcu), İstanbul: Yöneliş Yay., 1989.

DOĞAN, Duman. "İslâmcı Gençliğin Serüveni," *Birikim*, S.95, (1997), ss. 57-74.

DOĞAN, Ekber. "Siyasal yansımalarıyla İslâmcı Sermayenin Gelişme Dinamikleri ve 28 Şubat Süreci," *Mülkiye Dergisi*, 30(252), (2006), ss.47-68.

DÖNMEZ, Rasim. "Küreselleşme, Batı Modernliği ve Şiddet: Batı'ya Karşı Siyasal İslâm," *Uluslararası İlişkiler/International Relations*, (2004), ss.81-114.

DURGUN, Şenol. *Modernleşme ve Siyaset*, Ankara: A Kitap Yayınları, 2010.

DUVERGER, Maurice. *Siyasal Rejimler* (Çev. Teoman Tunçdoğan), İstanbul: İletişim Yayınları, 1995.

EAGLETON, Terry. *İdeoloji*, (Çev: Muttalip Özcan), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2005.

ER, Halil İbrahim. *Siyasal İslâm Düşüncesinin Doğuşu ve Devlet*, İstanbul: Mevsimler Kitap, 2016.

ERBAŞ, Yıldırım. *Türkiye'de Sol Düşünce Ve Yerlilik Sorunsalı: Birikim Dergisi Örneği*, (Yayımlanamamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2014.

ERGİN, Osman Nuri. *Türk Maarif Tarihi C. 1-2*, İstanbul: Eser Matbaası, 1997.

ERKİLET, Alev. "II. Dünya Savaşı Sonrası Şartlarda 'Arı-Duru Bir İslah Arayışı: Ercümen Özkan, İktibas ve İslâm Partisi Deneyimi", (der. İsmail Kara ve Asım Öz) *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi ve Hareketi Sempozyum Tebliğleri*, 2013.

EROĞUL, Cem. *Siyasal Düzenlerin Sınıflandırılmasına İlişkin Birkaç Tarihsel Örnek ve Tartışma*, (1981), *Ankara Üniversitesi Basımevi*, 1981-1985.

ERSOY, Mehmed Âkif. *Safahât* (Nşr. M. Ertuğrul Düzdağ), İstanbul 1991.

ERTEKİN, Orhangazi. "Cumhuriyet Döneminde Türkçülüğün Çatallanan Yolları," *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce*, S.4,(2002), ss.345-387.

ERTUĞRUL, İsmail Fennî. *Maddiyyûn Mezhebinin İzmihlâli*, İstanbul: Orhaniye Matbaası, 1928.

FEROZ, Ahmad. *Demokrasi Sürecinde Türkiye*, İstanbul: Hil Yayınları, 1994.

FINDIKOĞLU, Fahri. Ziya Gökalp ve Sosyalizm, *Sosyoloji Konferansları*, (1964), S.5, ss.42-70.

FUKUYAMA, Francis, ve Dicleli, Z. *Tarihin Sonu Ve Son İnsan*, İstanbul: Profil Yayıncılık, 2011.

FULLER, Graham. *Siyasal İslâmın Geleceği*, (çev. Mustafa Acar,) İstanbul: Timaş Yayıncılık, 2005.

GÖKÇE, Bilge. *1950 sonrası Kuzey Afrika Sineması'nın Postkolonyal Teoriler Çerçevesinde İncelenmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Gelişim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2017.

GÖLE, Nilüfer. *Melez Desenler*, İstanbul: Metis Yayınları, 2011.

GÜLALP, Haldun. "İslâmcı Radikalizmin Toplumsal ve Tarihsel Kökleri," *Birikim*, (1993), S.52, s. 66.

GÜLALP, Haldun. *Kimlikler Siyaseti Türkiye'de Siyasal İslâmın Temelleri*, İstanbul: Metis Yayınları, 2003.

GÜMÜŞ, Musa. "Girit Hakkında Uzmanlık Kaynakçası Denemesi," *Ege Araştırmaları*, S.1. ss.46.

GÜNEŞ, Abdurrahman. "Sosyolojik Olarak Din ve Toplum İlişkileri," (2014), *Fırat University Journal of Social Sciences/Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(1).

HABERMAS, Jürgen. *Kamusal Yaşamın Yapısal Dönüşümü*, (çev. Bora Tanıl-Mithat Sancar), İstanbul: İletişim Yayınları, 2007.

HAKYEMEZ, Cemil. *Osmanlı-İran İlişkileri ve Sünnî-Şii İttifakı*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2014.

HANİOĞLU, M. Şükrü. "Jön Türk" *DİA*, C. 23, İstanbul: TDV Yayınları, 2001, s. 584-587.

HANİOĞLU, M. Şükrü. "İttihat ve Terakkî Cemiyeti," *DİA*, C. 23, İstanbul TDV Yayınları, 2001, s. 476-484.

HANİOĞLU, M. Şükrü. "Türkçülük," *DİA*, C. 41, İstanbul: TDV Yayınları, 2012, s. 551-554.

HAMPSHER-MONK, I. *Modern Siyasal Düşünce Tarihi*, (Çev. Alev TOLGA), İstanbul: Say Yayınları, 2004.

HEYWOOD, Andrew. *Siyasî İdeolojiler*, Ankara: Adres Yayınları, 2007.

HEYWOOD, Andrew. *Siyasetin Temel Kavramları* (Çev. H. Özler) Ankara: Adres Yayınları, 2012.

IZUTSU, Toshihiko. *Kur'an'da Allah-İnsan*, (Çev.) Süleyman Ateş, İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 2011.

IŞIK, Vahdettin. Muhafazakâr Yahut Reddiyeci Okuma Arasında İslâmcılığın Yeniden düşünmek, L. Sunar (Ed.). “Bir Başka Hayata Karşı” 1980 Sonrası İslâmcı Dergilerde Meseleler, Kavramlar ve İsimler için (19-38 ss.), İstanbul: İlmî Etüdler Derneği, 2019.

IŞIKLI, Alpaslan. *Sosyalizm, Kemalizm ve Din*, İstanbul: İmge Kitabevi, 2006.

İŞCAN, Mehmet Zeki. *Siyasal İslâm, Dînî ve Fikrî Temelleri*, Erzurum: Ekev Yay., 2002.

İŞCAN, Mehmet Zeki. “Siyasal İslâm’ın Tarihçesi Üzerine”, (Ed. Muhammed Savaş Kafkasyalı), *Orta Asya’da İslam Temsilden Fobiye*, C. 1, Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, 2012.

İNSEL, Ahmet. “Laiklik, Cumhuriyet ve Sosyalist Hareket,” *Birikim*, 1(2), (1989), ss. 25-34.

İNSEL, Ahmet. “Topluma Karşı İktisadi İnsan (I),” *Birikim*, 1(10), (1990), ss. 21-31.

İNSEL, Ahmet. “Kemalist "Laiklik" mi, Çoğul Toplum Laikliği mi?,” *Birikim*, 2(20), (1990), ss.18-25.

İNSEL, Ahmet. “Sol Ufku ve Tahayyülü Tanımlamak,” *Birikim*, 3(31), (1991), ss.10-16.

İNSEL, Ahmet. *Türkiye Toplumunun Bunalımı*, İstanbul: Birikim Yayınları, 1990, s. 211.

İNSEL, Ahmet. “Avrupa'da Yeni Sol”, *Birikim*, 3(34), (1992), ss. 24-36.

İNSEL, Ahmet. “Totalitarizm, Medine Vesikası ve Özgürlük,” *Birikim*, 3(34), (1992), ss.10-13.

İNSEL, Ahmet. “Toplumsal Beraberlik ve Ortak Anlama Olan İhtiyaç,” *Birikim*, 3(37), (1992), ss.29-32.

- İNSEL, Ahmet. "Avrupa'da Yeni Sol", *Birikim*, S.34,(1992), s. 24-36.
- İNSEL, Ahmet. "Özgürlükçü Bir Sosyalizm İçin Öneriler". *Birikim*, 2(78), (1995), ss.23-30.
- İNSEL, Ahmet. "Dinî Ahlak ve Erdem Söylemi Karşısında Özgürlükçü Sosyalistler," *Birikim*, 6(78), (1995), ss. 22-41.
- İNSEL, Ahmet. "Refah Partisi ve Kemalizm," *Birikim*, 7(91), (1996), ss.29-31.
- İNSEL, Ahmet. "Kısmi ve Öznel Bir Değerlendirme", *Birikim*, S. 100, (1997), s. 46-52.
- İNSEL, Ahmet. "Sol Muhafazakârlık," *Birikim* S,47, (2000), ss.129.
- İNSEL, Ahmet. *Solu Yeniden Tanımlamak*: İstanbul: İletişim Yayınları, 2000.
- İNSEL, Ahmet. "Ahlak İçin Dine İhtiyacımız Var mı?," *Birikim*, (2000), S. 137, s. 96.
- İNSEL, Ahmet. "Olağanlaşan Demokrasi ve Modern Muhafazakârlık," *Birikim*, S.163, (2002), ss.56.
- İMAMOĞLU, Ahmet Taha ve Patricia Crone, Ortaçağ İslâm Dünyasında Siyasî Düşünce, (çev. Hakan Köni), Kapı Yayınları, 2007. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*(30), ss.260-267.
- İMGA, Orçun. *Amerika'da Din ve Devlet*, İstanbul: Liberte Yayınları, 2010.
- İNAYET, Hamid. *Arap Siyasî Düşüncesinin Seyri*, İstanbul: Yöneliş Yayınları 1991.
- KARAMAN, Hayrettin. B., & Kahraman, H. B. *Türk Siyasetinin Yapısal Analizi (Kavramlar, kuramlar, kurumlar-v. 1)* İstanbul: Agora Kitaplığı, 2008.
- KARA, İsmail. *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi: Metinler, Kişiler* İstanbul: Pınar Yayınları, 1986.

KARA, İsmail. Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi: Temel Metinler, İstanbul: Pınay Yayınları, 1994.

KARA, İsmail. *İslâmcıların Siyasî Görüşleri I: Hilafet ve Meşrutiyet*: İstanbul: Dergâh Yayınları, 2001.

KARA, İsmail. *Din ile Modernleşme Arasında: Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri* İstanbul: Dergâh Yayınları, 2003.

KARA, İsmail. *Türkiye’de İslâmcılık Düşüncesi I Metinler ve Kişiler*, İstanbul: Dergah Yayınları, 2014.

KARLIĞA, Bekir. *Islahatçı Bir Düşünür Tunuslu Hayrettin Paşa ve Tanzimat*, İstanbul : Mahya Yayınları, 2013.

KEYDER, Çağlar. *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1989.

KEYDER, Çağlar. "1990’larda Türkiye’de Modernleşmenin Doğrultusu," *Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*, S.29, ss.56.

KIVANÇ, Ümit. “Giderayak Merhaba,” *Birikim*, (1993), S.51, s. 31-34.

KOCA, Ferhat. “Şeyhülislâm Mûsâ Kazım,” *DİA*, C.31, İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

KOKLAŞ, Eyüp. "Modern Zamanlarda İslâm ve Siyasal Meşrutiyet Sorunu," *Bilgi ve Hikmet Dergisi*, S.12. (1995), ss. 41.

KOYUNCU, Ahmet Ayhan. *1970 Sonrası Türkiye’deki İslâmcıların Demokrasi Algısı*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon, 2006.

KOYUNCU, Ahmet Ayhan. Dört Farklı Perspektiften İslâm Demokrasi Tartışmaları. *Itobiad: Journal of the Human & Social Science Researches*, 4(3).

KOYUNCU, Ahmet Ayhan. *İslâmcılık ve Demokrasi*, İstanbul: Pınar Yayınları, 2018.

KOYUNCU, Ahmet Ayhan. "İslâm ve Modernizm Karşılaşması: Geleneksel ve Modernist Söylemin Sorunları Ve Bir Arayol Önerisi," *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, S.13,(2019), ss.377-401.

KUTLU, Sönmez. *Çağdaş İslâmî Akımlar ve Sorunları*, Fecr Yayınları, Ankara 2011.

KURTOĞLU, Zerrin. *İslâm Düşüncesinin Siyasal Ufku*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1999.

KURTOĞLU, Zerrin. Türkiye’de İslâmcılık Düşüncesi ve Siyaset, Pozitivist Yönetim İdeolojisinin İslâm’ın Siyasallaşmasına Katkısı, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce Cilt 6/İslâmcılık*, İstanbul:İletişim Yayınları, 2006.

KUTLUER, İlhan. “İslâmcılık” *DİA*, C. 34, İstanbul: TDV Yayınları, 2001, ss. 65-67.

KÜÇÜK, Nilgün Tural. "İdeolojik Bir Örtü: Geleneksel ve Modern Kadın Kimliği," *Birikim*, S.48,(1994), ss.59.

KÜÇÜKCAN, Talip. "Modernleşme ve Sekülerleşme Kuramları Bağlamında Din, Toplumsal Değişme Ve İslâm Dünyası," *İslâm Araştırmaları Dergisi*, S.13, (2005), ss.109-128.

LAÇİNER, Ömer. "28 Şubat Süreci Vesilesiyle Tarih ve Toplumumuza Dair Notlar," *Birikim*,6(6), (2000), ss.30-32.

LAÇİNER, Ömer. “Yeniden Sosyalizm ve Sosyalizmde Devrim,” *Birikim*, 1(1), (1989), ss.19-32.

LAÇİNER, Ömer. “İşçi Sınıfının Kendinde Devrim Bilinci,” *Birikim*, 1(5), (1989), ss.13-19.

LAÇİNER, Ömer. “Yeni Bir sosyalizmin Geleneğini Nerede Aramalıyız ?,” 2(14), (1990), ss.10-18.

LAÇİNER, Ömer. “Demokratikleşme Projesi ve Sol,” *Birikim*, 3(32), (1991), ss. 3-6.

LAÇİNER, Ömer. "Kürt Sorunu ve "Demokratik Çözüm," *Birikim*, 2(33), (1992), ss.3-5.

LAÇİNER, Ömer. "Dini Akımların Yükselişi ve Türkiye'de İslami Hareket," *Birikim*, S.6, (1989), s. 6-14.

LAÇİNER, Ömer. "İşçi Sınıfı ve İkinci Sanayi Devrimi," *Birikim*, 3(40), (1992), ss.8-15.

LAÇİNER, Ömer. "Kitlelerin "Demokrasiden Soğuması ve Partilerin Çıkması," *Birikim*, 3(40), (1992), ss.6-12.

LAÇİNER Ömer. "Sivas Yangınında Türkiye," *Birikim*, 4(51(1993), ss.6-8.

LAÇİNER, Ömer. "Yeni Bir Arayışın Dinamikleri," *Birikim*, 4(49), (1993), ss.3-7.

LAÇİNER, Ömer. "Neo-Liberalizm Versus Sosyalizm," *Birikim*, 6(64(1994), ss.3-10.

LAÇİNER, Ömer. "Eşitlik ve Özgürlüğün Sentezi Olarak Sosyalizm," *Birikim*, 7(79), (1995), ss.9-22.

LAÇİNER, Ömer. Bir Yolculuk ve Pusula, *Birikim*, 9 (100), (1997), ss.52-57.

LAÇİNER, Ömer. Sosyalizmde Devrim mi, Sosyalist Muhafazakarlık mı?, *Birikim*, 10(113), (1998), ss. 6-18.

MACİT, Nadim, "Osmanlı Modernleşmesinde "Jön-Türk" Hareketinin Din-Siyaset Anlayışı," *Dini Araştırmalar*, Eylül-Aralık, (1999), C. 2, s. 40.

MANAZ, Abdullah. *Siyasal İslâmcılık II: Türkiye'de Siyasal İslâmcılık*, İstanbul: Kültür Sanat Yayıncılık, 2017.

MARDİN, Şerif. *Türkiye'de Din Ve Siyaset*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.

MARDİN, Şerif. *Türkiye'de Toplum Ve Siyaset: Makaleler 1:* İstanbul: İletişim Yayınları: 2016.

MARDİN, Şerif, & Doğuşu, Y. O. D. *Türk Modernleşmesi*, Makaleler 4, 20. Baskı,(Der. Mümtaz'er Türköne-Tuncay Önder), İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.

MERTOĞLU, Mehmet Suat. "Kaynaklara Dönüş Hareketi: Selefî Bir Hareket Mi, Modern Bir Yöneliş Mi?", (der. İsmail Kara ve Asım Öz) *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi ve Hareketi Sempozyum Tebliğleri*, 2013, s. 146; ayrıca Ekrem Demirli, "İslâmcılık ve Tasavvuf: Modern Dünyadaki Durumu Hakkında Bazı Değerlendirmeler", (der. İsmail Kara ve Asım Öz) *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi ve Hareketi Sempozyum Tebliğleri*, 2013.

NAMLI, Tuncer. Özedönüş İddiasından Dünyevileşme Sorununa İslâmcılık. *Eskiyeni*(7),(2000), ss.56-72.

NEBATİ, N. "Türkiye'de Muhafazakârlığın Ak Parti Tarafından Yeniden İnşa Edilmesi," *Muhafazakar Düşünce Dergisi* S.179, (2018), ss.41-42.

ORAN, Baskın. "Kemalizm, İslâmcılık, Küreselleşme (Türkiye'de *Yüce Sadakat Odağı*" Kavramı Üzerine Düşünceler)", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, S.54,(1999), ss.133-162.

ORTAYLI, İber ve Yalçıntaş, Nevzat. *Türkler İslâmîyet ve Hilafet*, İstanbul: Yakamoz Yayıncılık, 2014.

ORTAYLI, İlber. *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul: Hil Yayınları, 1987.

ÖZALP, Ahmet. "İslâmcılık", *Şamil İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 4, İstanbul: Şamil Yayıncılık, 2018.

ÖZCAN, Azmi. "İslâmcılık" *DİA*, C. 23, İstanbul: TDV Yayınları, 2001, ss. 62-65.

ÖZCAN, Azmi. "İttihâd-ı İslâm" *DİA*, C. 23, İstanbul: TDV Yayınları, 2001, ss. 470-475.

ÖZDALGA, Elisabeth. *İslâmcılığın Türkiye Seyri*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.

ÖZİPEK, Bekir Berat "Muhafazakârlık Nedir?" *Köprü Dergisi*, S.97,(2004), ss.23.

ÖZKAZANÇ, Alev. *Türkiyede Siyasî İktidar Ve Meşruiyet Sorunu: 1980li Yıllarda Yeni Sağ*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1998.

ÖZKOÇ, Özkan. Arap Dünyasında Demokratikleşme Süreçleri ve Siyasal İslâm: Müslüman Kardeşler ve en-Nahda Hareketi Üzerine Bir Karşılaştırma. *Mülkiye Dergisi*, 40(1), (2016), ss.29-56.

POLAT, Abdullah. *1980 sonrası Türkiye Solu: SHP Örneği*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniveristesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2009.

PAŞA, Said Halim. *Buhranlarımız ve Son Eserleri* (haz. M. Ertuğrul Düздаğ), İstanbul: İz Yayıncılık, 1998.

ROSKİN, M. G., Cord, R. L., Medeiros, J. A., & Jones, W. S. *Siyaset Bilimi: Bir Giriş*: İstanbul: Adres Yayınları, 2013.

ROY, Oliver. *İslâm'a Karşı Laiklik*: İstanbul: Agora Kitaplığı, 2010.

ROY, Oliver. *Siyasal İslam'ın İflası*, İstanbul: Metis Yayınları, 2020.

SARIBAY, Ali Yaşar. "Weberleştirilmiş İslâm," *Birikim*, (2003), S.49, ss.33-35.

SAYILGAN, Aclan ve Cihangir, E. *Türkiye'de Sol Hareketler*, İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2009.

SOMEL, Akşin Selçuk. Osmanlı Reform Çağında Osmanlılık Düşüncesi (1839-1913). *Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Mesrutiyet'in Birikimi*, 88-116.

ŞAHİN, Enes. "Birikim'in İslamcılığı İslamcılığın Birikimi: Birikim Dergisindeki İslamcılık Tartışmalarının Tahlil ve Tenkidine Mukaddime," *Türkiye Günlüğü*, (2017), S. 131, s. 45-50.

ŞAHİN, Hanifi. "İhya İslah Hareketleri ve Selefilik İrtibatı," *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi*, 9(1),(2016), ss.1-37.

ŞAHİN, Mücahit. *Türkiye’de İslâmcılık Tartışmaları Ve Siyasal İslâm*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale 2016.

ŞUBAŞI, Necdet. “Akp’nin Muğlak Söylemi Takviye ve Tahliye Sarkacında Siyasal İslâm”, *Tezkire*, S. 41, (2005), s. 80-96.

ŞEBBENDERZÂDE, Ahmed Hilmi, *Yirminci Asırda Âlem-i İslâm ve Avrupa*, (Haz. Bedri Ermutlu), İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 2014.

ŞEYHULİSLAM, Mûsâ Kâzım. *Dinî İctimâî Makaleler*, İstanbul 1336, s. 278-285.

ŞENTÜRK, Recep. *İnsan Hakları Ve İslâm: Sosyolojik ve Fikhî Yaklaşımlar*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2017.

TAMAM, Husam ve Haenni, P. Dindar Winner’ların Gülüşünün Gölgesinde: Pozitif Düşünce ve Neo-Liberal Aklın Diğer Müslüman Kurnazlıkları, *Siyasal İslâm ve Liberalizm*, 2009.

TAMKOÇ, Günseli. "Derin Ekolojinin Genel Çizgileri," *Birikim*, S.58, (1994), ss.87-91.

TAŞ, Kemalettin. & GÖKSUÇUKUR, Betül. "Osmanlı Dönemi Batıcılık, İslamcılık Türkçülük Fikir Akımları ve Din," *Dini Araştırmalar*, (2019), 22(56): 463-488.

TAŞKIN, Yüksel. Ortadoğu: İslâmcı Popülizm İktidara Yürürken. *Middle East: The İslâmîst populism is moving to the power*”), *Birikim*, 273.

TEKİN, Ahmet Recai. Necmettin Erbakan Kimlik, Siyaset ve Dış Politika, *Electronic Turkish Studies*, S.12, (2017), ss.8.

TEKİN, Mustafa. *Kutsal, Kadın Ve Kamu: Türkiye’de Aydın Kadınlara Göre Din Ve Kadın*, İstanbul: Açılım Kitap, 2004.

TOPRAK, Binnaz. "Milli Selamet Partisi," *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 8, (1984), ss.2104-2110.

TORUN, İshak ve Köni, Hakan. "Said-İ Nursi’nin Düşünce Ve Tutumunda İslâmcılık, Milliyetçilik Ve Muhafazakârlık," *Muhafazakar Düşünce Dergisi* S.43, (2018), ss.45.

TUKSAL, Hidayet Şefkatli. *Kadın Karşıtı Söylemin İslam Geleneğindeki İzdüşümleri*, Ankara: Kitabiyat Yayınları, 2000.

TUNAYA, Tarık Zafer. "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin Kuruluşu ve Siyasî Karakteri," *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 23(3-4), (1958), ss.227-247.

TUNAYA, Tarık Zafer. *İslâmcılık Cereyanı: İkinci Meşrutiyetin siyasî Hayatı Boyunca Gelişmesi Ve Bugüne Bıraktığı Meseleler*, İstanbul: Baha Matbaası, 1962.

TUNAYA, Tarık Zafer. *İslâmcılık Akımı*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003.

TUNÇAY, Mete. *Türkiye'de Sol Akımlar*, İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1978.

TUNÇAY, Mete. *TC'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)* Ankara: Yurt Yayınları, 1981.

TÜRK, Bahadır. "Bir Dergiyi Konumlandırmak: Birikim," *Cankaya University Journal of Humanities and Social Sciences*, 7(1), (2010), ss.127-142.

TÜRKMEN, Hamza. *Türkiye'de İslâmcılık ve Özeleştirisi*, İstanbul: Ekin Yayınları, 2008.

UÇAR, Fuat. Üç Tarz-ı Siyaset'in Bir Unsuru Olarak İslâmcılık Ve Türk Siyasal Hayatına Etkileri, *History Studies (13094688)*, 10(4).

UÇMAN, Abdullah. "Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Efendi," *DİA*, C. 38, İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

USLU, Ateş. "'Gerçek İslâm' Arayışının Ötesi:Tarihsel Bağlamında İslâm Siyasal Düşüncesi", *Başlangıç*, (2015), S.5, ss.77-86

ÜNÜVAR, Kerem. *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce Cilt 8*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007.

YANKAYA, Dilek. "28 Şubat, İslâmî Burjuvazinin İktidar Yolunda Bir Milat," *Birikim S*,78, (2006), ss.278-279.

YANIK, Celalettin. “Birikim Dergisi Yazarları Ömer Laçiner, Murat Belge, Tanıl Bora, Ahmet İnsel’in Yaklaşımlarıyla Küreselleşme Karşısında Türk Toplumunu” *Istanbul Journal of Sociological Studies*, C. 0, Sayı. 46, (2012) s. 45-63.

YAVUZ, Hakan. *Modernleşen Müslümanlar: Nurcular, Nakşiler, Milli Görüş ve Ak parti*, İstanbul:Kitap Yayınevi, 2005.

YAZGAN Nesibe. Tecellî Dîvânı’nda Ateş Mazmunu ,*Turkish Studies (Elektronik)*, 10(12),(2015), ss.1231-1242.

YILDIRIM, Yüksel. *Sosyoloji Yazıları*, İstanbul: Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 2018.

<https://www.karar.com/kultur-yaratamamanin-faturasi-her-sey-politika-1608347> (09.03.2021)

<https://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0slamc%C4%B1%C4%B1k>.
10.03.2021

<https://www.yenisafak.com/yazarlar/hayrettinkaraman/siyasal-islâm-sorulari-27771>. 10.03.2021.

<<http://www.yenisafak.com/yazarlar/yusufkaplan/islâmcilik-ruh-ayna-varolus-kaynagi-33479>> (19.03.2021).

<<http://www.hayrettinkaraman.net/yazi/hayat/0321.htm>> (19.03. 2021)

<<http://t24.com.tr/haber/prof-kara-her-musliman-islâmcidegildir,210796>>,
(20.03..2021).

<https://www.milligazete.com.tr/haber/1025185/erbakan-ve-islamcilik>;

<https://www.star.com.tr/yazar/islamcilik-ve-ak-parti-yazi-757689/>,(10.04.2021).

<https://www.akademikakil.com/tasavvuf-sufilik-itikadi-bir-firkadir/mustafaakman/> (31.05. 2021)